

กระบวนการกลายเป็นสินค้าของพิธีกรรมงานศพ

นายปัญญา เลิศสุขประเสริฐ

สถาบันวิทยบริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาเศรษฐศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์

คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2548

ISBN 974-14-2467-1

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

COMMODITIZATION OF FUNERAL SERVICES

Mr. Panya Lertsukprasert

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Economics Program in Economics

Faculty of Economics
Chulalongkorn University

Academic Year 2005

ISBN 974-14-2467-1

หัวข้อวิทยานิพนธ์

กระบวนการกลายเป็นสินค้าของพิธีกรรมงานศพ

โดย

นายปัญญา เลิศสุขประเสริฐ

สาขาวิชา

เศรษฐศาสตร์

อาจารย์ที่ปรึกษา

รองศาสตราจารย์ แล ดิลกวิทยรัตน์

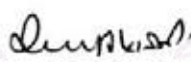
คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้หัวข้อวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วน
หนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโทบริหารธุรกิจ

..... คณบดีคณะเศรษฐศาสตร์
(รองศาสตราจารย์ ดร.โสทธิธร มัลลิกะมาส)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ)

..... อาจารย์ที่ปรึกษา
(รองศาสตราจารย์ แล ดิลกวิทยรัตน์)

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.วรวิทย์ เจริญเลิศ)

..... กรรมการ
(อาจารย์ ดร.ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์)

ปัญญา เลิศสุขประเสริฐ : กระบวนการกลายเป็นสินค้าของพิธีกรรมงานศพ.

(COMMODITIZATION OF FUNERAL SERVICES) อ. ที่ปรึกษา : รศ.แล ดิลกวิทยรัตน์.

137 หน้า. ISBN 974-14-2467-1.

งานศึกษาชิ้นนี้มุ่งอธิบายกระบวนการกลายเป็นสินค้าของพิธีกรรมงานศพ ภายใต้บริบทที่วัดอยู่ในฐานะผู้ให้บริการ โดยอาศัยการวิเคราะห์ในเชิงประวัติศาสตร์เพื่อให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงของพิธีกรรมงานศพไปสู่การเป็นสินค้าบริการ และบทบาทของวัดที่เข้ามาสัมพันธ์กับการผลิตบริการภายใต้เงื่อนไขทางเศรษฐกิจ

การกลายเป็นสินค้าของพิธีกรรมงานศพได้เกิดขึ้นอย่างเป็นกระบวนการ โดยเป็นการเปลี่ยนวิธีการผลิตจากอดีตที่เจ้าภาพเป็นผู้ลงมือดำเนินงานเองทั้งหมดไปสู่การผลิตในลักษณะสินค้าบริการ โดยฝ่ายฌาปนสถานของวัด โดยมีจุดเปลี่ยนสำคัญ คือ ช่วงปฏิรูปเศรษฐกิจวัดในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งรัฐเปิดโอกาสให้วัดเลือกให้บริการเฉพาะตามผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากเดิมที่วัดเป็นสถานที่เผาศพสำหรับชนชั้นสูง และช่วงหลังการออกกฎหมายควบคุมการเผาศพในปี 2481 โดยสภาพของเมืองและวิถีชีวิตของผู้คนเอื้ออำนวยให้วัดสามารถขยายบริการงานศพได้จนครอบคลุมและตอบสนองความต้องการของเจ้าภาพได้อย่างครบถ้วน

การศึกษาพบว่า พิธีกรรมงานศพในฐานะสินค้าบริการมีจุดประสงค์เพื่อตอบสนองการบริโภคที่มีค่านิยมจัดงานศพอย่างใหญ่โตเพื่อแสดงสถานภาพทางสังคมของผู้ตายหรือครอบครัวมากกว่าการให้ความสำคัญต่อคุณค่าในเชิงศาสนา ทั้งนี้ การบริโภคในเชิงสัญลักษณ์นี้ทำให้บริการงานศพมีมูลค่าทางแลกเปลี่ยนสูงซึ่งเกิดประโยชน์ทางเศรษฐกิจต่อผู้ให้บริการมากกว่า ในประเด็นนี้ได้นำไปสู่บทบาทที่ขัดแย้งของวัดระหว่างบทบาทในเชิงศาสนาซึ่งวัดควรเป็นผู้ชี้นำพิธีกรรมเพื่อให้เกิดคุณค่าทางศาสนาต่อเจ้าภาพ กับการเป็นผู้ให้บริการพิธีกรรมงานศพซึ่งอยู่ในเงื่อนไขของความจำเป็นทางด้านเศรษฐกิจ

ภาควิชา.....เศรษฐศาสตร์..... ลายมือชื่อนิติ..... *ณัฐวิภา*
ปีการศึกษา2548..... ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา..... *ณัฐวิภา*

4585569429 : MAJOR ECONOMICS

KEY WORD: COMMODITIZATION / FUNERAL SERVICES

PANYA LERTSUKPRASERT : COMMODITIZATION OF FUNERAL SERVICES.

THESIS ADVISOR : ASSOC.PROF. LAE DILOKVIDHAYARAT.

137 pp. ISBN 974-14-2467-1.

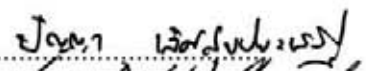
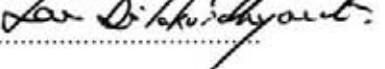
This thesis aims to cover the commoditization of funerals services that temples have provided. It specifically focuses on the evolution of (1) Funeral service from a purely traditional production of services as a commodity and (2) The role of temple as a service provider in relation to such business.

The commoditization of funeral ceremony has evolved from which directly organized and conducted solely by class relatives of those who passed away to which organized by a section of a temple dealing with cremation services. There is a significant turning point of the evolution process during the reign of King Chulalongkorn when the government allowed temples to perform cremation services regardless of the status of those who obtain their services. This gave room for the temples to convert their function into business activities. The promulgation of a law concerning cremation ceremony in 1938 in particular, has facilitated the expansion of business activities concerning cremation ceremony to a great extent.

The study has discovered that cremation ceremony currently is performed no longer for religious purpose but mainly for presenting economic and social status of those who passed away or their families. The consumption of status symbol has increased the price of ceremony far beyond religious necessity and tends to lead to conflicting roles of temple as being spiritual leader and that of business unit.

Department.....Economics..... Student's signature.....

Academic year2005..... Advisor's signature.....

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้สำเร็จได้ในความช่วยเหลือของ รศ.แล ดิลกวิทยรัตน์ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ขอขอบคุณ รศ.ดร.ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ ประธาน และกรรมการ 2 ท่าน ได้แก่ รศ.ดร.ววิทย์ เจริญเลิศ และดร.ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ สำหรับคำแนะนำเพื่อแก้ไขวิทยานิพนธ์ให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ขอขอบคุณสำหรับความรู้ที่ข้าพเจ้าได้รับจากคณาจารย์ในคณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยซึ่งได้ให้ความใส่ใจในการศึกษาแก่ข้าพเจ้าเป็นอย่างดี และขอบคุณเจ้าหน้าที่หลักสูตรเศรษฐศาสตรมหาบัณฑิตในความช่วยเหลือเรื่องต่างๆ ตลอดช่วงเวลาที่ข้าพเจ้าได้ศึกษาในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ขอขอบคุณเป็นพิเศษสำหรับพ่อ แม่ และพี่ชายของข้าพเจ้า ขอขอบคุณอาจารย์ในระดับปริญญาตรีของข้าพเจ้าที่มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ตลอดจนกำลังใจจากเพื่อนๆ พี่ๆ น้องๆ ในคณะฯ และห้องศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมืองทุกคน

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ฌ
สารบัญภาพ.....	ญ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
ที่มาและความสำคัญของปัญหา.....	1
วัตถุประสงค์การศึกษา.....	4
ขอบเขตของการวิจัย.....	4
คำจำกัดความที่ใช้ในงานศึกษา.....	5
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	6
วิธีการศึกษา.....	7
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	17
บทที่ 2 การบริโภคพิธีกรรมงานศพในสังคมไทย.....	28
งานศพในฐานะพิธีกรรมทางความเชื่อ : คุณค่าในเชิงใช้สอย.....	29
งานศพในฐานะกิจกรรมทางสังคม: คุณค่าในเชิงสัญลักษณ์.....	38
การใช้จ่ายในการจัดพิธีกรรมงานศพในสังคมไทย.....	52
บทที่ 3 การเข้ามาแสวงหารายได้จากพิธีกรรมงานศพของวัด.....	65
การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจวัด: ความสัมพันธ์กับระบบเงินตรา.....	65
การปฏิรูปเศรษฐกิจวัด: ความสัมพันธ์กับระบบตลาด.....	69
การผลักดันให้วัดพึ่งพารายได้จากการฌาปนกิจ.....	71
บทที่ 4 พิธีกรรมงานศพกับการกลายเป็นสินค้าบริการ.....	81
การเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตของงานศพ: พัฒนาการบริการงานศพของวัด.....	81
วัดในฐานะผู้ให้บริการพิธีกรรมงานศพ.....	95
พิธีกรรมงานศพในฐานะสินค้า.....	106

	หน้า
บทที่ 5 บทสรุป.....	110
กระบวนการกลายเป็นสินค้าของพิธีกรรมงานศพ.....	110
ผลกระทบของการกลายเป็นสินค้าของพิธีกรรมงานศพ.....	117
รายการอ้างอิง.....	122
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	127

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 2.1	สถานที่และลักษณะเมรุตามบรรดาศักดิ์..... 42
ตารางที่ 2.2	หลักเกณฑ์ในการพระราชทานพระโกศเกียรติยศ..... 48
ตารางที่ 2.3	ค่าใช้จ่ายการปลงศพพระยาสุดาร์ตน์ราชประยูร (อุ๋น) กับพระพี่เลี้ยงเฝ้าที่วัดสระเกศ รศ.125..... 54
ตารางที่ 2.4	ประมาณเงินใช้จ่ายในการศพ ท้าวอินทร์สุริยา (ชื่น)..... 55
ตารางที่ 2.5	เปรียบเทียบการบริโภคพิธีกรรมงานศพระหว่างระบบคุณค่าแบบศักดินา และระบบคุณค่าแบบทุนนิยม..... 63
ตารางที่ 3.1	รายได้ของวัดสระเกศปี 2442 ถึงปี 2444.....75
ตารางที่ 3.2	รายได้ของวัดสระเกศ วัดจักรวรรดิราชาวาส วัดประยูรวงศาวาส วัดพลับพลาไชย วัดหัวลำโพง ตามรายงานของมรรคนายกในช่วงรัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 6..... 77

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญญภาพ

ภาพประกอบ

หน้า

รูปภาพที่ 1.1 กรอบการวิเคราะห์กระบวนการกลายเป็นสินค้าของพิธีกรรมงานศพ.....14

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 1

บทนำ

ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ระบบทุนนิยมได้แปรเปลี่ยนวิถีชีวิตของคนเราให้เข้าไปสัมพันธ์กับสิ่งต่างๆ ผ่านระบบตลาด การบริโภคผลผลิตต่างๆ ที่เราต้องการส่วนใหญ่จะต้องได้จากการแลกเปลี่ยนกับเงินตรา ในอดีตไม่ใช่ที่ผู้คนจะไม่รู้จักการแลกเปลี่ยนเลย สิ่งที่เราเรียกว่าตลาดเกิดขึ้นมาก่อนระบบทุนนิยมด้วยซ้ำ (Polanyi, 2002) เพียงแต่ในระบบทุนนิยมที่การแลกเปลี่ยนเข้ามาครอบงำการดำเนินวิถีชีวิตของผู้คน ซึ่งวิถีการผลิตก่อนหน้านั้นเป็นการผลิตเพื่อใช้เอง อิทธิพลของเงินตราที่ขยายตัวจากการค้าขายได้เข้ามาเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขทางเศรษฐกิจการเมืองของสังคม กระบวนการแบ่งงานกันทำได้แปรเปลี่ยนการผลิตเพื่อบริโภคเองเป็นหลักไปสู่การผลิตเพื่อการแลกเปลี่ยน ผลผลิตต่างๆ ในสังคมถูกทำให้กลายเป็นสินค้า (commoditization) การใช้ชีวิตของผู้คนถูกทำให้ผูกพันอยู่กับสินค้า ดังที่ Heilbroner (1985) เรียกว่า "commodification of life" คนในสังคมจะคุ้นเคยกับการใช้สินค้าหรือบริการในฐานะสิ่งประดิษฐ์ที่ช่วยประหยัดเวลา (time-saving invention) จนกลายเป็นแบบแผนชีวิตแบบใหม่

กระบวนการกลายเป็นสินค้าของผลผลิตต่างๆ เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจการเมืองจากระบบเศรษฐกิจพอเพียงชีพ (subsistent economy) ไปสู่ระบบทุนนิยม ซึ่งความสำคัญไม่ได้อยู่ที่เรื่องของการแลกเปลี่ยนผลผลิตเท่านั้น แต่สิ่งสำคัญของระบบทุนนิยมนี้ก็คือ การสะสมทุนจากการผลิตและค้าขายสินค้า โดย สุกา ศิริมานนท์ (2536) ได้แบ่งลำดับขั้นของการผลิตออกเป็น 3 ขั้น คือ ขั้นที่ 1 ผลิตเพื่อใช้ ไปสู่ ขั้นที่ 2 การผลิตเพื่อขาย หรือการผลิตเพื่อการแลกเปลี่ยนกับผลผลิตอื่นที่ตนไม่ได้ผลิต และขั้นที่ 3 คือการผลิตเพื่อกำไร เราจึงจำเป็นต้องทำความเข้าใจว่ากระบวนการกลายเป็นสินค้า การแลกเปลี่ยนจะต้องเป็นเรื่องของการแสวงหารายได้ซึ่งไปไกลกว่าการแลกเปลี่ยนเพื่อความพอเพียงระหว่างผู้ผลิต เมื่อสังคมส่วนใหญ่เกิดการยอมรับต่อวิถีการผลิตรูปแบบใหม่นี้จึงทำให้เกิดการขยายตัวของสินค้าและชนิดของสินค้ามากขึ้น จนทำให้สินค้าเข้ามามีความสำคัญต่อวิถีเศรษฐกิจของสังคม

ในปัจจุบันผลผลิตในสังคมแทบทุกชนิดได้ถูกแปรสภาพไปเป็นสินค้าแล้ว แม้กระทั่งในเรื่องของประเพณีวัฒนธรรม ถ้าเรามองสังคมไทยในปัจจุบันวัฒนธรรมสามารถถูก

แปรเปลี่ยนให้กลายเป็นสินค้าหรือบริการจนเรามองเห็นได้ แน่แน่นอนว่าหากมีผลประโยชน์ที่มองเห็นได้ย่อมมีผู้ที่จะเห็นโอกาสเข้าทำกำไรจากสิ่งเหล่านั้น เช่น การทำให้ประเพณีให้กลายเป็นเรื่องของการท่องเที่ยว ซึ่งทำให้ประเพณีที่เคยรับใช้วิถีชีวิตของชุมชนและผู้คนในชุมชนที่เป็นผู้ผลิตพิธีกรรมนั้น ได้กลายมารับใช้นายทุนหรือใครก็ตามที่พยายามจะหาผลประโยชน์จากประเพณี (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2536) การทำให้ความนิยมตัวละครในภาพยนตร์ได้กลายมาเป็นตุ๊กตาตราคาขายตามร้านขายของเล่น การทำให้พิธีกรรมการแต่งงานมาจัดรูปแบบของการให้บริการก็มีให้เห็นได้ตามบริษัทและสตูดิโอต่างๆ ในถนนเอกมัย เป็นต้น ดังนั้น สิ่งต่างๆ รอบตัวเราก็คือสินค้าหรือบริการที่เราจะต้องนำเงินตรามาซื้อ วัฒนธรรม ประเพณี และพิธีกรรมที่เคยเป็นเรื่องของแบบแผนปฏิบัติและการผูกความสัมพันธ์ระหว่างคนในสังคมกลับกลายเป็นเรื่องของการค้าขายแลกเปลี่ยน และมีเรื่องของการแสวงหาประโยชน์เข้ามาปะปน

เมื่อมองไปที่พิธีกรรมงานศพ ในปัจจุบันงานศพก็ถูกสังคมแปรรูปแบบมาเป็นบริการอย่างหนึ่ง จากเดิมที่การจัดงานในสังคมไทยเป็นเรื่องที่เจ้าภาพแต่ละคนเป็นผู้ดำเนินการเอง ตั้งแต่การจัดหาอุปกรณ์เครื่องใช้สำหรับการประกอบพิธีกรรม การจัดหาและตกแต่งสถานที่ การจัดหาแรงงานมาช่วยงาน แต่ในสังคมสมัยไทยบริการงานศพได้ไปไกลจนกระทั่งเจ้าภาพสามารถเดินเข้าไปติดต่อผู้ให้บริการและจ่ายเงินเมื่อเสร็จพิธี โดยเจ้าภาพแทบไม่ต้องจัดการใดๆ เลย ความน่าสนใจในกรณีของพิธีกรรมงานศพก็ต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับวัด โดยในเฉพาะกรุงเทพฯ แล้ววัดเป็นสถานที่ของการเผาศพตลอดจนเป็นที่ประกอบพิธีกรรมงานศพด้วยซึ่งเรียกรวมๆ ว่า "ฌาปนสถาน" อันประกอบด้วยศาลาบำเพ็ญกุศลและเมรุเผาศพ จึงเป็นที่รับรู้กันในสังคมว่าเมื่อตายก็ต้องไปวัด

วัดมีประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่เกี่ยวข้องกับสังคมไทยมานาน โดยมีเงื่อนไขทางเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องพันอยู่กับคนในสังคมไม่ต่างจากสถาบันอื่นๆ ในสังคม แม้ว่าในสังคมไทยสถาบันทางศาสนาจะถูกพิจารณาให้อยู่เหนือความต้องการทางวัตถุอยู่เสมอ ซึ่งจริงๆ แล้ววัดก็ต้องหารายได้มาจุนเจือภาระการใช้จ่ายเพื่อกิจการทางศาสนา หากวัดไม่แสวงหารายได้ใดๆ วัดก็ไม่สามารถอยู่รอดได้ ในระบบศักดินาเศรษฐกิจจะอยู่ภายใต้เงื่อนไขของระบบอุปถัมภ์ โดยรัฐเองเป็นผู้ให้การอุปถัมภ์แก่วัดทั้งในด้านเงินตราและแรงงาน รวมทั้งการอุปถัมภ์อุดหนุนจากชาวบ้านที่อยู่อาศัยใกล้ชิดกับวัด วัดจึงไม่ต้องประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจแบบตลาดเพื่อแสวงหารายได้

แต่เมื่อมีการปฏิรูประบบเศรษฐกิจการเมืองในสมัยรัชกาลที่ 5 รัฐได้ถ่ายทอดงบประมาณไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจและสถาบันใหม่ๆ ที่รองรับต่อระบบทุนนิยมมากขึ้น การอุปถัมภ์แก่วัดได้ลดลงไปอย่างมาก วัดจึงจำเป็นต้องแสวงหารายได้เพื่อพึ่งพาตนเอง แม้ว่าการที่

วัดจะประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจเป็นสิ่งที่แปลกตาคนในสังคมไทยอยู่บ้าง แต่เราก็ไม่สามารถปฏิเสธได้ถึงความจำเป็นของวัด

การให้บริการงานศพ ถือว่ามีความสำคัญต่อเศรษฐกิจวัดไม่น้อยไปกว่ากิจกรรมทางเศรษฐกิจอื่นๆของวัด¹ ซึ่งผู้ศึกษาเห็นว่า การให้บริการจัดงานศพของวัดเป็นเรื่องที่มีความน่าสนใจ การจัดงานศพเป็นแหล่งรายได้สำคัญของวัดของวัดจำนวนมากในกรุงเทพฯ โดยเป็นรายได้ที่แน่นอนที่สุดของวัด และกิจการนี้ได้เจริญเติบโตแพร่หลายอย่างรวดเร็วในหมู่วัดต่างๆ (ศิวกภรณ์ รัตนพันธุ์, 2538) พิธีกรรมงานศพจึงได้ถูกแปรรูปไปเป็นบริการอย่างหนึ่งเพื่อการแสวงหารายได้ของวัด

กระบวนการของการเปลี่ยนแปลงพิธีกรรมทางศาสนาไปสู่การให้บริการในฐานะสินค้าอย่างหนึ่งของวัด เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของกิจกรรมในสังคมไปตามเงื่อนไขของระบบเศรษฐกิจการเมืองแบบทุนนิยม ซึ่งหมายถึงวิธีการผลิตของระบบเศรษฐกิจที่ได้เปลี่ยนแปลงไปด้วย โดยสถาบันหนึ่งๆ ไม่อาจหลีกเลี่ยงที่จะต้องปรับตัวไปตามเงื่อนไขทางเศรษฐกิจการเมืองแม้ว่าจะจะเป็นสถาบันทางศาสนาก็ตาม จึงเป็นความน่าสนใจของการศึกษาการกลายเป็นสินค้าของพิธีกรรมงานศพภายใต้บริบทที่วัดได้กลายมาเป็นผู้ให้บริการจัดงานศพ

การใช้วัดมาเป็นหน่วยการวิเคราะห์อาจมีข้อถกเถียงในเชิงทฤษฎีได้ เนื่องจากแนวคิดของกระบวนการเป็นเป็นสินค้าอยู่ภายใต้กรอบความคิดเรื่องการหมุนเวียนของ “ทุน” ซึ่งหมายความว่า การกลายเป็นสินค้าจะต้องมีมุ่งหมายในเรื่องกำไรและการสะสมทุน ดังนั้นการกลายเป็นสินค้าของพิธีกรรมงานศพน่าจะเป็นกระบวนการที่นำไปสู่การเป็นผู้ให้บริการของภาคเอกชน ซึ่งมีความชัดเจนในแง่ของการสะสม ในข้อถกเถียงนี้อาจทำให้มองได้ว่าการเข้ามาเป็นผู้ให้บริการพิธีกรรมงานศพของวัดยังไม่ใช่จุดสิ้นสุดของกระบวนการทั้งหมด หรือกรณีดังกล่าวไม่อาจนำมาสู่ข้อสรุปทางทฤษฎีเพื่อนำมาใช้อธิบายปรากฏการณ์ทั่วไป (generalization) ได้

อย่างไรก็ตาม ในงานศึกษาชิ้นนี้ไม่ได้ต้องการนำไปสู่ข้อสรุปทางทฤษฎีเพื่ออธิบายการกลายเป็นสินค้าของพิธีกรรมงานศพโดยทั่วไป ทั้งนี้ ผู้ศึกษาเห็นว่าพิธีกรรมงานศพเป็นเรื่องทางวัฒนธรรมประเพณีซึ่งในสังคมไทยก็มีแบบแผนปฏิบัติของแต่ละท้องถิ่น ซึ่งทำให้รูปแบบ

¹ การแสวงหารายได้ของวัด อุทิศ จึงนิพนธ์สกุล (2528) แจกแจงว่า วัดสามารถหารายได้หลักจาก 1) ค่าเช่าที่ดินและการขายที่ดิน 2) การสร้างอาคารพาณิชย์ให้เช่า 3) การจัดงานเทศกาลต่างๆ 4) การให้บริการจัดงานศพ 5) การให้กู้เงินและดอกเบี้ยธนาคาร 6) เงินบริจาคต่างๆ

ของกระบวนการมีความแตกต่างกันจึงจำเป็นต้องแยกมองในแต่ละบริบท² หรือหากจะมองว่าวัดมีส่วนหนึ่งที่เป็นหน่วยทางธุรกิจ ในการศึกษาอาจจำเป็นต้องชี้ให้เห็นว่าวัดมีกระบวนการสะสมทุนแล้ว ซึ่งต้องคำนึงถึงโอกาสในการเข้าถึงข้อมูล และถือว่าเป็นหัวข้อใหญ่ของการวิจัยอีกหัวข้อหนึ่ง

ในงานศึกษาชิ้นนี้เป็นความพยายามอธิบายกระบวนการกลายเป็นสินค้าของพิธีกรรมงานศพภายใต้การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจกิจวัด ซึ่งได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจการเมือง โดยต้องการแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของการจัดงานศพที่เคยสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนในสังคมในฐานะวัฒนธรรมประเพณีไปสู่การให้บริการงานศพของวัด ความแตกต่างในเชิงคุณค่าระหว่างพิธีกรรมงานศพในอดีตกับงานศพที่กลายเป็นสินค้าบริการ และการเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ของวัดที่มีต่อสังคมในฐานะผู้ให้บริการ ทั้งนี้ เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลของระบบทุนนิยมที่สามารถยึดกุมพื้นฐานความคิดของกิจกรรมต่างๆ ในสังคม โดยผู้ศึกษาเชื่อว่าการศึกษาวิเคราะห์กระบวนการกลายเป็นสินค้าของพิธีกรรมงานศพในประเด็นต่างๆ เหล่านี้จะมีความน่าสนใจและให้ความรู้ที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม

วัตถุประสงค์การศึกษา

ศึกษากระบวนการกลายเป็นสินค้าของพิธีกรรมงานศพภายใต้การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจกิจวัด อันได้รับผลกระทบจากเงื่อนไขทางเศรษฐกิจการเมืองที่เปลี่ยนแปลงจากระบบศักดินาไปสู่ระบบทุนนิยม หรือการเปลี่ยนจากเศรษฐกิจพอเพียงชีพไปสู่เศรษฐกิจแบบตลาด ความเปลี่ยนแปลงของพิธีกรรมงานศพไปสู่การให้บริการงานศพของวัด และผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อเศรษฐกิจกิจวัด ตลอดจนผลกระทบที่มีต่อสังคม

ขอบเขตของการวิจัย

ในการศึกษากระบวนการกลายเป็นสินค้าของพิธีกรรมงานศพ ภายใต้เงื่อนไขทางเศรษฐกิจการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไป จะเป็นการศึกษาเฉพาะวัดไทยที่ประกอบพิธีกรรมงานศพ

² สำหรับในกรุงเทพฯ วัดมีบทบาทในฐานะผู้ให้บริการ แต่ในบางจังหวัดพบว่าธุรกิจเอกชนเป็นผู้ให้บริการที่เห็นได้ชัดเจนกว่า หรือในภาคเหนือไม่นิยมให้มีเมรุในวัดโดยมีการสร้างเมรุกลางในที่อื่น ซึ่งทำให้เห็นว่ารูปแบบบริการมีความแตกต่างกันไป

แบบพุทธ โดยผู้ศึกษาจะเน้นทำการศึกษาวัดที่ตั้งอยู่ในกรุงเทพฯ และปริมณฑลเป็นหลัก เนื่องจากเป็นพื้นที่วัดได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงจากระบบศักดินาไปสู่ระบบทุนนิยมมากที่สุด และมีเอกสารในการทำการศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์อย่างต่อเนื่อง โดยผู้ศึกษาจะทำการเปรียบเทียบกระบวนการจัดการพิธีศพโดยศึกษาตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งมีความสำคัญอยู่ที่การปฏิรูปเศรษฐกิจวัดไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยช่วงเวลาดังกล่าวเป็นช่วงเวลาที่รัฐเริ่มลดการอุปถัมภ์ด้านเศรษฐกิจของวัดลง และเริ่มมีแนวคิดผลักดันให้วัดแสวงหารายได้จากการบริการงานศพ จนถึงปัจจุบันซึ่งวัดบางแห่งกลายเป็นสถานที่ให้บริการงานศพอย่างเต็มตัว

คำจำกัดความที่ใช้ในงานศึกษา

1. กระบวนการกลายเป็นสินค้า หมายถึง การที่ผลผลิตถูกทำให้ขึ้นต่อระบบตลาด โดยผลผลิตจะถูกผลิตเพื่อตอบสนองต่อความต้องการของผู้บริโภค และผู้ผลิตจะทำการผลิตเพื่อแสวงหากำไร
2. การผลิตงานศพ หมายถึง การกระบวนการจัดงานศพโดยมีการจัดหาทรัพยากรและแรงงานที่ใช้ในการจัดงาน ซึ่งผู้ผลิตงานศพจะแตกต่างกันตามวิถีการผลิต โดยในอดีตส่วนใหญ่เจ้าภาพจะเป็นผู้ดำเนินการเอง แต่ในปัจจุบันสังคมไทยจะมีฌาปนสถานซึ่งอาจดำเนินการโดยวัดหรือผู้ให้บริการอื่นๆ เป็นผู้ผลิต
3. วิธีการผลิตของงานศพ หมายถึง รูปแบบการผลิตงานศพซึ่งเป็นแบ่งการผลิตงานศพเพื่อใช้เอง และการผลิตงานศพเพื่อแสวงหารายได้โดยผู้ให้บริการ ซึ่งปัจจัยการผลิตจะถูกใช้ในลักษณะของทุน
4. การให้บริการงานศพ หมายถึง การจัดงานศพที่มีผู้ผลิตมารับจัดบริการให้แก่เจ้าภาพ การมีอุปกรณ์เครื่องใช้ในพิธีและบริการต่างๆ ให้เลือกหลายแบบหลายราคาตามความต้องการของเจ้าภาพ ซึ่งใช้ระบบราคาเป็นตัวตัดสินการใช้ทรัพยากรในการผลิตและการแลกเปลี่ยน
5. เศรษฐกิจวัด หมายถึง การได้มาซึ่งทรัพย์สินและผลประโยชน์ของวัด การครอบครองทรัพย์สินของวัดในรูปแบบต่างๆ รวมทั้งการนำเอาทรัพย์สินเหล่านั้นไปประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจไม่ว่าจะโดยทางตรงหรือทางอ้อม เพื่อให้ได้มาซึ่งรายได้ทรัพย์สินผลประโยชน์เพิ่มพูนขึ้น ตลอดจนจนถึงการใช้จ่ายทรัพย์สินของวัดเหล่านั้นในกิจการทางศาสนาและอื่นๆ

6. การบริโภคนงานศพในเชิงใช้สอย หมายถึง การจัดงานศพเพื่อทำการปลงศพผู้ตายโดยการประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อของผู้ตายหรือครอบครัวผู้ตาย

7. การบริโภคนงานศพในเชิงสัญญา หมายถึง การจัดงานศพเพื่อมุ่งหวังในการสื่อสารความหมายไปสู่สังคม ซึ่งในการศึกษานี้สัญญาในการบริโภคนงานศพเพื่อแสดงความสถานภาพทางสังคมของผู้ตายหรือครอบครัวผู้ตาย ซึ่งอาจจะหมายถึง ชนชั้น เกียรติยศ ชื่อเสียง หรือฐานะทางเศรษฐกิจ

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษาคาดหวังจะขยายประเด็นในการศึกษาทางด้านเศรษฐศาสตร์ไปในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม โดยได้หยิบเอาประเด็นในเรื่องของการจัดงานศพซึ่งเกี่ยวข้องกับชีวิตของคนทุกคน และมีเกี่ยวข้องกับบทบาทของวัดในปัจจุบัน โดยพยายามแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมประเพณีกับเรื่องของเศรษฐกิจในวิถีชีวิตมนุษย์ โดยคิดว่าการศึกษาชิ้นนี้จะสามารถให้ประโยชน์แก่ผู้สนใจ ดังนี้

1. เพื่อให้ถึงอิทธิพลของเงื่อนไขทางเศรษฐกิจการเมืองที่กระทบต่อวัฒนธรรม วิถีชีวิตผู้คน รวมทั้งสถาบันต่างๆ ความสำคัญของระบบตลาดและเงินตราที่เพิ่มมากขึ้นในทุกๆ ส่วนของสังคม

2. เพื่อให้เห็นความสำคัญของการจัดงานศพของคนในสังคมไทย การเปลี่ยนแปลงของประเพณีที่เกี่ยวข้องกับศาสนาในระบบทุนนิยม และเข้าใจลักษณะของงานศพในปัจจุบันซึ่งมีฐานะเป็นการให้บริการอย่างหนึ่ง

3. เพื่อเพิ่มมิติมุมมองที่มีต่อสถาบันทางศาสนา โดยมองวัดบนพื้นฐานของความเป็นจริง โดยให้เห็นเงื่อนไขความจำเป็นด้านเศรษฐกิจของวัด และทราบถึงการเปลี่ยนแปลงบทบาทของสถาบันศาสนามีต่อสังคม เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไปในโลกเศรษฐกิจทุนนิยม

วิธีการศึกษา

1. ทฤษฎีที่ใช้ในการวิจัย

การเปลี่ยนผ่านจากระบบศักดินาไปสู่ระบบทุนนิยม

(*The Transition from Feudalism to Capitalism*)

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจการเมืองแบบศักดินาไปสู่ทุนนิยม เกิดจากการที่พลังการผลิตและความสัมพันธ์ในการผลิตของสังคมได้เปลี่ยนแปลงไป พลังการผลิต (productive forces) ซึ่งคือความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ คือ วิธีการที่มนุษย์เอาชนะธรรมชาติ เรียกว่าวิธีการผลิตหรือเทคโนโลยี ส่วนความสัมพันธ์ในการผลิตนั้น คือ โครงสร้างเศรษฐกิจหรือระบบกรรมสิทธิ์ ซึ่งกำหนดว่าใครเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต กรรมสิทธิ์ในปัจจัยการผลิตนี้จะกำหนดต่อไปว่า ใครจะได้รับส่วนเกินที่เหลือจากการบริโภค

ระบบนายทุนเป็นระบบที่ต่อมาจากระบบศักดินา พลังการผลิตจะพัฒนา มาถึงระดับการผลิตเพื่อขายผลผลิตเป็นสินค้า (commodity production) และเป็นการผลิตอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ใช้ทุนและแรงงานอิสระ พลังการผลิตนี้จะเข้ามาแทนที่การผลิตเกษตรกรรมโดยผู้เช่าที่ดินหรือไพร่ (serf) ในระบบศักดินา ความสัมพันธ์ในการผลิตที่เป็นอุปสรรคของระบบศักดินาจะถูกผลักดันให้มีการเปลี่ยนแปลง เกิดระบบทุนขึ้นแทนระบบศักดินา ไพร่จะถูกปลดปล่อยจากที่ดินกลายเป็นแรงงานอิสระ เจ้าของกรรมสิทธิ์สำคัญ (ปัจจัยการผลิต) จะเปลี่ยนจากเจ้าของที่ดินมาเป็นนายทุนผู้เป็นเจ้าของทุน (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2541) ทุนจะเป็นปัจจัยสำคัญต่อการสะสมความมั่งคั่งแทนที่การถือครองที่ดิน

ในระบบทุนนิยมจะมีลักษณะสำคัญทางเศรษฐกิจ ดังนี้

1. การผลิตจะเป็นไปเพื่อการซื้อขายแลกเปลี่ยน เป็นการผลิตเพื่อตลาด (commodity production) ไม่ใช่เพื่อใช้เอง ผลผลิตที่กลายเป็นสินค้าจะถูกกำหนดมูลค่าการแลกเปลี่ยนจากระบบตลาด ในระบบเศรษฐกิจแบบนี้จะเกิดการแบ่งงานกันกันทำ แต่หน่วยผลิตจะทำการผลิตสินค้าเฉพาะอย่างที่เป็นที่ต้องการของตลาด ดังนั้นความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจสังคมจึงเป็นความสัมพันธ์กันในระบบตลาดด้วย ในระบบทุนนิยมการสะสมความมั่งคั่งก็จะมาจากการผลิตสินค้าเพื่อขาย ดังนั้น ผลผลิตต่างๆ ที่ผลิตได้ในสังคมจะถูกแปรเปลี่ยนให้กลายเป็นสินค้า

2. เงินตราจะมีความสำคัญอย่างมากในระบบทุนนิยม การที่ระบบแลกเปลี่ยนสินค้าได้เข้ามาแทนระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพ เงินตราจึงมีความสำคัญมากขึ้นในฐานะตัวกลางในการแลกเปลี่ยน คนในสังคมจะต้องแสวงหาเงินตราเพื่อนำไปแลกเปลี่ยนสินค้าอื่นๆ ที่ตนต้องการแต่ไม่ได้ผลิต นอกจากนี้ เงินตรายังเป็นปัจจัยในการรักษาและสะสมมูลค่าการแลกเปลี่ยนที่พร้อมจะแลกเปลี่ยนเป็นตัวสินค้าอย่างหนึ่งอย่างใดได้โดยตรง เงินตราจึงกลายเป็นตัวแทนความมั่งคั่งทางวัตถุคาร์ล (มาร์กซ์ อังโน เมธิ เอี่ยมวรา, 2542) และเงินตรายังสามารถแปลงไปเป็นทุนเพื่อใช้ในกระบวนการสะสมความมั่งคั่งได้ต่อไป

มันเดล (2523) ได้อธิบายวิวัฒนาการของระบบเศรษฐกิจว่า รูปแบบการผลิตเริ่มต้นจากการร่วมกันผลิตภายในชุมชน ต่อมาได้เปลี่ยนแปลงไปสู่การผลิตแบบขนาดเล็กและสุดท้ายพัฒนาไปสู่การผลิตแบบอุตสาหกรรมที่ซับซ้อนมากขึ้น ในการเปลี่ยนแปลงจากการผลิตร่วมกันของคนในชุมชนไปสู่การผลิตแบบต่างคนต่างผลิตนั้น เป็นเพราะการแบ่งงานกันทำในสังคมมีความก้าวหน้ามากขึ้น ประการที่สองเป็นเพราะสังคมนั้นสามารถสร้างผลิตผลส่วนเกินได้ในระดับหนึ่ง กล่าวคือกระบวนการผลิตมีความก้าวหน้าขึ้นจนผลิตของใช้ได้เกินความจำเป็นของคนสังคมแล้ว จากเหตุผลสองประการนี้ทำให้เกิดการแบ่งหน่วยผลิตเป็นหน่วยย่อยๆ ต่างคนต่างผลิตอย่างอิสระ เริ่มเกิดกรรมสิทธิ์ในผลผลิตของใครของมัน ความสัมพันธ์ของปัจเจกบุคคลในวิถีเศรษฐกิจจะเปลี่ยนแปลงจากความสัมพันธ์กันโดยตรง (ความสัมพันธ์ในการผลิต) เป็นการติดต่อกันทางอ้อม คือการเอาผลผลิตมาแลกเปลี่ยนกัน

เมื่อสังคมที่มีการแบ่งงานแบ่งหน้าที่กันผลิตออกเป็นหน่วยย่อยๆ การค้าขายแลกเปลี่ยนจะเริ่มมีความสำคัญกันในวิถีชีวิตของคนในสังคมมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจะทำให้ระบบการแลกเปลี่ยนหรือระบบตลาดนั้นค่อยๆ ขยายตัวจนแทนที่รูปแบบของการผลิตเพื่อใช้เอง

แต่ในระบบทุนนิยมการนำผลผลิตมาแลกเปลี่ยนจะกลายเป็นเรื่องของ การแสวงหากำไร Heilbroner (1985) อธิบายว่าในระบบทุนนิยมนั้น ปัจจัยการผลิตจะเปลี่ยนเป็นทุน โดยวงจรของการหมุนเวียนแลกเปลี่ยนสินค้าจะพัฒนาไปสู่วงจร M (เงินตรา) – C (สินค้า) – M' (เงินตราที่เพิ่มขึ้น) กล่าวคือ เป็นการนำเงินตราเพื่อสร้างทุนเงินตราที่มากขึ้น Heilbroner กล่าวว่าทุนจะมีพลังอย่างมากเมื่อวงจรของการหมุนเวียน $M - C - M'$ มีความต่อเนื่อง ดังนั้นนายทุนจะกระจายเงินตราไปยังสาธารณชน ทั้งการส่งผ่านไปยังคนงานและไปยังผู้ป้อนวัตถุดิบ (suppliers) เพื่อให้กำลังแรงงาน (labor services) และวัตถุดิบต่างๆ กลายเป็นสินค้าที่ซื้อขายกัน ซึ่งวิถีการผลิตของสังคมจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว สินค้าใหม่ๆ จึงเพิ่ม

มากขึ้นตามการขยายตัวของระบบเงินตรา และการที่มีสินค้าเพิ่มมากขึ้นในสังคม สินค้าจึงเข้ามา มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนในสังคม โดย Heilbroner เรียกว่าเป็นการ commodification of life คนในสังคมจะคุ้นเคยกับการใช้สินค้าหรือบริการในฐานะสิ่งประดิษฐ์ที่ช่วยประหยัดเวลา (time-saving invention) จนกลายเป็นแบบแผนชีวิตแบบใหม่

สินค้าและลัทธิบูชาสินค้า

(Commodity and commodity fetishism)

สินค้า (commodity) เป็นรูปแบบหนึ่งของผลผลิต (product) ที่มนุษย์สร้างขึ้น คาร์ล มาร์กซ์ (Karl Marx) ได้แยกชัดระหว่างคำว่า "ผลผลิต" กับคำว่า "สินค้า" ผลผลิตไม่จำเป็นต้องเป็นสินค้า เพราะอาจผลิตไว้ใช้บริโภคเอง ผลผลิตจะกลายเป็นสินค้าเมื่อผลผลิตนั้นถูกส่งออกขายในตลาด (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2541)

ใครผู้ใดใช้ผลิตภัณฑ์ของตนมาสนองความต้องการของตนเอง ผลิตภัณฑ์ที่เขาผลิตนั้นก็เพียงมูลค่าในการใช้สอย (use value) แต่ไม่ใช่สินค้า อันการจะผลิตสินค้านั้น ผู้ผลิตไม่เพียงแต่จะต้องผลิตมูลค่าในการใช้สอยเท่านั้น หากยังจะต้องผลิตมูลค่าใช้สอยให้กับผู้อื่นอีกด้วย (มาร์กซ์ อังเงอ เมธี เขียมวรา, 2542)

การผลิตสินค้าไม่ใช่รูปแบบสากลหรือรูปแบบที่ขาดเสียไม่ได้ในวิถีเศรษฐกิจของมนุษย์ เพียงแต่เป็นรูปแบบหนึ่งที่เกิดขึ้นมาแล้วหลายศตวรรษ และมีความสำคัญขึ้นมามากในยุคนสมัยนี้ ความสำคัญที่เพิ่มขึ้นของสินค้าไม่ได้วัดแต่เพียงในด้านปริมาณเท่านั้น แต่ยังส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมของมนุษย์ด้วย (Edwards, Reich and Weisskopf, 1972) โดยการเปลี่ยนแปลงจากระบบเศรษฐกิจที่ผลิตเพื่อใช้ในการบริโภคภายในหน่วยผลิตของตนเองไปสู่ระบบเศรษฐกิจผลิตสินค้าเพื่อการแลกเปลี่ยน ได้หมายความว่าสังคมได้เข้าสู่ระบบที่รับรองกรรมสิทธิ์ส่วนตัวในปัจจัยการผลิตและผลผลิตของแรงงาน เพราะการแลกเปลี่ยนคือการนำสินค้าไปแลกเปลี่ยนกับของผู้อื่น หากสิ่งของนั้นเป็นของส่วนรวมก็ย่อมนำไปแลกเปลี่ยนไม่ได้ และหมายความด้วยว่าเป็นระบบที่มีการแบ่งงานกันทำ เพราะสิ่งของที่จะนำมาแลกเปลี่ยนย่อมต้องเป็นของที่แตกต่างกัน (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2541) ผู้ผลิตแต่ละรายสามารถเลือกผลิตสินค้าตามความถนัดของตน แล้วนำไปแลกเปลี่ยนกับผู้อื่นในตลาด

การที่วิถีผลิตปรับเปลี่ยนไปสู่การผลิตสินค้า ผลผลิตที่ถูกผลิตขึ้นจะเป็นไปเพื่อสนองความต้องการของสังคม โดยผลผลิตจะมีมูลค่าหรือไม่นั้น จะขึ้นอยู่กับข้อกำหนด

ของสังคมไม่ใช่เพราะผู้ผลิต ซึ่งส่งผลต่อการตัดสินใจของผู้ผลิตว่าจะผลิตสินค้าอะไรหรือลักษณะอย่างไรให้เป็นที่ต้องการของสังคม จึงหมายความว่า สินค้าต่างๆ จะต้องมียุทธศาสตร์การใช้สอยสำหรับสังคม จึงจะมีมูลค่าสำหรับการแลกเปลี่ยน (exchange value) ดังนั้น การทำให้ผลผลิตกลายเป็นสินค้าได้นั้น ลักษณะหรือรูปแบบของผลผลิตจะถูกกำหนดจากความต้องการของสังคม

วิทยากร เชียงกูล (2545) ได้อธิบายศัพท์คำว่า "commodity fetishism" (ลัทธิบูชาสินค้า) ไว้ดังนี้

การผลิตและการแลกเปลี่ยนสินค้าในระบบทุนนิยมที่มีแรงจูงใจเพื่อกำไรสูงสุดอย่างเดียว โดยไม่คำนึงถึงความต้องการทางสังคมและความยุติธรรมทางสังคม ในกระบวนการนี้ คนถูกทำให้หลงเชื่อว่าสินค้านั้นมีค่าแลกเปลี่ยนภายในตัวของมันเอง และมองความสัมพันธ์ระหว่างมูลค่าของสินค้าว่าเป็นความสัมพันธ์ของสิ่งของมากกว่าที่จะมองว่าเป็นความสัมพันธ์ในกระบวนการผลิต commodity fetishism ยังหมายถึงการแสวงหาเงินอย่างหลงใหล โดยเฉพาะในแง่ที่เงินสามารถซื้อสิ่งต่างๆ ได้โดยไม่คำนึงถึงคุณค่าอื่นใด

เมื่อระบบแลกเปลี่ยนสินค้าขยายตัวมากขึ้น ความสำคัญของสินค้าและเงินตราที่จะทวีความสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจมากยิ่งขึ้น สินค้าไม่ได้แค่เพียงถูกผลิตเพื่อนำไปแลกเปลี่ยนระหว่างกันเพื่อบริโภค แต่สินค้านั้นทั้งเงินตรายังได้กลายเป็นปัจจัยของการสะสมความมั่งคั่ง อันมาซึ่งการให้ความสำคัญทางด้านวัตถุ (สินค้า, เงินตรา) ของมนุษย์มากยิ่งขึ้นจนกลายเป็นลักษณะของสังคมทุนนิยม สินค้าที่ถูกผลิตขึ้นจะเป็นไปเพื่อตอบสนองคนที่มีความอำนาจซื้อ มากกว่าการตอบสนองสังคมโดยรวม ทั้งนี้ระบบทุนนิยมเป็นระบบที่ผู้ผลิตผลิตสินค้าและการแลกเปลี่ยนเพื่อแสวงหากำไร นอกจากนี้ ระบบทุนนิยมจะแปรสภาพผลผลิตต่างๆ ในสังคมให้กลายเป็นสินค้าแทบทั้งสิ้น เพื่อนำแสวงหากำไรและการสะสมความมั่งคั่งอย่างไม่สิ้นสุด

การบริโภคเชิงสัญลักษณ์ (The consumption of sign)

แนวคิดเรื่องการบริโภคเชิงสัญลักษณ์ของ Baudrillard (1999) เป็นการโต้แย้งทฤษฎีการบริโภคของเศรษฐศาสตร์ที่พยายามชี้ความต้องการจากการบริโภคเป็นเรื่องความพึงพอใจในด้านอรรถประโยชน์ (utility) ในตัววัตถุ กล่าวคือแรงจูงใจในการบริโภคมาจากการที่ผู้บริโภคหวังจะได้รับคุณประโยชน์เฉพาะที่มากกว่าวัตถุอื่นๆ (the desire for specific good for purposes of consumption) ซึ่งในแง่นี้อรรถประโยชน์ก็มีความหมายไม่ต่างจากมูลค่าใช้สอยของมาร์กซ์ ดังนั้นการตัดสินใจบริโภคผลผลิตใดๆ จึงเป็นเรื่องความคิดตรรกะของแต่ละปัจเจก

บุคคลที่คาดหวังจะได้รับประโยชน์จากวัตุนั้นๆ แต่เพียงลำพัง โดยปราศจากอิทธิพลจากสภาพแวดล้อมอื่นใด ซึ่งในทางทฤษฎีปัจเจกในการกำหนดตัดสินใจเรื่องของราคาและรายได้ของปัจเจกบุคคลอย่างสมเหตุสมผล

Baudrillard ปฏิเสธแนวคิดดังกล่าว โดยเห็นว่าในการตัดสินใจเพื่อการบริโภคมีปัจจัยแวดล้อมทางด้านสังคมเข้ามาเกี่ยวข้อง การบริโภคที่ไม่ได้เป็นเรื่องของปัจเจกบุคคลที่ความต้องการบริโภคไม่สามารถพิจารณาได้จากอรรถประโยชน์หรือมูลค่าใช้สอย

...การบริโภคเป็นสิ่งที่คนๆ หนึ่งไม่เคยทำมันด้วยตัวเอง ... คนๆ หนึ่งได้เข้าสู่ระบบของการแลกเปลี่ยนและการผลิตมูลค่าเชิงรหัส (ผ่านการบริโภค) ผู้บริโภคทั้งหมดจึงเข้าไปเกี่ยวพันกับคนอื่นๆ ด้วย (...consuming is something one never does alone. ... One enters, rather, into a generalized system of exchange and production of coded values where, in spite of themselves, all consumers are involved with all others.) (Baudrillard, 1999: 78)

ด้วยความต้องการบริโภคของปัจเจกบุคคลเป็นเรื่องการแลกเปลี่ยน ความหมายสื่อไปยังคนอื่นๆ ในสังคม คุณค่าที่ผู้บริโภคต้องการจึงผนวกเอามูลค่าเชิงรหัส (coded value) หรือมูลค่าเชิงสัญญาณ (sign value) เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย แน่หนอนว่าผลผลิต/สินค้าย่อมต้องมีอรรถประโยชน์/มูลค่าใช้สอยในตัวของมันเอง การกินแฮมเบอร์เกอร์ก็เพื่ออิ่มท้อง แต่ผู้บริโภคก็สามารถใช้การกินแฮมเบอร์เกอร์สื่อสัญญาณออกไปว่าคนใช้ชีวิตทันสมัยอย่างคนตะวันตก หรือเร่งรีบจับไวในเมืองใหญ่ โดย Baudrillard เห็นว่าเรื่องมูลค่าเชิงสัญญาณมีความสำคัญมากกว่าเรื่องมูลค่าใช้สอยในตัวสินค้า ดังนั้น ตรรกะในการทำความเข้าใจการบริโภคจึงต้องมีการเปลี่ยนแปลงโดยต้องนำปัจจัยทางด้านสังคมเข้ามาอธิบาย ซึ่ง Baudrillard เสนอว่าการบริโภคขึ้นอยู่กับการแบ่งความแตกต่าง (distinction)

การบริโภคเป็นการสื่อสัญญาณให้เห็นถึงความแตกต่าง แต่ความแตกต่างนี้ไม่ได้เป็นนิยามเดียวกับการวิเคราะห์ทางสังคมวิทยา ที่เห็นว่าเป็นความต้องการที่จะแตกต่างระหว่างแต่ละปัจเจกชนบุคคล สำหรับ Baudrillard ความแตกต่างนั้นจะเป็นลักษณะของกลุ่มคน ดังนั้น การตัดสินใจในการบริโภคจึงมีบริบทของกลุ่ม (group context) เข้ามาเกี่ยวข้อง เพราะการบริโภคด้านหนึ่งพยายามสื่อให้เห็นความแตกต่างระหว่างผู้บริโภค แต่ขณะเดียวกันสัญญาณที่แสดงออกก็จะเป็นการอ้างอิงตัวเองกับกลุ่มคนที่ตนสังกัดหรือต้องการสังกัด (เป็นพวกเดียวกับ

ใคร) จักรวรรดิที่จะนำปัจจัยทางด้านสังคมวัฒนธรรมเข้ามาอธิบายการบริโภคของคนในสังคมไม่ได้

ทฤษฎีการบริโภคเพื่อโอ้อวด (Conspicuous consumption)

การอธิบายเรื่องของการบริโภคว่าเป็นการแสดงความแตกต่างระหว่างกลุ่มคน ยังมีทฤษฎีของ Veblen ซึ่งเกิดขึ้นมาก่อนแนวคิดของ Baudrillard แต่ Veblen จะเน้นเฉพาะเรื่องของชนชั้นสถานภาพทางสังคม ทั้งนี้ในบริบทของการศึกษาเป็นการวิพากษ์วิจารณ์การใช้ชีวิตที่หรูหราฟุ่มเฟือยของชนชั้นสูง

Thorstein Veblen ได้เขียนทฤษฎี conspicuous consumption ไว้ในหนังสือ Theory of the Leisure Class (1899) ทฤษฎีนี้ต้องการอธิบายพฤติกรรมการบริโภค โดยนำปัจจัยทางด้านชนชั้นเข้ามาเกี่ยวข้องกับการตัดสินใจเลือกบริโภค ซึ่งถือว่าทฤษฎีของ Veblen มีความแตกต่างกับทฤษฎีการบริโภคของสำนัก neoclassical ซึ่งมีสมมุติฐานว่าการตัดสินใจเลือกของผู้บริโภคจะพิจารณาจากอรรถประโยชน์ที่ได้รับจากการบริโภคสินค้า โดยผู้บริโภคแต่ละคนจะมุ่งสร้างอรรถประโยชน์สูงสุดสำหรับการบริโภคสินค้านั้นๆ แต่ในทฤษฎี conspicuous consumption ความพึงพอใจของผู้บริโภคจะถูกกำหนดให้จากตำแหน่งแห่งที่ในลำดับชั้นสังคมของบุคคลนั้นๆ การบริโภคของบุคคลอาจไม่ได้คำนึงสาระประโยชน์จากการใช้สินค้า แต่ความพึงพอใจอาจอยู่ที่ว่าการบริโภคสินค้านั้นๆ ได้แสดงสถานะบางอย่างทางสังคมออกมา ดังนั้น ปัจจัยที่กำหนดการบริโภคยังต้องรวมถึงเงื่อนไขตามสังคมและวัฒนธรรม

การบริโภคเพื่อโอ้อวดอยู่บนพื้นฐานของการวิเคราะห์กิจกรรมทางเศรษฐกิจของชนชั้นสุขสบาย (leisure class) ซึ่งเป็นชนชั้นระดับสูงในสังคม สมาชิกของชนชั้นนี้เป็นผู้ดูดซับส่วนเกินการผลิตจากผู้ที่ต้องทำงานหนักคือชนชั้นแรงงาน เมื่อสังคมสามารถผลิตส่วนเกินได้ ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมสิทธิ์บุคคล (private property) กับสถานะทางสังคม (status) จะยิ่งมีความสำคัญมากขึ้น การพัฒนาของลำดับชั้นทางสังคมจะดำเนินไปสู่การแบ่งแยกระหว่างกลุ่มที่ถือครองกรรมสิทธิ์จำนวนมากกับกลุ่มที่ไม่มีหรือถือครองได้น้อย โดยลักษณะของการแปรความมั่งคั่งทางทรัพย์สินไปสู่ความมีสถานะทางสังคม คือ การแสดงฐานะทางสังคมผ่านทางการใช้เวลาว่างที่ได้แสดงความมั่งคั่งของตนออกมา ทั้งนี้เป็นเพราะสถานะทางสังคมจะถูกตัดสินจากสังคม ดังนั้น การใช้เวลาว่างจึงเป็นการบอกตำแหน่งแห่งที่ในสังคม โดย Veblen เสนอว่ามี 2 วิธีหลักที่เป็นการแสดงความมั่งคั่งออกมา คือ 1) ผ่านทางการขยายรูปแบบของกิจกรรมการพักผ่อน 2) ผ่านทางการบริโภคสินค้าบริการที่เสียค่าใช้จ่ายสูง

การยึดถือวัตถุดิบเป็นเกณฑ์ในการวัดระดับความสำเร็จในวัฒนธรรมที่เน้นเงินตราได้ขยายไปในสังคม การบริโภคเพื่อโอ้อวดไม่ได้เกินเฉพาะชนชั้นสูงในสังคม แต่ได้เกิดลักษณะของการเลียนแบบการบริโภคเพื่อยกระดับสถานะทางสังคมของคนชั้นกลางด้วย ซึ่งลักษณะของการเลียนแบบในแนวคิดของ Veblen จะเป็นการเลียนแบบจากบนสู่ล่าง (Trickle-Down Effect) กล่าวคือ รูปแบบการบริโภคของชนชั้นสูงกว่าจะถูกเลียนแบบจากชนชั้นที่ต่ำกว่า อย่างไรก็ตาม การเลียนแบบได้มากน้อยนั้น จะขึ้นอยู่กับความแตกต่างของอำนาจการใช้จ่ายระหว่างชนชั้นด้วย (Trigg, 2001)

การที่ทฤษฎีการบริโภคเพื่อโอ้อวดและการบริโภคเชิงสัญลักษณ์ได้เพิ่มเติมปัจจัยที่กำหนดการพฤติกรรมของผู้บริโภค นอกเหนือไปจากการคำนึงถึงอรรถประโยชน์สูงสุดที่ได้รับ โดยปัจจัยที่มีส่วนกำหนดในทฤษฎีนี้ได้รวมเงื่อนไขทางด้านสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งการบริโภคสินค้าอาจเกิดจากความต้องการจะแสดงถึงสถานะทางสังคมของตน หรือต้องการการยอมรับจากสังคม ทฤษฎีการบริโภคเพื่อโอ้อวดจึงเป็นประโยชน์ในการวิเคราะห์ความต้องการจัดงานศพที่หรูหราฟุ่มเฟือยของเจ้าภาพ หรือการเลียนแบบการจัดงานศพในราชสำนักของผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีที่เติบโตขึ้นมาในระบบทุนนิยม

2. กรอบในการวิเคราะห์

ในการศึกษาการกลายเป็นสินค้าของพิธีกรรมงานศพ จำเป็นต้องทำความเข้าใจก่อนว่า พิธีกรรมงานศพที่เป็นสินค้าจะมีลักษณะอย่างไร เพื่อเป็นการแบ่งแยกระหว่างงานศพที่เป็นสินค้ากับการงานที่ไม่เป็นสินค้า ผู้ศึกษาได้กำหนดลักษณะของพิธีศพที่เป็นสินค้าไว้ 2 ประการ

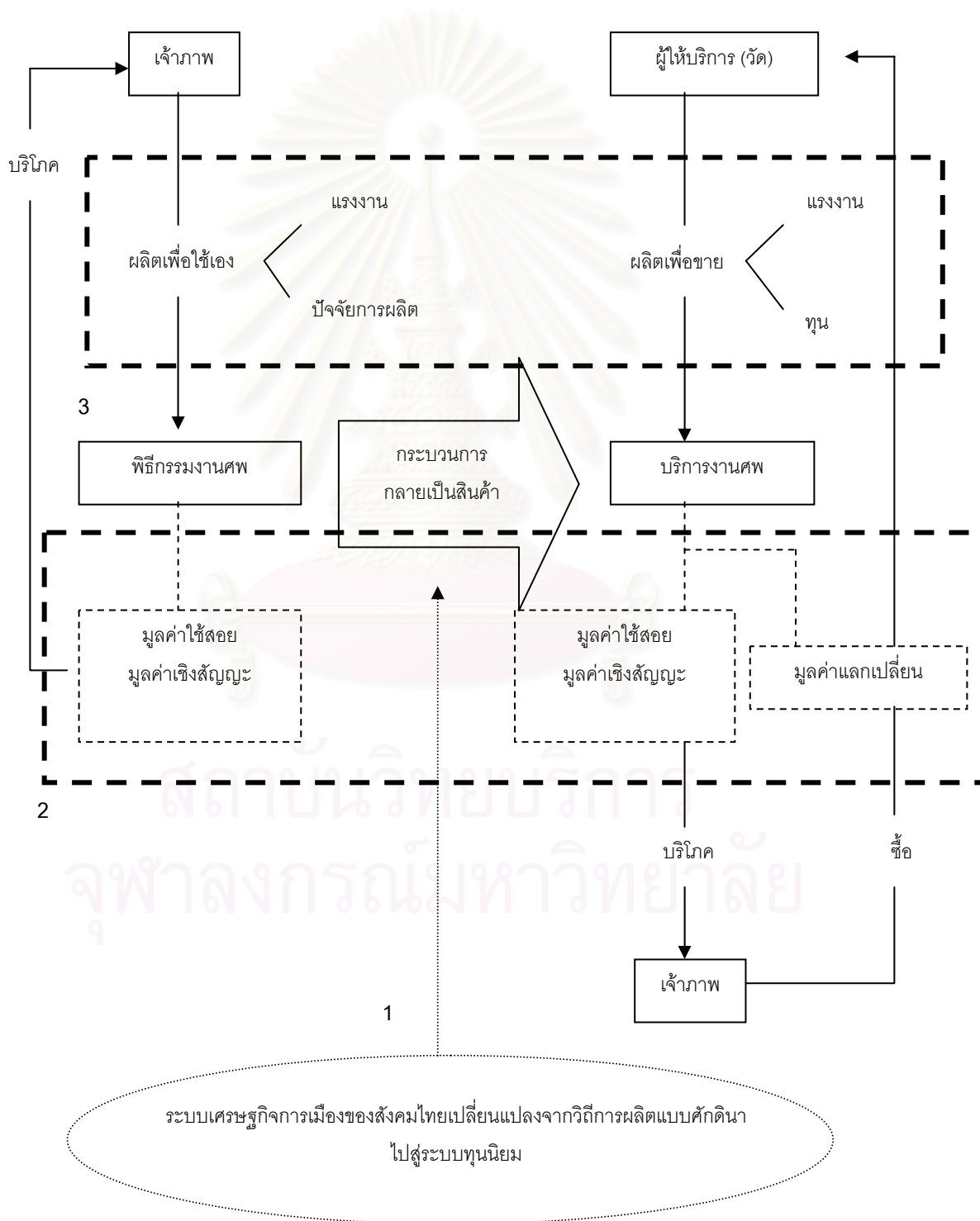
ประการที่หนึ่ง ตามทฤษฎีว่าด้วยสินค้าของมาร์กซ์นั้น สินค้า คือ ผลผลิตที่ถูกผลิตขึ้นเพื่อแลกเปลี่ยนในตลาด ดังนั้น พิธีกรรมงานศพที่เป็นสินค้าก็คือการให้บริการจัดงานศพที่ถูกผลิตเพื่อแลกเปลี่ยน หรือเพื่อขายในตลาด หรือรูปแบบงานศพที่เป็นลักษณะของการจ้างวาน โดย จะมีผู้ผลิตที่รับผิดชอบดำเนินธุระในการจัดงานศพให้แก่เจ้าภาพแลกเปลี่ยนกับเงินค่าดำเนินการ โดยผู้ผลิตในงานศึกษาชิ้นนี้ก็คือวัด

ประการที่สอง พิธีกรรมงานศพที่เป็นสินค้าจะเป็นผลผลิตที่ถูกผลิตขึ้นเพื่อมุ่งตอบสนองต้องการของตลาด ผู้ผลิตหรือวัดจะมุ่งเน้นผลิตบริการงานศพในรูปแบบที่เป็นที่ต้องการของเจ้าภาพ มีการสร้างทางเลือกในบริการต่างๆ ให้แก่เจ้าภาพ การอำนวยความสะดวกให้แก่เจ้าภาพ ทั้งนี้ วัดอาจคำนึงถึงเจ้าภาพที่ต้องการจัดงานศพที่มีมูลค่าสูงมากกว่าเจ้าภาพที่มี

ฐานะทางเศรษฐกิจต่ำ ลักษณะเช่นนี้การจัดบริการงานศพจะเป็นไปตามกลไกราคาในตลาด ซึ่งอาจเป็นการเบียดเบียนความหมายของพิธีกรรมงานศพ หรือหน้าที่ของวัดในการให้บริการสังคม

โดยในการศึกษาชิ้นนี้ ได้นำทฤษฎีที่ได้กล่าวถึงไว้แล้วมาสร้างกรอบในการวิเคราะห์โดยแสดงเป็นรูปภาพ ดังนี้

รูปภาพที่ 1.1 กรอบการวิเคราะห์กระบวนการกลายเป็นสินค้าของพิธีกรรมงานศพ

จากรูปภาพ การวิเคราะห์กระบวนการกลายเป็นสินค้าของพิธีกรรมงาน คือ ขั้นตอนและสิ่งที่ทำให้พิธีกรรมงานศพแปรเปลี่ยนไปเป็นบริการงานศพโดยจะแปรเจ้าภาพจากผู้ผลิตไปเป็นผู้ซื้อ โดยมีอีกหน่วยหนึ่งของสังคมได้เข้ามาเป็นผู้ผลิตหรือเรียกว่าผู้ให้บริการงานศพในระบบตลาด ซึ่งการศึกษาชิ้นนี้จะมุ่งอธิบายไปที่วัดในฐานะผู้ให้บริการเป็นหลัก

1. การเปลี่ยนแปลงของเงื่อนไขเศรษฐกิจการเมืองไปสู่ระบบทุนนิยมของสังคมไทย โดยระบบเงินตราและการค้าได้ขยายตัวขึ้นมามีอิทธิพลต่อโครงสร้างและวิถีชีวิตของผู้คนต่างๆ ในสังคมไทย รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงของสถาบันต่างๆ ในสังคมไทย ซึ่งทำให้เศรษฐกิจของวัดได้รับผลกระทบและต้องปรับตัวให้ต้องเข้าไปสู่เศรษฐกิจแบบระบบเงินตรามากขึ้น แน่แน่นอนว่าพิธีกรรมงานศพก็ไม่อาจหลีกเลี่ยงผลกระทบดังกล่าวได้

2. การวิเคราะห์การบริโภคงานศพในสังคมไทย การที่ผลผลิตจะกลายเป็นสินค้าได้นั้น มูลค่าใช้สอย รวมถึงมูลค่าเชิงสัญลักษณ์จะต้องนำมาแปรเป็นมูลค่าแลกเปลี่ยนได้ หรืออีกนัยหนึ่งคือพิธีกรรมงานศพจะต้องมีมูลค่ามากพอทางเศรษฐกิจที่จะถูกแปรเปลี่ยนไปสู่สินค้าบริการ การศึกษาในด้านการบริโภคจะทำให้เข้าใจว่ามูลค่าใช้สอยและมูลค่าเชิงสัญลักษณ์ในพิธีกรรมอย่างไร การเปลี่ยนแปลงของมูลค่าต่างไปตามวิถีชีวิตของคนในสังคม และอิทธิพลต่อการใช้จ่ายงานศพในสังคมไทย ซึ่งมูลค่าทางเศรษฐกิจของพิธีกรรมงานศพและการจัดงานศพที่เจ้าภาพต้องการความสะดวกสบาย

3. การวิเคราะห์วิถีการผลิตของงานศพในสังคมไทย คือ การผลิตเปลี่ยนแปลงกระบวนการผลิตพิธีกรรมงานศพที่เคยดำเนินการโดยเจ้าภาพ ทั้งในเรื่องของการจัดหาแรงงานและทรัพยากรที่ใช้ในการจัดงาน มาสู่การผลิตเพื่อแสวงหารายได้ของวัด อันเป็นผลมาจากการขยายตัวของความต้องการบริการงานศพเพิ่มมากขึ้น เมื่อคนในสังคมจำนวนหนึ่งเกิดความต้องการบริโภคพิธีกรรมงานศพในรูปแบบของบริการแทนการผลิตเพื่อใช้เอง เนื่องจากสภาพเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งทำให้วิถีชีวิตในระบบตลาดที่ต้องการความสะดวกสบายในการได้มาซึ่งผลผลิตนั้น ตลอดจนผลกระทบที่มีต่อเศรษฐกิจของวัด และผลต่อสังคมจากการเปลี่ยนแปลงกระบวนการผลิตของงานศพไปสู่รูปแบบของการผลิตสินค้า

3. แหล่งที่มาของข้อมูล

1. ข้อมูลปฐมภูมิ ใช้การสัมภาษณ์จากพระภิกษุ เจ้าหน้าที่ของวัด ในพื้นที่ที่ทำการศึกษา ตลอดจนการสัมภาษณ์ผู้รู้ทางด้านพุทธศาสนากับสังคมไทย และความเป็นมาของการจัดงานศพ

2. ข้อมูลทุติยภูมิ ได้จาก การเก็บรวบรวมข้อมูลเบื้องต้นจากเอกสารและรายงานต่าง ๆ ของวัด และเอกสารของหน่วยราชการที่เกี่ยวข้อง อาทิ เอกสารทางประวัติศาสตร์จากหอจดหมายเหตุ หอสมุดแห่งชาติ ตลอดจนเอกสาร หนังสือ และงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง

4. วิธีการวิเคราะห์

ใช้การศึกษาในลักษณะพรรณนา โดยในส่วนของการศึกษากระบวนการกลายเป็นสินค้าของพิธีกรรมงานศพจะเป็นศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ เพื่อเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของการเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขทางเศรษฐกิจการเมืองจากระบบศักดินาไปสู่ระบบทุนนิยม กับการแปรสภาพไปเป็นสินค้าของพิธีกรรม เพื่อหาคำอธิบายปรากฏการณ์ของการจัดพิธีศพเชิงพาณิชย์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน ผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อเศรษฐกิจวัด และผลกระทบต่อสังคม ซึ่งจะเป็นการสำรวจเอกสารทางประวัติศาสตร์ เอกสารและงานศึกษาที่เกี่ยวข้อง ทั้งวิธีสำรวจข้อมูลภาคสนาม การเดินทางไปเก็บข้อมูลของวัดในพื้นที่ที่ทำการศึกษา ตลอดจนการสัมภาษณ์สอบถาม และขอความคิดเห็น เพื่อรวบรวมข้อมูลมาทำการวิเคราะห์และอธิบายปรากฏการณ์ของการที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน

โดยการดำเนินการวิจัยแบ่งเป็นขั้นตอนได้ ดังนี้

ขั้นแรก ศึกษาเอกสาร หนังสือ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาประกอบการกำหนดกรอบแนวคิดและทิศทางในการวิจัย

ขั้นที่สอง ศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารทางประวัติศาสตร์ จากหอจดหมายเหตุ หอสมุดแห่งชาติ และเอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องวิวัฒนาการของการจัดพิธีศพของวัดไทย

ขั้นที่สาม ศึกษาข้อมูลภาคสนาม การสัมภาษณ์พระภิกษุ เจ้าหน้าทีในวัด รวมทั้งสัมภาษณ์ผู้รู้ทางด้านพุทธศาสนากับสังคมไทย เพื่อให้ได้ข้อมูลและข้อคิดเห็นที่เป็นประโยชน์

ขั้นที่สี่ วิเคราะห์ข้อมูลและเสนอรายงานการศึกษาในลักษณะของการพรรณนา และวิเคราะห์ตามข้อมูลเอกสาร และข้อมูลภาคสนามในวัดที่ถูกกำหนดในการเก็บข้อมูลตามขอบเขตของการวิจัยที่กำหนดไว้

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. วิวัฒนาการของงานศพ

ในการศึกษากระบวนการกลายเป็นสินค้าของพิธีกรรมงานศพ การศึกษาประวัติศาสตร์ความเป็นมาของการจัดงานศพถือเป็นสิ่งสำคัญ เพราะจำเป็นต้องนำมาเชื่อมโยงกับการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจการเมือง เพื่อแสดงให้เห็นอิทธิพลของระบบตลาดและเงินตรา ที่ทำให้พิธีกรรมงานศพได้แปรเปลี่ยนไปอยู่ในรูปของสินค้าบริการอย่างหนึ่ง โดยงานที่ได้กล่าวถึงวิวัฒนาการของงานศพ มีดังนี้

เสฐียรโกเศศ (2539) เล่าถึงประวัติของการจัดงานศพในอดีตไว้ว่า งานศพเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประเพณีมาตั้งแต่โบราณ พิธีกรรมงานศพจึงขึ้นอยู่กับความเชื่อท้องถิ่นค่อนข้างมากก่อนที่จะสังคมจะรับเอาศาสนามาเป็นความเชื่อหลัก เมื่อสังคมมีความเจริญขึ้น ขั้นตอนของพิธีกรรมงานศพที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อท้องถิ่นค่อยๆ ลดความสำคัญลงไป คงมีแต่ในชนบทที่ยังคงพิธีกรรมตามความเชื่อเดิมอยู่มาก เสฐียรโกเศศมองการเปลี่ยนแปลงของพิธีกรรมงานศพว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงทางจารีตประเพณี ซึ่งประเพณีเป็นแบบแผนปฏิบัติที่มีความสัมพันธ์ต่อวิถีชีวิตของคนในสังคม ซึ่งสามารถเปลี่ยนแปลงตามแบบแผนวิถีชีวิตของคน อย่างพิธีกรรมที่เห็นอยู่ในกรุงเทพฯก็มีการตัดเติมไปตามกาลเทศะ โดยงานศพของคนกรุงเทพฯ เจ้าภาพอาจจะตั้งศพบำเพ็ญกุศลที่วัดหรือที่บ้านผู้ตาย จากนั้นจึงจัดพิธีสวดอภิธรรม พิธีบำเพ็ญกุศลเลี้ยงพระ พิธีแสดงพระธรรมเทศนา เมื่อถึงเวลาฌาปนกิจจึงเคลื่อนย้ายมาเผาหรือฝังตามป่าช้าวัดหรือป่าช้าของชุมชน

ปราณี วงษ์เทศ (2534) ศึกษาพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการตายในประเทศไทย ตั้งแต่อดีต ได้ให้ข้อสังเกตว่า พิธีกรรมงานศพของไทยมีความแตกต่างกันระหว่างวัฒนธรรมของแต่ละชนชั้น

ความแตกต่างกันระหว่างชนชั้นปกครองกับผู้อยู่ใต้การปกครองจะเห็นได้จากการที่ประชาชนทั่วไปมีชีวิตอยู่อย่างง่าย ๆ ทั้งในด้านของที่อยู่อาศัย การแต่งกาย รวมทั้งขนบธรรมเนียมประเพณีเกี่ยวกับการปลงศพของคนธรรมดา เมื่อคนตายก็ปล่อยให้แจ้งให้กากินเหลือแต่กระดูก ผิดกับประเพณีของกษัตริย์ที่แวดล้อมด้วยพิธีรีตองที่มีความละเอียดซับซ้อนและศักดิ์สิทธิ์โดยมีสมณชีพราหมณ์และข้าราชการที่ช่วยส่งเสริมฐานะของกษัตริย์ให้สูงขึ้นในฐานะทรงเป็นสมมุติเทพตามความเชื่อของศาสนาที่รับเข้ามา (ปราณี วงษ์เทศ, 2534: 7)

ในพิธีศพแบบชาวบ้าน แต่เดิมส่วนใหญ่จะจัดงานกันในบ้านของผู้ตาย เมื่อพิธีถึงขั้นตอนของการเผาศพค่อยเคลื่อนย้ายไปยังชายบ้านที่อยู่ห่างไกลบ้านเรือน แม้ทุกวันนี้ยังมีชาวบ้านทั่วไปปฏิบัติกันอยู่ การจัดงานศพจะดำเนินการกันเองโดยอาศัยความช่วยเหลือจากญาติพี่น้อง ต่างจากปัจจุบันที่อาศัยการจ้างวานมากกว่า

สำหรับพิธีศพของชนชั้นสูงจะมีพิธีที่ต้องมากกว่ามาก ซึ่งได้ใช้ธรรมเนียมตามระบบศักดินา กล่าวคือ มีความแตกต่างกันของพิธีศพระหว่างผู้ที่ได้รับยศฐาบรรดาศักดิ์สูงต่ำไม่เท่ากัน ผู้ที่ได้รับสายสะพายชั้นสูง (มีชั้นศักดินาสูง) จึงจะได้รับการประดิษฐานบนเมรุที่ได้จัดสร้างที่วัดเทพศิรินทร์ ซึ่งถือว่าเป็นเมรุหลวง ส่วนผู้ที่ไม่ได้รับสายสะพายจะต้องไปสร้างเมรุชั่วคราวในวัดอื่นๆ แทน

ในเวลาต่อมา ความเหลื่อมล้ำทางศักดินาของการจัดงานศพได้เปลี่ยนแปลงไปสู่ความเหลื่อมล้ำทางสภาพเศรษฐกิจมากขึ้น คนที่มีฐานะร่ำรวยในกรุงเทพฯ อันได้แก่ กลุ่มพ่อค้า นักธุรกิจ และข้าราชการ ก็สามารถจัดงานศพใหญ่โตโดยจำลองแบบพิธีของขุนนางในอดีตได้ และผลที่ตามมาคือการจัดพิธีศพแบบขุนนางได้แพร่หลายไปสู่ส่วนต่างๆ ของสังคมมากขึ้น

การจัดพิธีศพที่เน้นความใหญ่โตของงานเพื่อแสดงฐานะและเกียรติยศของเจ้าภาพ ทำให้พิธีศพเป็นเครื่องแสดงสถานภาพและชนชั้นอย่างหนึ่งในสังคมไทย พิธีศพในปัจจุบันจึงสะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการทำพิธีศพที่ชนชั้นกลางเลียนแบบขุนนาง ชนชั้นสูง และอิทธิพลนี้แพร่หลายไปทั่ววัดต่างๆ ในภูมิภาคอื่นๆ ของประเทศไทย (ปราณี วงศ์เทศ, 2534: 14)

สุเมธ ตันสกุล (2536) ให้ข้อสังเกตว่ารูปแบบของพิธีศพได้เปลี่ยนแปลงไปนับตั้งแต่มีการปฏิรูปเศรษฐกิจและการเมือง โดยเฉพาะสังคมไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งระบบเศรษฐกิจได้เปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบทุนนิยมแบบตะวันตกมากขึ้น โดยการเปลี่ยนแปลงนี้นำไปสู่ความเชื่อที่ว่าจัดงานศพเป็นพิธีการที่เจ้าภาพจัดขึ้นเพื่อต้องการแสดงให้เห็นถึงสถานภาพและความมีหน้ามีตาทางสังคม โดยได้ให้เหตุผลไว้ 3 ประการ

ประการแรก คนกรุงเทพฯ มีรายได้เพิ่มขึ้นมาก โดยเฉพาะชนชั้นกลางมีรายได้เพิ่มขึ้นและมีเป็นจำนวนมาก ทำให้เจ้าภาพเหล่านี้สามารถจัดพิธีศพให้หรูหราฟุ่มเฟือยได้ตรงกันข้ามกับเจ้าภาพที่ยากจนที่ต้องการประหยัดค่าใช้จ่ายในการจัดงานศพ รูปแบบของงานศพจึงแสดงให้เห็นถึงฐานะของเจ้าภาพ

ประการที่สอง เจ้าภาพที่มีฐานะร่ำรวยสามารถได้กำไรจากการจัดงานศพ เนื่องจากอยู่ในสังคมคนรวย แยกที่มาร่วมงานจะให้เงินร่วมทำบุญกับเจ้าภาพมาก โดยกำไรจากการจัดงานนี้ เจ้าภาพที่มีฐานะร่ำรวยมักจะนำมาก่อตั้งมูลนิธิตามวัด หรือนำมาบริจาคเพื่อสร้างหรือซ่อมแซมถาวรวัตถุถวายวัดตามชื่อบุคคลที่มีพระคุณต่อเจ้าภาพ ซึ่งสามารถสร้างความมีหน้ามีตาของเจ้าภาพนั้นๆ ได้

ประการสุดท้าย ค่านิยมในสังคมไทยค่อนข้างนิยมชมชอบต่อพฤติกรรม การเลียนแบบทางด้านวัฒนธรรมและประเพณีของชนชั้นสูง และมีความเชื่อว่าการเลียนแบบ กิจกรรมของชนชั้นสูงจะสามารถสร้างชื่อเสียงและเกียรติยศให้แก่ตนเองและวงศ์ตระกูล เจ้าภาพสามัญชนทั่วไปพยายามเลียนแบบพิธีการจัดงานศพที่ยิ่งใหญ่จากประเพณีการจัดงานพระศพที่จัด ในราชสำนักหรือเหล่าบุคคลชั้นสูงศักดิ์ในสังคมไทย เช่น พิธีงตั้งศพสมเด็จพระนางเจ้าสุชนันทา กุมารีรัตน์ ได้ทำให้การทำบุญหน้าศพตามประเพณีเงินแพร่หลายไป ได้แก่การทำบุญครบ 7 วัน 50 วัน 100 วัน หรือการทำบุญหน้าศพทุกๆ วันนับจากวันมรณะไปจนครบ 7 วัน ซึ่งแต่เดิมการบำเพ็ญกุศลของประเพณีไทยมักจะสวดเพียง 3 วัน

จากงานศึกษาทั้ง 3 ชิ้นข้างต้นได้ให้ข้อสังเกตว่า ประเพณีที่ลดความเชื่อ ท้องถิ่นของชาวบ้านทำให้งานศพเข้าไปเกี่ยวข้องกับเรื่องทางศาสนามากขึ้น นอกจากนี้ การเปลี่ยนแปลงของรูปแบบงานศพที่เกิดขึ้น ได้เกิดการแบ่งหน้าที่ของสังคมในการจัดงานศพของชาวบ้านใหม่ โดยแต่เดิมการจัดงานศพของชาวบ้านทั่วไปมักดำเนินการกันเอง ซึ่งจัดพิธีที่บ้านของผู้ตาย อาศัยความช่วยเหลือแรงงานจากเพื่อนบ้านหรือญาติพี่น้อง ปัจจุบันการจัดงานศพส่วนใหญ่อยู่ในรูปของการซื้อบริการจัดงานศพ โดยวัดเข้ามาเป็นหน่วยผลิตที่ทำหน้าที่จัดงานศพอย่างชัดเจน ซึ่งน่าจะเป็นเรื่องของวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไป

ข้อสังเกตประการต่อมา คือ พิธีศพได้มีการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน สิ่งที่เปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัดคือ ความแตกต่างของรูปแบบการจัดงานศพอันเกิดจากความเหลื่อมล้ำของการจัดงานศพระหว่างชนชั้นสูงในระบบศักดินากับชาวบ้านสามัญชนได้จางหายไป เกิดความเหลื่อมล้ำของการจัดงานศพแบบใหม่คือ ความเหลื่อมล้ำทางด้านสถานภาพทางเศรษฐกิจ ซึ่งทำให้เกิดความแตกต่างของงานศพคนมีฐานะร่ำรวยกับงานศพของคนที่มีฐานะต่ำกว่า โดยผู้ที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจดีสามารถที่จะจัดงานศพเลียนแบบงานศพของชนชั้นสูงในสังคมไทย รูปแบบของพิธีการของหลวงกับพิธีการของราษฎรไม่ได้มีเส้นแบ่งเคร่งครัดอีกต่อไป จากข้อสังเกตของสุเมธ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเป็นผลจากการปฏิรูปเศรษฐกิจการเมืองที่พยายามปรับตัวในสู่ระบบทุนนิยม ด้วยข้อสังเกตนี้ จุดเปลี่ยนทางเศรษฐกิจการเมืองในสมัย

รัชกาลที่ 5 จึงเป็นประเด็นสำคัญที่จะต้องนำมาศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเติบโตขึ้นมาของชนชั้นใหม่ของสังคมที่ได้รับผลตอบแทนจากการประกอบกิจกรรมเศรษฐกิจในรูปแบบของเงินตรา ซึ่งสามารถนำมาแลกเปลี่ยนกับการจ้างวานให้วัดจัดงานศพให้แก่ตนได้

2. วัดกับการเป็นผู้ให้บริการงานศพ

สุเมธ ตันสกุล (2536) ได้แบ่งแยกประเภทของวัดในการศึกษาพฤติกรรมของวัดที่มีการจัดการศพไว้ 2 ประเภท ได้แก่ วัดที่ไม่ได้กำหนดอัตราค่าบริการ ซึ่งวัดเหล่านี้ถือว่าการจัดงานศพเป็นบริการสังคมอย่างหนึ่ง และอีกประเภทเป็นวัดที่กำหนดอัตราค่าบริการไว้ชัดเจน ซึ่งอัตราค่าใช้จ่ายที่เป็นรูปธรรมก็คือ การกำหนดอัตราค่าเช่าศาลาบำเพ็ญกุศล เงินถวายพระสงฆ์ ที่มาประกอบพิธีต่างๆ และค่าดอกไม้ การแบ่งประเภทของวัดของสุเมธทำให้เห็นว่าไม่ใช่ทุกวัดที่จัดงานศพในรูปแบบของสินค้า ตัวอย่างของวัดประเภทกำหนดค่าบริการที่สุเมธศึกษามีวัดธาตุทอง วัดเทพศิรินทราวาส วัดโสมนัสวรวิหาร ซึ่งเป็นตัวอย่างเดียวกับงานของมนวิภา วัดอื่นๆ เช่น วัดหัวลำโพง วัดตรีทศเทพ ก็ถือว่าเป็นวัดที่มีชื่อเสียงในการจัดงานศพ โดยเฉพาะวัดหัวลำโพงที่เจ้าภาพส่วนใหญ่เป็นคนเชื้อสายจีนฐานะดี ในจำนวนวัดที่ให้บริการงานศพโดยกำหนดราคานี้มีส่วนหนึ่งที่ดำเนินการโดยหน่วยงานราชการ เช่น วัดโสมนัสที่ให้กองทัพบกเช่าสถานที่ เป็นต้น

สุเมธให้เหตุผลที่เกิดความแตกต่างระหว่างรูปแบบการจัดงานศพของวัด 2 ประเภท ว่าเป็นเพราะพฤติกรรมการหารายได้วัดว่าจะใช้การจัดงานศพเป็นแหล่งที่มาของรายได้หรือไม่ รวมทั้งทัศนคติของเจ้าอาวาสที่มองการให้บริการงานศพเป็นอย่างไร การจัดงานศพเป็นธุรกิจหรือไม่ตามเหตุผลของสุเมธจึงเป็นการเลือกของวัดเป็นส่วนใหญ่ แต่ก็ต้องอาศัยปัจจัยที่ทำให้เกิดความนิยมงานศพในแต่ละวัดวัด โดยเฉพาะชื่อเสียงและทำเลที่ตั้งของวัด สุเมธวิเคราะห์ว่าวัดที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักของประชาชนจะได้ประโยชน์จากการจัดงานศพเป็นรายได้หลัก เช่น วัดเทพศิรินทร์ วัดโสมนัส ตรีทศเทพ เป็นพระอารามหลวง และทำเลที่ตั้งก็มีส่วนสำคัญ เช่น วัดหัวลำโพงอยู่ใกล้ย่านชุมชนคนจีน หรือวัดยางสุทธารามตั้งอยู่ใกล้แหล่งชุมชนสามแยกไฟฉายเป็นศูนย์กลางแห่งหนึ่งในฝั่งธนบุรี วัดต่างๆ เหล่านี้มีเจ้าภาพมาใช้บริการมากซึ่งจูงใจให้วัดจัดการรูปแบบอย่างเป็นระบบ

งานศพที่ได้กลายเป็นงานบริการเพื่ออำนวยความสะดวกในการจัดงานศพแก่เจ้าภาพ จะต้องมีการคิดค่าบริการกับเจ้าภาพ รวมทั้งการเสนอทางเลือกรูปแบบต่างๆ หลากหลายราคาในแต่ละรายการให้กับเจ้าภาพ ซึ่งลักษณะดังกล่าวถือว่าเป็นผลผลิตที่ถูกผลิตเพื่อการแลกเปลี่ยน เพื่อตอบสนองความต้องการของตลาด

ในงานศึกษาการจัดงานศพก่อนหน้านี้มีการศึกษารูปแบบของการให้บริการงานศพโดยวัด และรายละเอียดของค่าใช้จ่ายที่เจ้าภาพต้องจ่ายให้กับผู้รับจัดงานไว้ดังนี้

อนันต์ ยูสานนท์ (2520) ได้กล่าวถึงค่าใช้จ่ายที่เจ้าภาพต้องจ่ายตลอดทั้งงาน โดยแบ่งรายการค่าใช้จ่ายออกเป็น 4 รายการหลัก ประกอบด้วย

1. ค่าใช้จ่ายในการรับศพไปวัดและพิธีอาบน้ำศพ ค่าใช้จ่ายหลักๆ ของรายการนี้ คือ การเช่ารถส่งศพไปยังวัด ซึ่งมีหลายราคาตามแต่ระดับความหรูหราของรถที่ให้เช่า ค่าหีบศพก็ราคาที่แตกต่างกันตามขนาดและเนื้อไม้ นอกจากนี้ก็มีค่าใช้จ่ายสำหรับอุปกรณ์และการบริการในพิธีรดน้ำศพ

2. ค่าใช้จ่ายในการสวดอภิธรรมศพ ประกอบด้วยค่าบำรุ่งสวดอภิธรรม ปัจจัยถวายพระ ดอกไม้ ธูปเทียน อาหารเครื่องดื่มสำหรับเลี้ยงแขก ซึ่งนอกจากค่าบำรุ่งแล้ว ราคาของค่าใช้จ่ายอื่นๆ จะขึ้นอยู่กับความต้องการของเจ้าภาพ

3. ค่าใช้จ่ายในพิธีบรรจุศพ หากเจ้าภาพต้องการเก็บศพในช่วงระยะเวลาหนึ่ง ก่อนที่จะทำการฌาปนกิจ วัดก็จะให้บริการฝังศพ ซึ่งจะมีค่าใช้จ่ายเพิ่มเติม ได้แก่ ค่าเช่าสุสาน ค่าอุปกรณ์ในพิธี ปัจจัยถวายพระ

4. ค่าใช้จ่ายในการฌาปนกิจศพ ความมากน้อยของค่าใช้จ่ายในส่วนนี้จะขึ้นอยู่กับความกว้างขวางของผู้ตายและความยิ่งใหญ่ของเจ้าภาพ เพราะจะมีการแจกของชำร่วย เช่น การพิมพ์หนังสือที่ระลึกแจก รวมทั้งค่าอาหารเครื่องดื่มสำหรับเลี้ยงแขก ซึ่งค่าใช้จ่ายแปรตามความมากน้อยของแขกที่มาร่วมงาน นอกจากนี้ยังมีค่าบริการฌาปนสถาน ค่าแรงเจ้าหน้าที่ ค่าอุปกรณ์ในพิธี รวมทั้งค่าใช้จ่ายในการแปรอธิษฐานด้วย

มนวิภา ไชยพันธ์ (2523) ได้ศึกษารายการค่าใช้จ่ายในการจัดงานศพตลอดทั้งงาน ของวัดมกุฏกษัตริยาราม วัดโสมนัสสวรวิหาร วัดเทพศิรินทราวาส วัดพระพิเรนทร์ และวัดธาตุทอง ซึ่งถือว่าเป็นวัดที่ผู้ที่มีรายได้ในระดับตั้งแต่ปานกลางขึ้นไปนิยมไปติดต่อจัดงานศพ ราคาของค่าใช้จ่ายในรายการต่างๆ จะแตกต่างกันไปตามความต้องการของเจ้าภาพ ระยะเวลาที่จัดงาน และอัตราการคิดค่าบริการของวัดแต่ละแห่งมีความแตกต่างกัน โดยบางรายการของวัดที่ศึกษามีบางแห่งคิดค่าบริการแต่บางแห่งไม่ได้คิด การแบ่งรายการค่าใช้จ่ายในการจัดงานศพของมนวิภาได้แบ่งไว้ละเอียดกว่าในงานของอนันต์ โดยแบ่งเป็น 7 รายการ ประกอบด้วย

1. รายการค่าใช้จ่ายในการดำเนินการเกี่ยวกับศพในขั้นแรก ได้แก่ ค่าเช่ารถส่งศพไปยังวัด ซึ่งมีราคาแตกต่างกันไปตามลักษณะของรถและระยะทาง ค่าหีบศพ มีราคาต่างกันตามเนื้อไม้ที่ใช้และขนาดของหีบ นอกจากนี้จะเป็นค่าบริการของพิธีรดน้ำศพ

2. รายการค่าใช้จ่ายในการสวดพระอภิธรรม ประกอบด้วย ค่าบารุงต่างๆ ที่จ้างให้แก่วัดในการสวดพระอภิธรรม ราคาตามแต่ทางวัดจะกำหนด เครื่องถวายพระสงฆ์ ดอกไม้ธูปเทียน ค่าอาหารเครื่องดื่มสำหรับเลี้ยงแขก ราคาจะตามแต่ความประสงค์ของเจ้าภาพ

3. รายการค่าใช้จ่ายในการทำบุญ 7 วัน 50 วัน 100 วัน ในรายการนี้มีค่าบริการสำหรับเจ้าพนักงานวัด อุปกรรม์ที่ใช้ในพิธีที่ทางวัดเป็นผู้กำหนดราคา จะมีค่าอาหารสำหรับถวายพระสงฆ์ที่จะเป็นไปตามประสงค์ของทางเจ้าภาพ

4. รายการค่าใช้จ่ายในการบรรจุศพ ค่าใช้จ่ายต่างๆ ของในรายการนี้ มนวิภาจะระบุไว้ใกล้เคียงกับในงานของอนันต์ มีค่าเช่าสุสาน อุปกรรม์ในพิธี ค่าใช้จ่ายสำหรับพระสงฆ์และเจ้าหน้าที่วัด

5. รายการค่าใช้จ่ายในพิธีเผาศพ ในงานของมนวิภาไม่ได้รวมกับค่าใช้จ่ายในการแปรอัฐิ ค่าใช้จ่ายประกอบด้วยค่าบารุงเมรุ ค่าอุปกรรม์ในพิธี ค่าใช้จ่ายสำหรับพระสงฆ์และพนักงานวัด อาหารเครื่องดื่มสำหรับแขก และของชำร่วย

6. รายการค่าใช้จ่ายในการเก็บอัฐิ มีค่าโกศบรรจุอัฐิ อุปกรรม์ในพิธี ค่าใช้จ่ายสำหรับปัจจัยถวายพระ ค่าบริการสำหรับเจ้าหน้าที่วัด

7. รายการค่าใช้จ่ายภายหลังของเก็บอัฐิ ซึ่งมีค่าใช้จ่ายในการบำเพ็ญกุศล ค่าบริการเจ้าหน้าที่วัด ถ้าต้องการก่อสร้างที่บรรจุอัฐิในวัดก็ต้องเสียค่าใช้จ่ายเพิ่มเติม

เมื่อเปรียบเทียบรายการค่าใช้จ่ายระหว่างงานของอนันต์และมนวิภา รายการค่าใช้จ่ายต่างๆ ไม่ได้แตกต่างกันมากนัก ในงานของมนวิภาเพียงแต่แยกรายการของพิธีเกี่ยวกับการแปรอัฐิออกจากรายการของพิธีเผาศพ จะมีเพียงแต่รายการค่าใช้จ่ายในการทำบุญ 7 วัน 50 วัน 100 วัน ที่มนวิภาได้เพิ่มเติมขึ้นมา สำหรับราคาในค่าใช้จ่ายต่างๆ จะมีบางรายการที่มีราคาแน่นอนซึ่งวัดได้กำหนดไว้ เช่น ค่าบารุงต่างๆ สำหรับสถานที่ พระสงฆ์ เจ้าพนักงาน และอุปกรรม์ที่ใช้ในพิธี สำหรับค่าใช้จ่ายอื่นราคาจะมากขึ้นก็จะเป็นไปตามแต่ความต้องการของเจ้าภาพด้วย เช่น ค่าปัจจัยถวายพระ หรือมีระดับราคาต่างๆ ให้เจ้าเลือก เช่น ค่าอาหารสำหรับเลี้ยงแขก นอกจากนี้ในบางรายการเจ้าภาพสามารถรับผิดชอบจัดหาสิ่งของตนเองได้ จึงเห็นได้ว่าวัดต่างๆ ที่

อนันต์และมนวิภาได้ศึกษาเป็นวัดที่มีการจัดงานศพอย่างเป็นสินค้าอย่างหนึ่ง ที่มีการกำหนดราคาชัดเจนในหลายๆ รายการ ซึ่งตัวอย่างที่ได้ศึกษาก็คือวัดที่ผู้ให้บริการมีฐานะระดับปานกลางขึ้นไป

งานศึกษาของสุเมธอยู่ในช่วงเวลาที่ใกล้เคียงกับช่วงเวลาปัจจุบันมากกว่างาน 2 ชิ้นแรก เมื่อเปรียบเทียบแล้วพบว่า รายการค่าใช้จ่ายต่างๆ ที่กำหนดในพิธีไม่ได้มีความแตกต่างกันมากนัก สิ่งที่แตกต่างกันคืออัตราค่าบริการหรือราคาในรายการค่าใช้จ่ายต่างๆ ในงานของสุเมธสูงกว่า ทั้งนี้เพราะในงานของอนันต์และมนวิภาเป็นราคาของช่วงปี 2514 และ 2515 ตามลำดับ

จากการสำรวจงานศึกษาข้างต้นทำให้เห็นว่าวัดได้กลายเป็นผู้ให้บริการจัดงานศพมาตั้งแต่ปี 2514 เป็นอย่างน้อย แต่ก็มีวัดส่วนหนึ่งที่ทางวัดไม่ได้ดำเนินการเองแต่ให้หน่วยงานราชการมาเช่าใช้สถานที่ และมีวัดบางส่วนไม่ได้ให้บริการในลักษณะที่งานศพที่กำหนดราคาแต่ให้เจ้าภาพบริจาคตามความสมัครใจ โดยพยายามเอื้ออำนวยจัดงานให้คนที่ไม่มีฐานะการเงิน สำหรับบริการของวัดพบว่ามีการให้บริการที่ครอบคลุมขั้นตอนต่างๆ แทบทุกขั้นตอน

3. ความสำคัญของการจัดงานศพที่มีต่อเศรษฐกิจวัด

รายได้จากการจัดงานศพของวัด ถือได้ว่าเป็นความสำคัญต่อเศรษฐกิจวัด ตั้งแต่การปฏิรูปเศรษฐกิจสังคมในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งรัฐได้ลดการอุปถัมภ์วัด ตั้งแต่เงินตรา ไปจนถึงแรงงาน รัฐพยายามผลักดันให้วัดต่างๆ พึ่งพาตนเองโดยส่งเสริมให้วัดแสวงหารายได้ในรูปแบบต่างๆ เช่นการให้เอกชนหรือหน่วยงานของรัฐเช่าที่ดินของวัด การลงทุนสร้างอาคารพาณิชย์ และรวมถึงการให้วัดเป็นฌาปนสถานสำคัญประกอบพิธีศพให้แก่ประชาชนทั่วไป จนกระทั่งปัจจุบันถือได้ว่างานศพได้เป็นแหล่งรายได้สำคัญสำหรับวัดหลายๆ แห่ง

อุทิศ จีนิพนธ์สกุล (2528) ได้ศึกษาวิวัฒนาการของเศรษฐกิจวัดไทยพบว่า รายได้จากการประกอบพิธีศพของวัดไทยเป็นแหล่งรายได้สำคัญของวัดบางแห่ง นับตั้งแต่มีการปฏิรูปเศรษฐกิจวัดในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยก่อนหน้านี้การจัดงานศพไม่ได้เป็นแหล่งรายได้สำคัญของวัด แม้ว่าจะมีการสร้างเมรุถาวรในวัดบางแห่งมาตั้งแต่รัตนโกสินทร์ตอนต้น แต่ส่วนใหญ่การจัดงานศพในวัดจะสามารถทำได้เฉพาะขุนนางใหญ่ แต่เมื่อเกิดการปฏิรูป กระทรวงธรรมการได้มีนโยบายให้การเผาศพเป็นแหล่งรายได้ของวัด โดยรัฐได้เข้ามาช่วยเหลือวัดในการจัดสร้างเมรุปูนสำหรับเผาศพ วัดเทพศิรินทราวาสถือว่าสามารถหารายได้จากการจัดการศพได้มากที่สุด เดิมวัดนี้จะไม่ให้บริการแก่คนธรรมดา แต่ถ้าให้ค่าตอบแทนที่สูงวัดก็ยอมผ่อนปรน วัดอื่นๆ เช่น วัด

ราชาธิวาส วัดมหาพฤฒาราม ในขณะที่นั้นก็ถือได้ว่าบริหารจัดการศพโดยตั้งใจที่จะแสวงหารายได้เข้าวัด

ศิวาภรณ์ รัตนพันธุ์ (2538) กล่าวถึงกิจกรรมเกี่ยวกับการฌาปนกิจของวัดในกรุงเทพฯ วัดส่วนใหญ่จะมีเมรุและสุสาน โดยที่อัตราร้อยละ 85 ของวัดทั้งหมดมีเมรุ และร้อยละ 75 ที่มีสุสาน สำหรับศาลาบำเพ็ญกุศล (สำหรับสวดศพ) พบว่าวัดที่เป็นพระอารามหลวงจะมีการใช้พื้นที่ของวัดสำหรับส่วนนี้มากกว่าวัดราษฎร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวัดพระอารามหลวงในเขตชั้นในของกรุงเทพฯ ศิวาภรณ์ ระบุว่า ในช่วงที่ทำการศึกษางานศพถือเป็นธุรกิจที่เป็นรายได้หลักที่แน่นอนที่สุดของวัดในกรุงเทพฯ ทั้งนี้รายได้จะมาจากการใช้เช่าศาลาบำเพ็ญกุศล เมรุเผาศพ และสุสานเก็บศพ โดยอัตราค่าเช่าจะแตกต่างกันแล้วแต่วัดในแต่ละเขต สำหรับอัตราค่าเช่าของวัดในเขตกรุงเทพฯ ชั้นในและชั้นกลางจะสูงกว่าในเขตชั้นนอก ซึ่งวัดในเขตชั้นนอกจะเน้นบริการเพื่อชุมชนมากกว่ามุ่งหวังผลกำไร

สุเมธ ตันสกุล (2536) แบ่งประเภทของวัดในการศึกษาพฤติกรรมกรหา รายได้จากการจัดงานศพของวัดในกรุงเทพมหานคร ออกเป็น 2 ประเภท คือ วัดที่ไม่ได้กำหนดอัตราค่าบริการงานศพ ได้แก่ วัดใหม่เทพพล และวัดอินทราวาส กับวัดที่กำหนดอัตราค่าบริการงานศพ คือ วัดเทพศิรินทราวาส วัดธาตุทอง วัดหัวลำโพง วัดโสมนัส วัดตรีทศเทพ และวัดยางสุทธาราม วัดในประเภทที่ไม่ได้กำหนดค่าบริการนั้น รายได้จากการจัดงานศพถือว่าไม่มีความสำคัญต่อรายได้รวมของวัดเลย วัดเหล่านี้ถือการจัดงานศพเป็นการให้บริการสังคมอย่างหนึ่ง รายได้ของวัด 2 แห่งนี้เกือบทั้งหมดมาจากการทำบุญและการบริจาคของประชาชน สำหรับวัดที่กำหนดค่าบริการงานศพ 6 แห่งที่สุเมธได้ศึกษา วัดหัวลำโพง วัดธาตุทอง วัดตรีทศเทพ มีรายได้จากการจัดงานศพคิดเป็นร้อยละ 80 ของรายได้ทั้งหมดของวัด วัดเทพศิรินทราวาสคิดเป็นร้อยละ 75 ส่วนวัดโสมนัสและวัดยางสุทธาราม คิดเป็นร้อยละ 50 ของรายได้ทั้งหมดของวัด เห็นได้ว่าวัดประเภทนี้มีแหล่งรายได้สำคัญจากการจัดศพ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง 4 ตัวอย่างแรก การจัดงานศพถือเป็นรายได้หลักของวัด นอกจากนี้ สุเมธเห็นว่าระหว่างวัดฝั่งพระนครกับวัดฝั่งธนบุรี เจ้าภาพมีความเชื่อว่าการจัดงานศพในวัดที่มีชื่อเสียงในฝั่งพระนคร เช่น วัดเทพศิรินทราวาส วัดธาตุทอง วัดหัวลำโพง หรือวัดโสมนัส ทำให้เจ้าภาพมีหน้ามีตา และเกียรติมากกว่าการจัดงานศพที่วัดฝั่งธนบุรี แม้ว่าเจ้าภาพจะมีภูมิลำเนาอยู่ในฝั่งธนบุรีก็ตาม ปัจจัยอื่นๆ ในการตัดสินใจของเจ้าภาพนั้น นอกจากชื่อเสียงแล้ว เจ้าภาพจะเลือกใช้บริการกับวัดที่สามารถอำนวยความสะดวกสบายแก่เจ้าภาพที่สุด เช่น ทำเลตั้งอยู่ใกล้บ้าน ที่จอดรถ บริการต่างๆ

จากงานศึกษาต่างๆ ได้แสดงให้เห็นว่าการจัดงานศพค่อยๆ มีความสังคมต่อเศรษฐกิจมาตั้งแต่รัชกาลที่ 5 จนถึงปัจจุบันมีวัดบางแห่งต้องพึ่งพาการให้บริการงานศพเป็นแหล่งรายได้สำคัญ แต่การได้รับผลประโยชน์จากการจัดงานศพของวัดไม่สามารถเกิดขึ้นได้กับวัดทุกแห่ง ทั้งนี้ ส่วนหนึ่งจะขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของการจัดงานศพของวัดนั้นๆ ด้วย ว่าวัดจะมุ่งแสวงหากำไรหรือไม่ และส่วนหนึ่งคือ วัดนั้นๆ เป็นที่นิยมของเจ้าภาพที่มีฐานะหรือไม่ สำหรับวัดที่ตั้งจะแสวงหารายได้จากจัดงานศพ การที่วัดสามารถตอบสนองความต้องการแก่เจ้าภาพได้มากก็จะเป็นความได้เปรียบ โดยเฉพาะการตอบสนองเจ้าภาพที่มีฐานะร่ำรวยที่ต้องการจัดงานหรูหรา ยอมเสียค่าใช้จ่ายจำนวนมาก ซึ่งปัจจัยสำคัญที่เจ้าภาพพึงพอใจนั้น คือ ความมีชื่อเสียงของวัด ซึ่งดึงดูดเจ้าภาพที่ต้องการแสดงความมีหน้ามีตา รวมถึงปัจจัยอื่นๆ เช่นกันคือ การอำนวยความสะดวกสบายแก่เจ้าภาพ ทำเลและที่จอดรถ ดังนั้น ลักษณะความต้องการของเจ้าภาพจึงเป็นสิ่งสำคัญต่อการเข้ามาเป็นผู้ให้บริการของวัด

1.4 การบริโภคเชิงสัญลักษณ์

การงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการบริโภคเชิงสัญลักษณ์ของไทย ส่วนใหญ่จะอยู่ในสาขาสื่อสารมวลชน ซึ่งมักจะศึกษาเรื่องเกี่ยวกับการสื่อสารสัญลักษณ์ที่แฝงอยู่ในการโฆษณาหรือทางสื่อมวลชนอื่นๆ ที่ใช้ในการกระตุ้นให้เกิดความต้องการบริโภคสินค้า แต่ก็มีบางงานศึกษามีพยายามวิเคราะห์มูลค่าต่างๆ ที่แฝงอยู่ในตัววัตถุ/สินค้า โดยมีงานศึกษาของ ปรีชา วงศาสุลักษณ์ (2536) ในประเด็นของพระเครื่องและพระบูชา ซึ่งมีเรื่องการศึกษาลักษณะการบริโภคพระเครื่องของสังคมไทยเป็นวัตถุประสงค์หนึ่งของงานศึกษา

ปรีชาได้รับเอาแนวคิดของโบดริยาร์ดมาใช้ในการศึกษา โดยนำเอาทฤษฎีบริโภคในเชิงตรรกวิทยาซึ่งประกอบไปด้วย 4 ประเภทด้วยกัน คือ

1. ตรรกวิทยาเชิงหน้าที่ใช้สอย (A function logic of use value)
2. ตรรกวิทยาเชิงเศรษฐกิจของค่าการแลกเปลี่ยน (An economic logic of exchange value)
3. ตรรกวิทยาของคุณค่าแลกเปลี่ยนทางสัญลักษณ์ (A logic of symbolic exchange)
4. ตรรกวิทยาคุณค่าสัญลักษณ์ (A logic of sign value)

โดยนำมาวิเคราะห์จุดมุ่งหมายของการบริโภคพระเครื่องพระบูชาของไทยในสังคมไทย ซึ่งสามารถวิเคราะห์ได้ว่าพระเครื่องและพระบูชาครบถ้วนในทุกรูปแบบตามทฤษฎี

- ตรรกวิทยาเชิงหน้าที่ใช้สอย แสดงให้เห็นในการบริโภคเพื่อการรำลึกถึงประวัติคุณงามความดีของผู้สร้างพระเครื่องพระบูชา การบริโภคเพื่อเป็นขวัญและกำลังใจ การบริโภคเพื่อการป้องกันตัว และภัยอันตรายที่จะเกิดขึ้น และการบริโภคเพื่อโชคลาภ ความเจริญรุ่งเรือง

- ตรรกวิทยาเชิงเศรษฐกิจของค่าการแลกเปลี่ยน พบในการบริโภคเพื่อการทำธุรกิจและการเก็งกำไรพระเครื่องพระบูชาในฐานะสินค้าชนิดหนึ่ง

- ตรรกวิทยาของคุณค่าแลกเปลี่ยนทางสัญลักษณ์ แสดงออกในการบริโภคเพื่อใจรักในการสะสมพระเครื่องพระบูชา ซึ่งจะมีการแลกเปลี่ยนในหมู่ผู้ที่มีใจรักพระเครื่องด้วยกัน

- ตรรกวิทยามูลค่าสัญลักษณ์ พบในการบริโภคเพื่อการแสดงฐานะทางสังคม การบริโภคเพื่อเป็นมรดกตกทอดไว้ให้แก่ลูกหลาน

ในการศึกษาทำให้เห็นว่าความพอใจของบริโภคมีความหลากหลาย โดยมาจากความต้องการบริโภคเกิดจากคุณค่าต่างๆ ทั้งคุณค่าใช้สอย คุณค่าของการแลกเปลี่ยน คุณค่าเชิงสัญลักษณ์ ซึ่งปรัชญาสรุปการศึกษาในประเด็นนี้ไว้ว่าการวิเคราะห์ให้เห็นคุณค่าต่างๆ ทำให้เห็นวัฒนธรรมของผู้บริโภคมากขึ้น

การวิเคราะห์การบริโภคเชิงสัญลักษณ์น่าจะเป็นประโยชน์ต่อการทำความเข้าใจลักษณะของความต้องการบริโภคงานศพในสังคมได้ดียิ่งขึ้น ทั้งนี้เอกสารต่างๆ มักชี้ให้เห็นว่าการบริโภคงานศพตั้งแต่มาจากความต้องการของเจ้าภาพในแง่ของการสื่อสัญลักษณ์อยู่มาก ดังที่เห็นได้จากงานของปราณี วงษ์เทศ (2534) ที่ได้กล่าวไว้ว่าการจัดงานศพมีความแตกต่างกันระหว่างสถานภาพชนชั้นทางสังคมของผู้ตาย มีค่านิยมในสังคมไทยค่อนข้างนิยมชมชอบต่อพฤติกรรมการเลียนแบบทางด้านวัฒนธรรมและประเพณีของชนชั้นสูง เสฐียรโกเศศ (2539) ให้ข้อสังเกตว่าคนในสังคมจัดงานศพเพื่อเชิดชูเกียรติยศผู้ตายไม่ให้น้อยหน้า ขึ้นชั้นที่ว่าต้องมีการจําจำนองขายเรือยกสวนไร่น้ำเอามาทำศพ จนมีภาษิตติดปากว่า "คนตายขายคนเป็น" หรือตามที่สุเมธ ตันสกุล (2536) พบว่าปัจจัยที่กำหนดการตัดสินใจความใหญ่โตของการจัดงานศพนั้นเป็นเรื่องทางสถานภาพ ชื่อเสียง ฐานะทางเศรษฐกิจของผู้ตาย ซึ่งสื่อผ่านมาทางการจัดงานศพที่

ยิ่งใหญ่โดยเลือกวัดที่มีชื่อเสียงโด่งดัง เลือกอุปกรณ์เครื่องใช้ในการจัดงานที่หรูหราราคาแพง รวมถึงการเชิญแขกจำนวนมากมาร่วมงาน ขณะที่เจ้าภาพยากจนทั่วไปพยายามจัดงานศพให้เสร็จสิ้นโดยเร็วที่สุดและสิ้นเปลืองให้น้อยที่สุด

จึงเห็นได้ว่าการบริโภคนงานศพมีการสื่อสัญญาณออกมา โดยเฉพาะในเรื่องสถานภาพทางสังคม มากกว่าจะเป็นเรื่องของมูลค่าใช้สอยแต่เพียงอย่างเดียว จึงน่าจะทำให้เข้าใจลักษณะการบริโภคนงานศพมากขึ้น ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่จะนำไปใช้อธิบายการเปลี่ยนแปลงของวิถีการผลิตของงานศพ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 2

การบริโภคพิธีกรรมงานศพในสังคมไทย

สิ่งที่งานศึกษานี้สนใจก็คือ พิธีกรรมงานศพเปลี่ยนแปลงไปเป็นสินค้าได้อย่างไร เมื่อเกิดความเปลี่ยนแปลงต่อเศรษฐกิจวัด ทั้งนี้ ในอดีตการจัดงานศพเป็นหน้าที่ของภรรยาไม่ว่าจะเป็นชนชั้นเจ้านาย ชุนนาง หรือชาวบ้านธรรมดา โดยวัดมีส่วนเกี่ยวข้องกับงานศพของภรรยาเหล่านี้บางขั้นตอนเท่านั้น แต่การให้บริการงานศพที่เราพบเห็นในปัจจุบันกลับเป็นวัดที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับค่อนข้างมาก และวัดบางแห่งถึงกลับเป็นที่รับรู้ว่ามีเศรษฐกิจวัดที่ผูกติดอยู่กับการให้บริการงานศพ กระบวนการที่ทำให้พิธีกรรมงานศพเข้ามาเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจวัดมีคำอธิบายอย่างไร ทั้งนี้ ในอดีตวัดอาจมีส่วนเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมงานศพบ้าง แต่ก็ได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมงานศพในลักษณะของการเป็นผู้ให้บริการ อย่างน้อยก็ไม่ได้ถือเอาประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจเป็นที่ตั้ง

จากผลผลิตกลายเป็นสินค้า เกิดจากการเปลี่ยนของวิถีการผลิต ซึ่งเดิมเป็นการผลิตเพื่อใช้เอง ผลผลิตเกิดขึ้นจากความต้องการของผู้ผลิตเอง ไปสู่การผลิตเพื่อแลกเปลี่ยน ซึ่งผู้ที่ต้องการใช้หรือบริโภคผลผลิตนั้นกับผู้ผลิตเป็นคนละหน่วยกัน ดังนั้น การอธิบายการกลายเป็นสินค้าของงานศพก็คือ งานศพถูกดึงออกจากกิจกรรมการผลิตของชาวบ้าน มาสู่กิจกรรมของวัดในการหารายได้ของผู้ผลิต ซึ่งหมายถึงผู้ให้บริการได้อย่างไร นั้นหมายความว่าสังคมส่วนหนึ่งจะต้องเกิดต้องการจัดงานศพโดยการ "ซื้อ" การให้บริการจัดงานศพจากผู้ผลิตหนึ่งๆ

แม้ว่างานศพจะเป็นพิธีกรรมทางความเชื่อ ซึ่งถือเป็นผลผลิตด้านวัฒนธรรมประเพณีของสังคม แต่ก็ไม่อาจหลีกเลี่ยงต่อกระบวนการแปรสภาพสิ่งให้เป็นสินค้าภายใต้การขยายตัวของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมได้ ในการให้คำอธิบายปรากฏการณ์ที่วัฒนธรรมถูกแปรสภาพกลายเป็นสินค้าได้นั้น รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ (2546) ให้ข้อสังเกตว่า ด้วยเหตุที่วัฒนธรรมเป็นเรื่องของการดำเนินวิถีชีวิตตามปกติของมนุษย์ กระบวนการยอมรับแบบแผนการดำรงชีวิตและประเพณีกรรมใดๆ จนเป็นที่ยอมรับ จึงเป็นปมเงื่อนไขสำคัญในการทำความเข้าใจกระบวนการกลายเป็นสินค้า โดยวัฒนธรรมจะแปรสภาพเป็นสินค้าได้ก็ต่อเมื่อสิ่งที่ต้องการซื้อนั้นให้อรรถประโยชน์แก่ผู้ซื้อ ดังนั้น การที่จะเข้าใจกระบวนการแปรวัฒนธรรมเป็นสินค้าได้นั้น ก็ต้องเข้าใจกระบวนการก่อตัวขึ้นของอุปสงค์ (demand) ซึ่งหมายถึง "ความต้องการซื้อ"

อรรถประโยชน์ในตัวผลผลิตจากการอธิบายของรังสรรค์นั้น น่าจะสอดคล้องกับแนวคิดของมาร์กซ์ตามที่ได้อธิบายไว้ในบทที่ 1 คือ ผลผลิตและกลายเป็นสินค้าที่มีมูลค่า แลกเปลี่ยนได้นั้น ผลผลิตจะต้องมีคุณค่าใช้สอยที่สังคมต้องการ อย่างไรก็ตาม การพิจารณาเพียงคุณค่าของในเชิงใช้สอยอาจจะไม่สามารถพิจารณาถึงการก่อตัวขึ้นและการดำรงอยู่ของความ ต้องการบริโภคพิธีกรรมงานศพได้ทั้งหมด คุณค่าในเชิงสัญญาะหรือคุณค่าในเชิงการสื่อสาร ความหมายของพิธีศพน่าจะมีความสำคัญที่ต้องนำเข้ามาพิจารณาร่วม ด้วยพิธีกรรมงานศพถือเป็นกิจกรรมอย่างหนึ่งทางสังคม ดังนั้น การพิจารณาค่าในเชิงสัญญาะของพิธีกรรมงานศพจะช่วยให้เราเข้าใจถึงคุณค่าของพิธีกรรมงานศพได้ครอบคลุมขึ้น ซึ่งส่งผลไปยังขนาดของมูลค่าเชิงเศรษฐกิจของพิธีกรรมงานศพ

ในบทนี้จึงจะขออภิปรายในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการบริโภคงานศพในสังคมไทย การทำความเข้าใจคุณค่าของพิธีกรรมงานศพซึ่งผลส่งต่อรูปแบบการใช้จ่ายเพื่อจัดงานศพของคนในสังคม เพื่อนำไปใช้อธิบายในเรื่องการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตของพิธีกรรมงานศพในบทต่อไป

งานศพในฐานะพิธีกรรมทางความเชื่อ : คุณค่าในเชิงใช้สอย

วิกฤตการณ์สุดท้ายของชีวิตมนุษย์ที่มีความสำคัญที่สุด และเป็นปัญหาสากลที่มนุษย์ทุกสังคมในโลกต้องเผชิญก็คือ ความตาย ที่ส่งผลกระทบต่อทั้งในระดับปัจเจกบุคคล และในระดับสังคมที่ต้องมีการปรับเปลี่ยน เพื่อรับการการสูญเสียสมาชิกในชุมชนของตนไป (ปราณี, 2534 : 5)

เมื่อคนเราเสียชีวิตร่างกายย่อมผุพังเน่าเปื่อยลง สังคมจึงมีการแบ่งแยกคนเป็น และคนตาย เพื่อไม่ให้ศพของผู้ตายเกิดเป็นปัญหาแก่สังคม ในแง่มุมนี้หากเราพิจารณามูลค่าในเชิงใช้สอยของงานศพจะหมายถึง การจัดการกับศพของผู้ตายซึ่งอาจจะใช้วิธีฝังหรือเผาเพื่อให้พ้นสภาพไปจากความรับผิดชอบของครอบครัวผู้ตาย อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาประโยชน์ในงานศพเพียงความหมายดังกล่าว งานศพคงเป็นการกำจัดศพอย่างง่าย ๆ และไม่ได้มีความหมายต่อสังคมมากนัก ซึ่งไม่น่าจะครอบคลุมมูลค่าในเชิงใช้สอยของงานศพเท่าใด

เนื่องจากมนุษย์อยู่ด้วยกันเป็นสังคม การที่ต้องเผชิญความสูญเสียบุคคลใดในบุคคลหนึ่งที่ได้เคยผูกพันเป็นเรื่องที่กระทบกระเทือนต่อจิตใจและแบบแผนการดำเนินชีวิต หรือการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ในสังคมที่เคยมี นำมาซึ่งความกลัวและความตึงเครียดที่เกิดขึ้นกับ

ครอบครัวผู้ตาย รวมไปถึงความกลัวอันเกิดมาจากความเชื่อที่ศรัทธาที่มีต่อความตาย เช่น การคาดหวังถึงโลกหน้าที่ผู้ตายจะต้องเผชิญเมื่อตายไป หรือเรื่องของผลบุญกุศลหรือผลกรรมที่สามารถส่งผลต่อผู้ตาย หรือความเชื่อเรื่องผีสิงหรือเคราะห์ร้ายซึ่งอาจจะติดตามมาเมื่อคนในครอบครัวเสียชีวิตลง (เสฐียรโกเศศ, 2539)

ทุกสังคมในโลกนับแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบันต่างก็มีวิธีแก้ปัญหาความกลัวดังกล่าว ดังที่เห็นได้จากประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำศพที่แตกต่างกันไปตามปัจจัยต่างๆ เช่น ยุคสมัย สภาพภูมิศาสตร์ และประวัติศาสตร์วัฒนธรรมของแต่ละสังคม ชุมชน หรือกลุ่มที่ผู้ตายหรือครอบครัวผู้ตายสังกัดอยู่ ที่สะท้อนความพยายามของมนุษย์ที่จะเชื่อมโยงระหว่างโลกที่ตนเองรู้จักกับโลกหลังความตายเพื่อให้วิญญาณของผู้ที่จากไปได้อยู่อย่างมีความสุข ตามความเชื่อเกี่ยวกับชีวิตหลังความตายรวมทั้งความนึกคิดเกี่ยวกับสภาวะและสถานที่ที่ผู้ตายจะอยู่อย่างไรต่อไป (ปราณี วงษ์เทศ, 2534) แม้แต่ในสังคมที่มีความเจริญทางด้านวิทยาศาสตร์มากแล้วก็ยังคงมีขั้นตอนของพิธีกรรมในจัดงานศพตามความเชื่อของผู้ตายหรือครอบครัวผู้ตาย ทั้งนี้ ส่วนใหญ่เป็นความเชื่อที่ว่าพิธีกรรมจะนำผู้ตายไปสู่สุคติ

ดังนั้น คุณค่าของงานศพในเชิงใช้สอย จึงหมายถึง การจัดพิธีกรรมงานศพเพื่อทำการปลงศพผู้ตายตามความเชื่อประเพณีวัฒนธรรมของผู้ตายหรือครอบครัวผู้ตาย ทั้งนี้เพราะไม่สามารถแยกพิธีกรรมทางความเชื่อออกจากวิธีการจัดการกับศพผู้ตายของคนในสังคมได้เลย

เนื่องจากวัฒนธรรมประเพณีของแต่ละสังคมไม่เหมือนกัน พิธีกรรมงานศพที่จัดขึ้นจึงมีความแตกต่างกันตามแต่ละสังคม แม้แต่ในสังคมเดียวกันก็อาจมีความแตกต่างในรายละเอียดของพิธีกรรมระหว่างชุมชนหรือกลุ่มคนในสังคมด้วย แม้ว่าในปัจจุบันสังคมไทยมองเรื่องของการจัดงานศพเป็นเรื่องพิธีกรรมทางศาสนาเป็นหลัก แต่เมื่อมองไปในอดีตความเชื่อของพุทธศาสนามีความเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมงานศพน้อยมาก พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญานันทภิกขุ) (2536) เห็นว่าพุทธศาสนาไม่มีเรื่องของพิธีกรรมงานศพ ไม่ได้มีพิธีสดส่งวิญญาณของผู้ตาย หรือพิธีอื่นๆ ที่กำหนดไว้เป็นข้อปฏิบัติในการประกอบพิธีให้ผู้ตาย จะพบก็แต่เรื่องการแสดงธรรมเทศนาเท่านั้น ซึ่งก็ไม่ได้เป็นการ "สดผี" เป็นการเทศนาธรรมเพื่อคลายความทุกข์โศกของเจ้าภาพหรือเป็นเรื่องของการบำเพ็ญทาน งานศพจะเป็นไปตามความคิดความนิยมของท้องถิ่น แต่ก็มีกรมนำนักบวชทางศาสนาเข้าไปเกี่ยวข้องเพื่อให้พิธีการดูศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งในสังคมไทยก็มีการนิมนต์พระสงฆ์ไปสดดอกธูปหน้าศพ

งานศพในอดีตไม่ได้มีความแตกต่างแค่เพียงในเรื่องลัทธิความเชื่อ งานศพที่พบเห็นในสังคมไทยยังมีความแตกต่างไปตามเชื้อชาติ ภูมิภาคที่อยู๋ รวมถึงสถานภาพและชนชั้นของผู้ตายหรือครอบครัวผู้ตายด้วย (เสฐียรโกเศศ, 2539, ปราณี วงษ์เทศ, 2534) จึงทำให้ความเชื่อที่แฝงไว้ในการประกอบพิธีกรรมงานศพต่างกัน โดยในด้านความเชื่อไม่ได้มีแค่เพียงความเชื่อทางศาสนา แต่ยังรวมถึงความเชื่อของท้องถิ่นพื้นบ้านหรือลัทธิอื่นๆ ซึ่งมีมาก่อนที่สังคมจะถือเอาศาสนาเป็นความเชื่อหลัก (เสฐียรโกเศศ, 2539) หรืออาจจะมีผสมผสานความเชื่อของท้องถิ่นกับความเชื่อของศาสนา โดยเสฐียรโกเศศ (2539) และปราณี วงษ์เทศ (2534) ได้สรุปจุดมุ่งหมายของการจัดพิธีกรรมงานศพในสังคมไทยไว้คล้ายๆ กันซึ่งมีความครอบคลุมความเชื่อต่างๆ ไว้ 3 ประการ ดังนี้

1. ความเชื่อที่ผู้ตายมีลักษณะความเป็นอยู่คล้ายคลึงกับคนเป็น ต่างแต่อยู่กันคนละโลกเท่านั้นทำพิธีเช่นไหว้อุทิศอาหาร สิ่งของเครื่องใช้ให้แก่ผู้ตายเพื่อนำไปใช้ในโลกของคนตาย

2. ความเชื่อที่ผู้ตายไปแล้ว ได้เปลี่ยนสภาพไปเป็นวิญญาณหรือผีที่อาจกลับมารบกวน เพราะความเป็นห่วงคนเป็นหรือยังตัดไม่ขาดจากโลกที่เคยอยู่ จึงอาจกลับมาก่อให้เกิดความเจ็บป่วยเดือดร้อน หวาดกลัวกับคนที่อยู่เบื้องหลังได้ จึงจำเป็นต้องทำพิธีบดบังความ ป้องกันผีร้ายมารบกวน

3. ความเชื่อที่ต้องการทำบุญอุทิศส่วนกุศล ให้ผู้ตายได้รับประโยชน์สุขในโลกหน้าให้มากที่สุด ซึ่งเป็นผลมาจากความเคารพอาลัย และความระลึกถึงด้วยความกตัญญูต่อบทบาท

จะเห็นได้ว่าจุดมุ่งหมาย 2 ข้อแรกเป็นพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องผีหรือการกลายสภาพของคนเป็นไปสู่อีกสถานะหนึ่ง ซึ่งความเชื่อข้อแรกพบเห็นได้จากพิธีกรรมของคนเชื้อสายจีนซึ่งทำให้ต้องมีการทำพิธีงเต็กเผาสิ่งของ เครื่องใช้ เงินทอง ซึ่งทำจากกระดาษไปให้ผู้ตายไปใช้ในอีกโลก ส่วนความเชื่อข้อสองนั้นเป็นความเชื่อดั้งเดิมของชาวบ้านในสังคมไทยเป็นส่วนใหญ่ ดังจะเห็นจากพิธีต่างๆ ที่ทำหลอกผี หรือให้แน่ใจว่าคนตายจะไม่กลับมาที่บ้าน สำหรับข้อสามที่เข้ามาทีหลังจะเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา ซึ่งความเชื่อของพุทธศาสนาไม่ได้เกี่ยวกับในเรื่องของพิธีการเท่าใดนัก จะมีก็เป็นในเรื่องของการอธิบายหรือตีความหมายเชิงปรัชญาให้กับรายละเอียดของขั้นตอนในพิธีกรรมมากกว่า (ปราณี วงษ์เทศ, 2534 ,พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญา

นันทิกฤษ), 2536) ขณะที่ความเชื่อ 2 ข้อแรกน่าจะเป็นที่มาของขั้นตอนหรือรายละเอียดของพิธีกรรมงานศพส่วนใหญ่¹

กล่าวได้ว่า ความเชื่อต่างๆ เหล่านี้ได้ผสมผสานกันกับวิถีชีวิตของผู้คนในสังคม จนเป็นธรรมเนียมปฏิบัติขึ้นมาสำหรับการจัดพิธีกรรมให้แก่ผู้ตาย ความเชื่อเกี่ยวกับผีสงซึ่งมีความเชื่อดังเดิมของแต่ละท้องถิ่น (ไม่จำกัดแต่เพียงสังคมไทย) เป็นรากฐานของพิธีกรรม ซึ่งชาวบ้านถือเป็นประเพณีปฏิบัติกันมา จนเมื่อพุทธศาสนาเข้ามามีอิทธิพลต่อความเชื่อของสังคมมากขึ้น จึงมีการเปลี่ยนแปลงรายละเอียดของพิธีกรรมไปบ้าง หรือถูกนำมาตีความความหมายใหม่ให้สอดคล้องกับคำสอนของพุทธศาสนา แต่ความเชื่อทางพุทธศาสนาก็ไม่อาจจัดความเชื่อเดิมๆ ได้อย่างสิ้นเชิง เรายังพบเห็นความเชื่ออื่นๆ แฝงอยู่ในธรรมเนียมปฏิบัติของพิธีกรรมงานศพอยู่ หรือสำหรับผู้ที่เชื่อสายจีนก็จะมีธรรมเนียมขั้นตอนของพิธีกรรมตามความเชื่อถึงโลกหน้าของคนตายซึ่งแตกต่างกับความเชื่อในเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดของพุทธศาสนาก็ยังถูกผนวกเพิ่มเติมในขั้นตอนของพิธีกรรมได้ ดังนั้น แม้ว่าในปัจจุบันสังคมไทยจะยึดถือว่าพิธีกรรมงานศพเป็นพิธีกรรมทางพุทธศาสนา จนภายหลังวัดได้กลายมาเป็นสถานที่ของการจัดงานศพ แต่เราก็อาจเห็นบางขั้นตอนของพิธีกรรมจะขัดแย้งกับความเชื่อทางพุทธศาสนาอยู่บ้าง เช่น การเคาะโลงให้วิญญาณผู้ตายมารับประทานอาหารที่จัดเตรียมไว้ หรือการประกอบพิธีกันเฝ้ากันเฝ้าในวัดซึ่งเป็นการรำย่ำเกี่ยวกับทวยเทพบนสวรรค์ อย่างไรก็ตาม การผสมผสานขั้นตอนของความเชื่อต่างๆ ก็อยู่ถือเป็นสิ่งปฏิบัติกันมาจนกลายเป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่สังคมยอมรับได้

ขั้นตอนและรายละเอียดของการประกอบพิธีกรรมงานศพของสังคมไทย² สามารถสรุปเป็นขั้นตอนต่างๆ ได้ดังนี้

¹ แม้เราจะเห็นว่ามีการทำบุญหรือการอุทิศส่วนกุศลในบางขั้นตอนของพิธีกรรม แต่ปราณีให้ความเห็นเพิ่มเติมว่า เรื่องของบุญ กรรม โลกหน้า การปลงสังขาร การหลีกเลี่ยงมลทินหรืออุปมงคลต่างๆ ของความตาย ได้รับอิทธิพลมาจากศาสนาฮินดูที่ผสมอยู่ในพุทธศาสนา

² (1) เกี่ยวกับขั้นตอนและรายละเอียดของพิธีกรรมงานศพนั้น ในงานของเสฐียรโกเศศ (2539) ได้เขียนไว้อย่างละเอียด ซึ่งข้อความส่วนใหญ่ในส่วนนี้ ผู้เขียนได้สรุปและเรียบเรียงมาจากงานของเสฐียรโกเศศ หากไม่อ้างเป็นอย่างอื่น

(2) ในที่นี้จะเน้นธรรมเนียมประเพณีที่ปฏิบัติในกรุงเทพฯ และภาคกลางเป็นส่วนใหญ่

1. พิธีในการจัดการศพเบื้องต้น

พิธีที่จะต้องทำขั้นต้นในแก่ผู้ตายคือการอาบน้ำศพ เป็นการชำระศพให้สะอาด การอาบน้ำศพเป็นพิธีที่ทำกันมาตั้งแต่โบราณ เป็นการอาบน้ำให้ศพจริงโดยน้ำจะใช้ใบไม้หรือเครื่องหอมลงไปด้วย ซึ่งจะเป็นใบอะไรก็ได้แต่ต้องถื่นนั้นๆ จะหาได้ เช่น ขมิ้น ใบส้มป่อย ใบส้มมะกรูดหรือใบมะนาว จากนั้นก็จะให้ลูกหลานเข้ามาชำระล้างร่างกายผู้ตายถือเป็นการปรนบัติรับให้แก่ผู้ตายครั้งสุดท้าย แต่ปัจจุบันการอาบน้ำศพทำแต่เพียงใช้น้ำสะอาดเท่านั้น หรืออาจทำแค่เช็ดตัวให้แก่ผู้ตาย

หลังจากอาบน้ำศพแล้วก็จะแต่งตัวให้ศพ โดยอาจจะใช้เสื้อผ้าสีขาวหรือเสื้อผ้าอื่นๆ ก็ได้ ถ้าผู้ตายมียศมีตำแหน่งในสังคมก็มักจะใช้เสื้อผ้าที่แสดงถึงตำแหน่งแห่งที่นั้น เพื่อให้ดูมีเกียรติ จากนั้นจะหิวผมให้แก่ผู้ตาย เมื่อใช้หิวนั้นแล้วก็จะหักหิวนั้นโยนลงในโลง การหักหิวนั้นแต่เดิมเข้าใจว่าเป็นการแบ่งแยกของใช้ระหว่างคนเป็นและคนตาย หากใช้ของร่วมกับผู้ตายอาจทำให้เกิดกลางร้ายได้ แต่ต่อมากการหักหิวจะเป็นการหัก 3 ท่อน และกล่าวคำว่า "อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา" ให้เป็นคติธรรมแบบพุทธเพื่อให้เห็นถึงความไม่ยั่งยืนของมนุษย์เช่นเดียวกับสรรพสิ่งอื่นๆ

เมื่อแต่งตัวให้ศพเสร็จแล้วจะเป็นการรดน้ำศพ โดยเป็นตั้งให้ศพนอนยื่นแขนมาทางด้านข้าง ผู้มาอาบน้ำจะมาหยอดน้ำชั้นเล็กๆ บนมือผู้ตายถือเป็นการขอขมา พิธีรดน้ำศพนี้เป็นพิธีที่ต่อเติมมาจากพิธีอาบน้ำศพ สำหรับญาติมิตรอื่นๆ ที่อาจมาไม่ทันในช่วงต้น ปัจจุบันพิธีอาบน้ำศพและรดน้ำศพจะแยกออกจากกัน โดยพิธีอาบน้ำนิยมให้ถือเป็นเรื่องเฉพาะครอบครัวใกล้ชิด และการรดน้ำศพเป็นพิธีสำหรับญาติมิตร ซึ่งต่อๆ มาภายหลังพิธีรดน้ำศพกลายเป็นเรื่องพิธีที่ต้องทางสังคมไป โดยมักเชิญแขกหรือที่มีหน้ามีตามารดน้ำศพด้วย

เมื่อทำพิธีรดน้ำศพเสร็จแล้ว สัปเหร่อจะทำการมัดศพเรียกว่า มัดตราสัง ก่อนมัดศพจะนำเงินใส่ปากศพซึ่งในอดีตถือเป็นเงินค่าจ้างให้สัปเหร่อ ในการมัดตราสังจะมัดผู้ตายด้วยด้ายดิบสีขาว 3 ส่วนต่อกันไป คือ ส่วนคอ มือสองข้างพนมติดกัน และเท้าสองข้างผูกติดกัน เรียกว่า ห่วงลูกผูกคอ ห่วงทรัพย์ผูกมือ และห่วงภรรยาผูกตีน ซึ่งแสดงความหมายทางธรรมว่า ห่วงทั้งสามยอมผูกมัดมนุษย์ให้จมอยู่ในห่วงทุกข์แห่งวัฏสงสารไม่อาจหลุดพ้นได้ ต่อเมื่อได้ตัดบ่วงนี้จึงพ้นทุกข์ได้ จากนั้นจึงห่อศพด้วยผ้าขาวทั้งตัวแล้วมัดให้แน่นเป็น 5 ส่วน ถือเป็นคนดีสอนว่ามนุษย์ผูกกันไว้เวียนว่ายตายเกิดด้วยนิเวศ 5 หรือขันธ 5 จากนั้นสัปเหร่อจะทำพิธีเบิกโลงและบรรจุศพลงในโลงแล้วนำขึ้นตั้งเพื่อสวดบำเพ็ญกุศล

2. พิธีสวดบำเพ็ญกุศล

การสวดบำเพ็ญกุศลศพตามประเพณีเจ้าภาพจะนิมนต์พระสงฆ์ 4 รูปมาสวดพระอภิธรรม การสวดหน้าศพนี้อาจเข้าใจผิดว่าเป็นการ "สวดผี" คือสวดส่งวิญญาณของผู้ตาย แต่แท้จริงแล้วบทสวดอภิธรรมไม่ได้มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมดังกล่าวเลย แต่เป็นการสวดเพื่อสอนครอบครัวผู้ตายและผู้ร่วมงานในเรื่องมรณานุสสติ กัมมัฏฐาน ให้ตระหนักถึงความจริงของชีวิต (พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญานันท์ภิกขุ), 2536, พระมหาไพรีเดช จูฑิตเตโช, 2545)

การสวดหน้าศพหรือสวดอภิธรรมศพ เป็นการสอนคนที่มาร่วมมาทั้งเจ้าภาพและแขกให้พิจารณาชีวิตตามหลักอภิธรรม โดยให้ตระหนักถึงความตายว่าเป็นเรื่องที่ไม่มีความหลีกเลี่ยงพ้นไปได้ มนุษย์ต้องเผชิญกับการเวียนว่ายตายเกิดตามแต่กรรมที่มี จึงไม่ควรยึดถือ "อัตตา" ของสิ่งต่างๆ ในชีวิต ดังนั้น ควรใช้ชีวิตบนความความไม่ประมาทด้วยการหมั่นทำความดีอยู่เสมอ

การสวดนี้แบ่งเป็น 4 จบ ถ้าในอดีตการสวด 4 จบจะต้องสวดกันตลอดคืน หากประหยัดเวลาพระจะสวด 2 จบใช้เวลาครึ่งคืน แต่ปัจจุบันการสวดบำเพ็ญกุศลศพจะใช้เวลาเพียง 1 ถึง 2 ชั่วโมง ซึ่งเป็นการสวดอภิธรรม 4 จบเช่นแต่เป็นบทสวดแบบย่อ

ในอดีตมักนิยมการบำเพ็ญกุศลนิยมจัดที่บ้านของผู้ตาย หลังจากเสร็จพิธีแล้วจึงเคลื่อนย้ายศพไปเผาที่ป่าช้า การเคลื่อนย้ายศพออกจากบ้านนั้นในอดีตจะต้องมีพิธีหลอกผีผู้ตายเสียก่อน เนื่องจากเชื่อว่าวิญญาณผู้ตายอาจกลับมาสร้างความเดือดร้อนที่บ้านได้ จึงประกอบพิธีต่างๆ เพื่อให้ผีสับสนจำทางกลับบ้านไม่ได้ เช่น การทำบันไดผีทำด้วยก้านกล้วยเพื่อใช้เฉพาะเป็นทางผ่านเคลื่อนศพ และให้ออกทางฝาดนังบ้านซึ่งเจาะเป็นช่องไว้ หรือถ้าจะออกทางประตูบ้านจะต้องทำประตูป่าเป็นการนำกิ่งไม้ติดไว้ที่หน้าประตูเมื่อศพรอดออกไปแล้วก็นำกิ่งไม้ออก เสร็จจึงนำศพแห่ไปที่วัดโดยมีพระสงฆ์เป็นผู้นำขบวน ถือสายสิญจน์ที่โยงจากศพไปยังวัด ปัจจุบันพิธีหลอกผียังคงพบเห็นให้ชนบทบ้าง แต่ในกรุงเทพฯ หรือในตัวเมืองไม่ได้ทำพิธีดังกล่าวแล้ว อาจเป็นเพราะความเชื่อทางพุทธศาสนาเข้ามาแทนที่โดยคงไว้ให้พระสงฆ์เป็นผู้นำทางศพมายังวัดเท่านั้น

ปัจจุบันญาติผู้ตายจะเคลื่อนย้ายศพมายังวัดหลังจากพิธีอาบน้ำแต่งตัวศพเพื่อไปทำพิธีรดน้ำศพที่วัด เพราะนิยมจัดให้มีการสวดบำเพ็ญกุศลที่วัดมากกว่าที่บ้าน

3. พิธีทำบุญอุทิศส่วนกุศล

เมื่อครบกำหนดวันตาย 7 วัน 50 วัน หรือ 100 วัน เจ้าภาพอาจจะจัดการทำบุญหน้าศพให้แก่ผู้ตายได้ ซึ่งการทำบุญตามกำหนดเวลาดังกล่าวเป็นการรับเอาพิธีงเด็กของจีนหรือญวนมา ซึ่งเริ่มต้นขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อครั้งจัดงานพระศพสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ โดยมีการประกอบพิธีงเด็กร่วมในพิธีด้วย ทำให้ต่อๆ มามีคนรับเอาไปปฏิบัติเลียนแบบพิธีหลวงจนกลายเป็นประเพณีปฏิบัติกันมา

การทำบุญ 7 วัน 50 วัน 100 วัน ในประเพณีจีนมาจากความเชื่อที่ว่าวิญญาณของผู้ตายจะไปสู่ศาลใต้สวนชั้นต่างๆ ในยมโลก ดังนั้น เมื่อครบกำหนดวันนั้นๆ จึงทำพิธีเช่นไหว้โดยเชื่อว่าจะช่วยเหลือผู้ตายผ่อนหนักเป็นเบาได้ และในการทำบุญครบรอบวันตาย 7 วัน ธรรมเนียมจีนจะถือเป็นพิธีส่งวิญญาณผู้ตายไปยังยมโลกด้วย จึงจัดทำพิธีงเด็กโดยเชิญพระสงฆ์จีนมาทำพิธี 5 ถึง 25 รูป ในพิธีจะเป็นการเชิญดวงวิญญาณผู้ตายมาทำการขอขมาพระรัตนตรัย จากนั้นก็เป็นพิธีข้ามสะพานคล้ายเป็นการส่งดวงวิญญาณไปสู่ยมโลก และทำการเผากระดาษเงินกระดาษทอง พร้อมกระดาษที่ทำเป็นรูปทรัพย์สินต่างๆ ให้ผู้ตายไว้ใช้ในอีกโลก (ส.พลายน้อย, 2542) ปัจจุบันการทำพิธีงเด็กไม่จำเป็นต้องทำในวันครบรอบ 7 วันก็ได้ อาจถือคือวันสุดท้ายของการสวดบำเพ็ญกุศลศพทำพิธี

แต่สำหรับทางความเชื่อแบบพุทธเถรวาทนั้นได้ดัดแปลงมาสู่การทำบุญหน้าศพที่เรียกว่า สัปตมวาร ปัญญาสมวาร และศตมวาร ซึ่งกลายเป็นเรื่องของการอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลไปยังผู้ตาย ปัจจุบันการทำบุญ 7 วัน 50 วัน หรือ 100 วัน เป็นพิธีที่ปฏิบัติกันอยู่ทั่วไปโดยเฉพาะงานศพในกรุงเทพฯ ซึ่งไม่จำเป็นต้องเป็นการทำบุญเฉพาะหน้าศพก็ได้ ในรายชื่อเจ้าภาพที่ทำพิธีเผาศพหลังวันสวดอภิธรรมทันทีก็อาจจะทำบุญให้ผู้ตายหลังจากทำพิธีเผาศพแล้วก็ได้ โดยเจ้าภาพคนไทยก็จัดการทำบุญอุทิศส่วนกุศล ส่วนเจ้าภาพที่มีเชื้อสายจีนก็จัดการเช่นไหว้ตามธรรมเนียมจีน

4. พิธีปลงศพ

ในการเผาศพอาจจะนำศพมาพักไว้ที่ศาลาเพื่อจัดพิธีทำบุญ โดยอาจจะนิมนต์พระสงฆ์มาสวดหรือเทศน์ก่อนจะตั้งศพบนเชิงตะกอนหรือเมรุ การพักศพที่ศาลานี้เข้าใจว่าเป็นประเพณีของหลวง แต่ภายหลังคนทั่วไปเลียนแบบมาใช้โดยเฉพาะการจัดงานศพในกรุงเทพฯ จะเห็นอยู่มาก สำหรับชาวบ้านในอดีตไม่ได้ถือพิธีต้องมากนักก็นำศพขึ้นตั้งบนเชิงตะกอนรอเวลาเผาทันทีไม่ได้พักบนศาลา ก่อนนำศพขึ้นตั้งเมรุหรือเชิงตะกอนจะยกศพเวียนเมรุหรือเชิงตะกอน 3

รอบแล้วนิมนต์พระมาทำพิธีชักบังสุกุล ซึ่งแต่เดิมเป็นการนำผ้าขาวทั้งพับพันหน้าศพเป็นเกลียว แล้วดึงผ้าในศพพลิกกลับไปกลับมา แต่ปัจจุบันเป็นการใช้ผ้าทอดไว้บนหลังโลง โดยเชิญแขกผู้ใหญ่เป็นเกียรตินำผ้าไปทอด เมื่อเสร็จแล้วก็นำศพขึ้นตั้งบนเชิงตะกอน ล้างหน้าศพอีกครั้งด้วยน้ำมะพร้าวถือว่าเป็นการทำให้ดวงวิญญาณบริสุทธิ์แล้วจุดไฟเผา จากนั้นญาติมิตรจะนำดอกไม้จันทน์ รูป เศษกึ่งไม้โยนเข้าโลง (ปราณี วงษ์เทศ, 2534) เป็นการขอขมาต่อผู้ตายเป็นครั้งสุดท้าย

การโยนดอกไม้จันทน์ รูป เศษกึ่งไม้ระหว่างการเผาศพนี้ ปัจจุบันยังคงพบเห็นในพิธีเผาศพชนบทอยู่บ้าง แต่โดยทั่วไปแล้ว ดอกไม้จันทน์ รูป หรือเทียน ไม่ได้ถูกนำมาเผารวมกับศพในระหว่างการเผาแล้ว แต่จัดขึ้นไว้เป็นพิธีต่างหากเรียกว่า การเผาหลอก ซึ่งเจ้าภาพจะจัดเตรียมดอกไม้จันทน์ รูป และเทียนมัดรวมกันไว้ให้แขกนำขึ้นไปไว้ข้างเชิงตะกอน หลังทำการเผาหลอกแล้วเฉพาะครอบครัวใกล้ชิดจะขึ้นไปล้างหน้าศพหรือดูหน้าศพครั้งสุดท้ายแล้วทำการเผาจริง

วันรุ่งขึ้นจึงเก็บกระดูกผู้ตาย โดยนิมนต์พระมาทำพิธีชักบังสุกุล แล้วจึงเก็บเข้ากระดูกบรรจุในผอบ โดยทางครอบครัวอาจจะเก็บรักษาไว้บูชา นำไปทำพิธีลอยอังคาร (ลอยน้ำ) หรือนำไปบรรจุอัฐิในเจดีย์ของวัด แล้วทำบุญอุทิศส่วนกุศลเป็นครั้งคราว

พิธีกรรมงานศพที่วิวัฒนาการมาจนถึงปัจจุบันนี้ นอกจากความเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากเรื่องความเชื่อทางลัทธิหรือศาสนาแล้ว ส่วนหนึ่งยังเป็นเรื่องของการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของคนได้สังคมด้วย แบบแผนการดำเนินชีวิตของคนเมืองในระบบเศรษฐกิจแบบอุตสาหกรรม ข้อจำกัดทางการเวลาเมื่อการใช้เวลาของคนเมืองจะผูกติดอยู่ระบบเวลาทำงาน ทำให้เหลือเวลาสำหรับกิจกรรมทางด้านอื่นๆ น้อยลง การจัดพิธีกรรมงานศพก็ถือเอาความสะดวกเป็นที่ตั้งมากขึ้น รายละเอียดของพิธีกรรมบางขั้นตอนที่ดูยุ่งยากถูกตัดแปลง ตัดทิ้งไป หรือลดทอนเวลาให้สั้นลง โดยพิธีกรรมที่ถือว่ามีความสำคัญทางด้านศาสนามากที่สุดก็คือขั้นตอนของการสวดอภิธรรมศพก็ถูกลดช่วงเวลาให้สั้นลงไปมาก

ในปัจจุบันการสวดอภิธรรมศพได้ถูกกำหนดเวลาให้อยู่ในช่วงตอนเย็น โดยเริ่มประมาณตั้งแต่ 6.00 ถึง 7.00 น. โดยใช้เวลาประมาณ 30 นาทีถึง 1 ชั่วโมง ซึ่งเป็นชวนอกเวลาทำงานตามปกติของคนเมืองและไม่สามารถจัดงานศพจนดึกหรือข้ามคืนเหมือนเช่นในอดีต เนื่องจากจะเป็นการรบกวนเวลาพักผ่อนของแขกผู้มาร่วมงานซึ่งต้องตื่นไปทำงานตอนเช้า

อีกเหตุผลหนึ่งที่งานศพถูกลดทอนเวลานั้นเป็นเพราะการจัดงานศพในปัจจุบันจึงไม่ได้ใส่ใจกับความหมายทางด้านพิธีกรรมมากเท่าใดนัก พระไพศาล วิสาโล (2546) ได้

วิจารณ์ไว้ว่า พิธีกรรมงานศพไร้ความหมายในเชิงศาสนามากขึ้น เป็นเพราะงานศพได้เข้าไปสัมพันธ์กับการซื้อขายแลกเปลี่ยน การเข้าหาพุทธศาสนาของคนในสังคมอยู่ในลักษณะของผู้บริโภค การได้มาซึ่งพิธีกรรมไม่ได้เป็นเรื่องของความวิริยะอุตสาหะแต่เป็นเรื่องของการใช้เงินตรา ความใส่ใจในเรื่องของความหมายของพิธีกรรมของงานศพจึงถูกแทนที่ด้วยความรวดเร็ว สะดวกสบาย พิธีกรรมงานศพในปัจจุบันจึงเป็นเรื่องของความรวดเร็วทันใจ มีบริการและอุปกรณ์สำเร็จรูปซึ่งเอื้อให้ทำพิธีกรรมได้สะดวกรวดเร็วขึ้น เช่น ถังสังฆทาน เครื่องปัจจัยถวายพระ โดยเจ้าภาพไม่ต้องจัดเตรียมสิ่งของ เพียงแต่เจ้าภาพมีเงินมากก็สามารถทำพิธีกรรมได้ แต่ในเรื่องของพิธีกรรมกลับถูกตัดทอนให้สั้นลง

ความยุ่งยากของธรรมเนียมปฏิบัติในการจัดงานศพ และขั้นตอนบางอย่างที่ต้องอาศัยความรู้เฉพาะในเรื่องหลักปฏิบัติ ทำให้ผู้คนในสังคมสมัยใหม่เลือกที่จะมอบหน้าที่ให้แก่ผู้ให้บริการแทนซึ่งมีความสะดวกสบายกว่ามาก การให้เจ้าหน้าที่พิธีการของวัดและสัปเหร่อเป็นผู้ดูแลการจัดงานศพย่อมตัดปัญหาด้านเวลา ความกังวลใจของเจ้าภาพในการจัดงานตามประเพณีพิธีกรรมที่ถูกต้อง ซึ่งแม้จะเป็นข้อดีอยู่บ้างแต่ก็ทำให้ครอบครัวผู้ตาย ญาติมิตร และผู้มาร่วมงานซึ่งเดิมมีส่วนร่วมกับการงานศพค่อนข้างมาก กลับขาดการรับรู้และเข้าใจในคุณค่าของพิธีกรรมงานศพมากขึ้น

งานศพซึ่งเป็นพิธีกรรมทางศาสนา คุณค่าของมันได้แฝงอยู่ในรายละเอียดแต่ละขั้นตอนของพิธีกรรม แต่เดิมที่ไม่ได้แบ่งหน้าที่ในการจัดงานศพอย่างชัดเจนนัก ระหว่างครอบครัวผู้ตายและญาติมิตรที่มางาน ต่างฝ่ายสามารถมีส่วนร่วมในการประกอบพิธีกรรม ทั้งเรื่องการจัดการกับศพ ตระเตรียมสถานที่ การเคลื่อนย้ายศพ การจัดเตรียมเชิงตะกอน จึงมีโอกาสรับรู้คุณค่าและความหมายของพิธีกรรมงานศพได้มาก ขณะที่การแบ่งแยกหน้าที่ระหว่างฝ่ายผู้ให้บริการในงานศพ ฝ่ายเจ้าภาพ ฝ่ายแขกผู้มางาน ทำให้หน้าที่การจัดงานศพถูกยกให้กับผู้ให้บริการ เจ้าภาพทำให้ไม่ต้องได้สนใจในเรื่องรายละเอียดของพิธีกรรมมากนักเพียงแต่ต้อนรับขับสู้แขกที่มาในงาน ขณะที่แขกที่มาในงานถูกจัดให้อยู่วงนอกของการจัดงานศพ ทำให้ทั้งเจ้าภาพและแขกไม่จำเป็นต้องรับรู้ความหมายของพิธีกรรมทางศาสนาเลย คุณค่าทางความเชื่อทางศาสนาของงานศพจึงถูกลดความสำคัญลง

ดังที่เราพิจารณาในเรื่องคุณค่าในเชิงใช้สอยของพิธีกรรมงานศพว่าเป็นเรื่องของการจัดพิธีกรรมทางศาสนาให้กับผู้ตาย จะพบว่าข้อสังเกตที่น่าสนใจ 2 ประการก็คือ ประการแรก การเปลี่ยนแปลงรายละเอียดของพิธีกรรมงานศพทั้งในเรื่องขั้นตอนและการตีความจากประเพณีความเชื่อของท้องถิ่นให้เป็นเรื่องความเชื่อทางพุทธศาสนา จนสังคมส่วนใหญ่ถือเอา

การจัดงานศพเป็นพิธีกรรมทางศาสนา ซึ่งน่าเป็นเหตุผลสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้วัดถูกสังคมยึดถือว่าเป็นพื้นที่ของการจัดงานศพ และประการที่สอง คุณค่าในเชิงใช้สอยของพิธีกรรมงานศพมีความสำคัญลดลง ด้วยวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปของคนในสังคมสมัยใหม่ทำให้ความสำคัญในเรื่องความหมายทางศาสนาของพิธีกรรมงานศพลดลง และถือเอาวิธีปฏิบัติที่เน้นความสะดวกมากยิ่งขึ้น ทำให้เกิดการลดทอนรายละเอียดของพิธีกรรมทางศาสนา

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าความสำคัญของงานศพในแง่พิธีกรรมทางความเชื่อจะลดลง ก็ไม่ได้หมายความว่าจัดงานศพในสังคมไทยกลายเป็นเรื่องที่ไม่สำคัญ และทำให้จัดงานศพมีขนาดเล็กไม่ต้องมีการใช้จ่ายอะไรมาก ทั้งนี้เพราะความสำคัญของการจัดงานศพในสังคมไทยไม่ได้เป็นเรื่องเฉพาะการจัดงานเพื่อให้คุณค่าทางความเชื่อแก่ผู้ตาย หรือการจัดงานเพื่อบรรเทาจิตใจของครอบครัวผู้ตายเท่านั้น แต่ด้านหนึ่งของการจัดงานศพในสังคมเป็นเรื่องของกิจกรรมทางสังคมอย่างหนึ่ง ขณะที่คุณค่าในเชิงความเชื่อของงานศพจะลดลง แต่เรายังคงสังเกตเห็นถึงค่านิยมของคนในสังคมที่นิยมการจัดงานศพที่ใหญ่โตอยู่เรื่อยมา ซึ่งเราจะสามารถเข้าใจปรากฏการณ์นี้มากขึ้นผ่านมาวิเคราะห์คุณค่าของพิธีกรรมงานศพในเชิงสัญลักษณ์

งานศพในฐานะกิจกรรมทางสังคม: คุณค่าในเชิงสัญลักษณ์

1. การจัดงานศพกับสถานภาพของสังคม

แม้ว่าการจัดงานศพเป็นเรื่องการประกอบพิธีกรรมทางด้านศาสนาหรือความเชื่อ ซึ่งเป็นกรกระทำที่มุ่งหวังให้เกิดคุณค่าแก่ผู้ตาย หรือบรรเทาจิตใจที่โศกเศร้าของกลุ่มคนที่ใกล้ชิดผู้ตาย แต่คุณค่าในเชิงศาสนานี้ยังไม่ใช่คุณค่าทั้งหมดของการจัดงานศพ ยังมีเรื่องคุณค่าในเชิงสัญลักษณ์รวมอยู่ด้วย กล่าวคือการจัดงานศพยังเป็นเรื่องของ การแสดงออกซึ่งความหมายบางอย่างสื่อสารไปสู่ชุมชนหรือสังคม ทั้งนี้ในสังคมไทยงานศพถือเป็นกิจกรรมที่สำคัญอันหนึ่งในวงสังคม งานศพจึงไม่ได้เป็นพิธีกรรมที่จัดขึ้นเป็นการภายในครอบครัวหรือญาติใกล้ชิดผู้ตายเท่านั้น ยังรวมถึงเพื่อนฝูงผู้ตาย รวมทั้งแขกหรือผู้ที่เจ้าภาพเชิญมาร่วมในพิธีอีกจำนวนหนึ่ง ซึ่งบางส่วนเป็นเรื่องทางมารยาทของสังคม เช่น เพื่อนร่วมงาน เจ้านาย คนที่มีหน้ามีตาทางสังคมที่ตนพอรู้จัก เป็นต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงของพิธีเผาศพในสมัยอดีตหากคนรู้จักไม่มางานศพก็จะโกรธเคืองถือว่า "ไม่มาเผาผี" (กาญจนาคพันธุ์, 2520) งานศพจึงเป็นพิธีกรรมที่มีการสื่อสารความหมายระหว่างกลุ่มคนในสังคมมาตั้งแต่อดีต การสื่อสารความหมายของงานศพอย่างเช่น เป็นการบอกข่าวสารยืนยันการขาดสูญตัวตนของผู้ตายจากชุมชนที่ผู้ตายเคยอยู่ คือ

หมดสถานภาพขาดจากกลุ่มทางสังคมที่เป็นอยู่จริงด้านการกระทำหรือการแสดงตนทางสังคม หรือสำหรับครอบครัวของผู้ตาย พิธีกรรมงานศพเป็นเวทีสำหรับยืนยันสถานภาพทางสังคมของ ครอบครัวว่าจะอยู่อย่างเดิมหรือต้องมีการเปลี่ยนแปลงบทบาทและความสัมพันธ์ทางสังคมต่อ เครือข่ายวงศาคณาญาติ เพื่อนฝูง และสมาชิกอื่นๆ ของสังคมที่ผู้ตายหรือครอบครัวสังกัดอยู่ (พระ มหาพิรเดช, 2545) พิธีกรรมงานศพจึงทำหน้าที่เป็นชุมชนสำหรับแลกเปลี่ยนข้อมูลในเรื่อง ความสัมพันธ์ทางสังคม และที่สำคัญ พิธีกรรมงานศพยังทำหน้าที่แสดงสถานภาพทางสังคมของ ผู้ตายและครอบครัวผู้ตาย (เสถียรโกเศศ, 2512, ปราณี วงษ์เทศ, 2534) ซึ่งทำให้การจัดงานศพ ต้องคำนึงถึงเรื่องค่านิยมของกลุ่มคนในสังคมที่ตนสังกัดอีกด้วย

ในสังคมศักดินามีการแบ่งสถานภาพทางสังคมค่อนข้างชัดเจนระหว่าง ชนชั้นปกครอง คือ เจ้านายและขุนนาง กับชนชั้นที่ถูกปกครองคือชาวบ้านสามัญ ทั้งความ แตกต่างทางด้านฐานะทางสังคมและฐานะทางเศรษฐกิจ ซึ่งการจัดงานศพของชนชั้นศักดินาก็ พยายามจะแสดงความแตกต่างระหว่างวิถีชีวิต อำนาจ บุญบารมี ระหว่าง 2 ชนชั้น ความหรูหรา ใหญ่โตของการจัดงานศพถูกใช้เป็นเครื่องพิสูจน์อย่างหนึ่งเพื่อตอกย้ำให้เห็นถึงข้อแตกต่าง ทางด้านสถานภาพ ไม่เพียงแต่ในเรื่องของพิธีกรรมงานศพเท่านั้น การใช้ชีวิตที่แสดงออกถึงความ หรูหราถือเป็นแบบแผนการบริโภคของชนชั้นปกครองในอดีตที่พบเห็นได้ ทั้งนี้เพื่อพิสูจน์ถึงบุญ บารมี และคุณความดีที่ได้สะสมไว้ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2536)

งานศพในระบบศักดินาเป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งที่พิสูจน์หรือยืนยัน ความแตกต่างกันระหว่างชนชั้นดังกล่าวให้ชัดเจน โดยอาจเริ่มมีมาตั้งแต่เมื่อรับเอาศาสนาฮินดู และพุทธศาสนาเข้ามาแทนที่ความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือผี ทั้ง 2 ศาสนามีความเชื่อเกี่ยวกับผล บุญกรรมที่แตกต่างกันระหว่างบุคคล ซึ่งสนับสนุนในสังคมยอมรับความแตกต่างระหว่างชนชั้นใน ระบบศักดินา ดังที่ปราณี วงษ์เทศ (2534) เขียนไว้ดังนี้

ความแตกต่างกันระหว่างชนชั้นปกครองกับผู้อยู่ใต้ปกครองจะเห็นได้จากการที่ ประชาชนทั่วไปมีชีวิตอยู่อย่างง่าย ๆ ทั้งในด้านของที่อยู่อาศัย การแต่งกาย รวมทั้ง ขนบธรรมเนียมเกี่ยวกับการปลงศพของคนธรรมดา เมื่อคนตายก็ปล่อยให้แรงกา กินเหลือแต่กระดูก ผิดกับประเพณีของกษัตริย์ที่แวดล้อมด้วยพิธีรีตองที่มีความ ละเอียดซับซ้อนและศักดิ์สิทธิ์โดยมีสมณะชีพรามณ์และข้าราชการที่ช่วย ส่งเสริมฐานะของกษัตริย์ให้สูงขึ้นในฐานะทรงเป็นสมมุติเทพตามความเชื่อของ ศาสนาที่รับเข้ามาใหม่" (ปราณี วงษ์เทศ, 2534 : 7)

การจัดงานศพจึงต้องทำให้ "สมเกียรติสมฐานะ" แก่สถานภาพทางชนชั้นของผู้ตายและครอบครัว โดยในสังคมศักดินาความแตกต่างที่ว่าเป็นเรื่องฐานะทางด้านสังคมเป็นหลัก ซึ่งหมายถึงการได้รับยศถาบรรดาศักดิ์จากกษัตริย์ ทั้งนี้ ในสังคมศักดินาฐานะทางเศรษฐกิจยังไม่ได้สำคัญมากนัก ในระบบศักดินาสีขมิ้นในการครอบครองทรัพย์สินทั้งหมดในประเทศเป็นของกษัตริย์ ตำแหน่งทางสังคมเป็นสิ่งที่สำคัญกว่าเพราะเป็นอำนาจในการถือครองทรัพย์สินที่ได้รับมาจากกษัตริย์ คุณค่าของสถานภาพทางสังคมในศักดินาจึงยึดโยงอยู่กับชั้นยศชั้นบรรดาศักดิ์ นอกจากนี้ การจัดงานศพในสมัยอดีตของคนชั้นสูงไม่ได้ขึ้นอยู่กับฐานะทางเศรษฐกิจของตัวเอง การจัดงานศพที่หรูหราใหญ่โตของเจ้านายและขุนนางไม่จำเป็นต้องได้มาจากทรัพย์สินส่วนตัว แต่ยังได้รับพระราชทานความอนุเคราะห์จากกษัตริย์บางส่วนหรือทั้งหมดโดยขึ้นอยู่กับยศถาบรรดาศักดิ์ ความใกล้ชิด และความดีความชอบของผู้ตายหรือเจ้าภาพด้วย ดังนั้น การจัดงานศพในสมัยศักดินาของไทยจึงไม่ได้บ่งบอกฐานะทางด้านเศรษฐกิจของผู้ตายมากเท่าฐานะทางสังคม

จนมาถึงสังคมปัจจุบัน สังคมไทยยังมีค่านิยมว่าการจัดงานศพก็ยังถือความเหมาะสมแก่สถานภาพทางสังคมของผู้ตายหรือครอบครัวผู้ตาย แม้ว่าสถานภาพทางสังคมแบบศักดินาจะเสื่อมคลายลงไป แต่การแบ่งสถานภาพทางสังคมภายใต้ระบบทุนนิยมซึ่งให้ความสำคัญของฐานะทางเศรษฐกิจก็มีอิทธิพลเพิ่มมากขึ้น ด้วยพฤติกรรมของการบริโภคงานศพในเชิงโอ้อวดนี้ไม่ได้จำกัดอยู่แค่วงสังคมของชนชั้นสูงเท่านั้น แต่ยังแพร่ขยายไปยังชนชั้นกลางที่มีฐานะร่ำรวยขึ้นมา ในการจัดงานศพเจ้าภาพส่วนใหญ่ยังคำนึงถึงสายตาของแขกผู้มาร่วมงาน ซึ่งเหมือนเป็นการประเมินการจัดงานของเจ้าภาพว่า "ดูได้" หรือ "ดูไม่ได้" "สมเกียรติ" หรือ "ไม่สมเกียรติ"

ด้วยระบบคุณค่าในสังคมมีความเปลี่ยนแปลงไปสู่เศรษฐกิจทุนนิยม สถานภาพทางสังคมจึงไม่ใช่แต่เพียงยศถาบรรดาศักดิ์เช่นในสังคมศักดินา แต่เป็นเรื่องการแสดงฐานะเศรษฐกิจ ซึ่งในสมัยนี้คุณค่าของเงินตรามีความสำคัญอย่างยิ่งถึงสถานภาพทางสังคมด้วยรวมทั้งขนาดของการใช้จ่ายในการจัดงานศพส่วนใหญ่ขึ้นอยู่กับฐานะทางเศรษฐกิจของผู้ตายหรือเจ้าภาพเป็นสำคัญ ความใหญ่โตของการจัดงานศพจึงพิสูจน์ฐานะทางเศรษฐกิจของผู้ตายและครอบครัวที่ชัดเจนอย่างหนึ่ง

2. สัญญาในพิธีกรรมงานศพ

การจัดงานศพมีสิ่งที่สามารถสะท้อนให้เห็นถึงความแตกต่างของสถานภาพทางสังคม พิธีศพของเจ้านายและขุนนางจะมีระเบียบธรรมเนียมในการจัดพิธีศพให้พิธี

ดูมีความยิ่งใหญ่สมเกียรติแก่ผู้ตายหรือครอบครัวผู้ตาย โดยจะเกี่ยวข้องกับองค์ประกอบในการจัดงานศพนอกเหนือจากพิธีกรรมทางศาสนา ซึ่งอาจเรียกสิ่งเหล่านี้ว่าเป็นการแต่งองค์ทรงเครื่องให้กับพิธีกรรมงานศพ ได้แก่เรื่องของสถานที่จัดงาน การสร้างเมรุหรือเชิงตะกอนเผาศพ เครื่องประดับประดาในพิธี ความหรูหราของอุปกรณ์ที่ใช้ในพิธีกรรม รวมถึงระเบียบพิธีการของพิธีศพที่ให้ความสำคัญต่อลำดับชั้นทางสังคม

การให้ความสำคัญในเรื่องสัญญาะผ่านการจัดงานศพไม่ได้จำกัดเพียงกลุ่มชนชั้นสูงเท่านั้น แต่การให้ความสำคัญต่อการแต่งองค์ทรงเครื่องให้พิธีศพแบบของหลวงนั้นยังมีอิทธิพลไปถึงชนชั้นกลางในเวลาต่อมา ซึ่งพยายามจัดพิธีศพที่ใหญ่โตมีหน้ามีตาผ่านมาลกรกรรมนิยมปฏิบัติหลายๆ อย่างของพิธีหลวง โดยสิ่งที่สื่อสัญญาะในการจัดงานศพตั้งแต่ในอดีตและมีอิทธิพลต่อรูปแบบของการจัดงานศพในปัจจุบันอาจสรุปได้ ดังนี้

สถานที่และเมรุเผาศพ

ปัจจุบันเราคู่ชินกับการทำฌาปนกิจกันที่เมรุตามวัดต่างๆ โดยวัดในกรุงเทพฯ ส่วนใหญ่จะมีฌาปนสถานและเมรุสำหรับบำเพ็ญกุศลและการทำฌาปนกิจศพไว้บริการ แต่ในอดีตสถานที่เผาศพอาจถือได้ว่าเป็นสิ่งที่แสดงถึงชนชั้นของผู้ตายหรือครอบครัวผู้ตายได้เป็นอย่างดี บางสถานที่จะถูกสงวนไว้สำหรับชนชั้นเจ้านายหรือขุนนางเท่านั้น เช่นทุ่งพระเมรุ (สนามหลวงในปัจจุบัน) หรือวัดหลวงสำคัญต่างๆ จะต้องขออนุญาตจากพระราชสำนักโดยคำนึงถึงบรรดาศักดิ์ชั้นยศของผู้ตาย นอกจากนี้ ลักษณะของเมรุที่จะปลูกสร้างสำหรับใช้ในการเผาศพก็ต้องคำนึงถึงฐานันดรหรือบรรดาศักดิ์ของผู้ตายเช่นกัน

การเผาศพในกรุงเทพฯ สมัยก่อนมีข้อกำหนดว่าจะทำในเขตกำแพงเมืองพระนครไม่ได้ ยกเว้นแต่การถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระมหากษัตริย์ หรือพระศพของราชวงศ์ชั้นสูงเท่านั้น ซึ่งจะใช้บริเวณท้องสนามหลวงปัจจุบันหรือที่สมัยก่อนเรียกว่าทุ่งพระเมรุเป็นสถานที่สำหรับสร้างพระเมรุมาศ เรียกว่าพระเมรุกลางเมือง หรืออาจจะในบริเวณวัดสำคัญบางแห่งในเขตกำแพงเมืองเป็นสถานที่ถวายพระศพอยู่บ้าง เช่น วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ วัดบวรนิเวศน์ เป็นต้น สำหรับศพเจ้านายที่มีบรรดาศักดิ์ต่ำลงมา ขุนนาง และคนสามัญจะต้องนำออกไปพระราชทานเพลิง หรือเผาศพนอกเขตกำแพงพระนคร ซึ่งเป็นประเพณีที่ถือต่อเนื่องกันมาจนถึงปัจจุบัน โดยมีข้อสังเกตว่าวัดในเขตกำแพงพระนคร จะไม่มีการสร้างเมรุถาวรดังเช่นวัดอื่นๆ ในกรุงเทพฯ

การใช้บริเวณวัดเป็นที่เผาศพถือเป็นสัญลักษณ์หนึ่ง que แสดงให้ถึงสภาพภาพทางสังคมผู้ตายหรือครอบครัว ถ้าสามารถได้สิทธิเข้าไปใช้บริเวณวัดหลวง³ เป็นที่ตั้งเมรุเผาศพ กล่าวได้ว่าวัดหลวงนั้นเป็นสถานที่เผาศพเฉพาะเจ้านายที่บรรดาศักดิ์ไม่สูงพอที่จะเผาที่ทุ่งพระเมรุ รวมถึงขุนนางที่มีความดีความชอบ สถานที่เผาศพจึงแสดงถึงลำดับชั้นของชนชั้นทางสังคมในอดีต โดยประเพณีการปลงพระศพเจ้านายและศพขุนนางสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นั้น จะถวายพระเกียรติยศและเกียรติตามสถานที่รวมถึงลักษณะของเมรุ

ตารางที่ 2.1 สถานที่และลักษณะเมรุตามบรรดาศักดิ์

ฐานันดรหรือเกียรติพระศพและศพ	สถานที่	ลักษณะเมรุ
เจ้าฟ้า	พระเมรุกลางเมืองหรือวัด	พระเมรุเครื่องยอด-ดาดสี
เจ้านาย	วัด	พระเมรุผ้าขาว
ขุนนาง	วัด	เมรุผ้าขาว
สมเด็จพระสังฆราช	พระเมรุกลางเมือง	พระเมรุผ้าขาว

ที่มา: สมภพ ภิรมย์ , 2539

สถานที่เผาศพนอกกำแพงพระนครสำหรับสามัญชนโดยมากก็จะเป็นเขตป่าช้าของวัดราษฎร์ต่างๆ หรือทุ่งโล่งกว้างที่อยู่ชานบ้านเรือนผู้คน เป็นที่ que แขิงตะกอนหรือจะสร้างเป็นเมรุสำหรับเผาศพ แต่สำหรับเจ้านายที่มีบรรดาศักดิ์สูงนิยมจัดพิธีเผาศพในวัดหลวงสำคัญๆ ที่ต้องขอพระบรมราชานุญาตเป็นพิเศษ เช่น วัดบวรนิเวศวิหาร วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม หรือวัดเทพศิรินทราวาส ซึ่งถือเป็นการแสดงเกียรติยศของผู้ตายหรือครอบครัวอย่างสูง สำหรับเจ้านายที่มีบรรดาศักดิ์สูงแล้ว นิยมที่จะใช้วัดหลวงสำคัญๆ ส่วนขุนนางการได้เผาศพจะเผาศพในวัดหลวงที่สำคัญลดล้นลงมา เช่น วัดประยูรวงศาวาส วัดจักรวรรดิ วัดสระเกศ

³ วัดโดยตัวมันเองก็เป็นสัญลักษณ์แสดงถึงสถานภาพทางสังคมของกลุ่มคนด้วย ศรีศักรวัลลิโภดม (2544) เห็นว่าวัดในอดีตถือเป็นศูนย์กลางของชุมชน หรือในระดับท้องถิ่นซึ่งประกอบไปด้วยหลายชุมชนก็จะมีวัดใหญ่วัดหนึ่งเป็นศูนย์กลาง วัดดังกล่าวนี้บางทีก็เป็นวัดหลวงที่กษัตริย์และเจ้านายสร้างขึ้น หรือไม่ก็เป็นวัดสำคัญที่ขุนนางหรือพ่อค้าคหบดีสร้างขึ้น ความสวยงามและความมั่นคงของวัดดังกล่าวนี้คือสิ่งที่แสดงฐานะและหน้าตาของคนในท้องถิ่น วัดจึงเป็นสื่อสัญลักษณ์อย่างหนึ่ง que แสดงให้ถึงความมีหน้ามีตาของกลุ่มคนมีความสัมพันธ์กับวัดนั้นๆ ซึ่งสำหรับสังคมไทยแล้ววัดหลวงจะมีชื่อเสียงและความมั่งคั่งมากกว่าวัดราษฎร์มาก ซึ่งส่วนใหญ่เป็นวัดเล็กสิ่งก่อสร้างไม่วิจิตรสวยงามเท่าวัดหลวง แม้แต่วัดราษฎร์ที่สร้างโดยพ่อค้าคหบดี

หรือวัดอื่นๆ ที่ขุนนางนั้นมีส่วนร่วมในการก่อสร้าง โดยเฉพาะการได้เผาศพในสุสานหลวงวัดเทพศิรินทร์ถือเป็นเกียรติสูงสุดสำหรับขุนนาง โดยจะต้องเป็นขุนนางที่มีตำแหน่งสำคัญๆ หรือได้มีโอกาสรับใช้ใกล้ชิดเจ้านายเท่านั้น โดยจะต้องทำหนังสือขออนุญาตไปทางราชสำนักเสียก่อน ในการอนุญาตก็มักจะต้องอ้างอิงคุณงามความดีของผู้ตายที่มีต่อชาติบ้านเมืองหรือความจงรักภักดี ดังตัวอย่างจดหมายขออนุญาตเผาศพที่วัดเทพศิรินทร์ ของพระยามหาโยธา ปี ร.ศ. 121 โดยกรมหลวงพระนเรศวรฤทธิ์เป็นผู้เขียนจดหมาย ดังนี้

พระอาญาไม่พินเกล้า ด้วยการฉาบปกิฉาบพระยามหาโยธา ข้าพระพุทธเจ้าคัดค้านด้วยเกล้าว่า สมควรจัดให้เป็นไปเสียในเดือนเมษายน เพื่อยังไม่ทันมีฝน แต่ที่ซึ่งทำการนั้น ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตกระทำที่สุสานวัดเทพศิรินทร์าวาศ เพราะคิดด้วยเกล้าว่า พระยามหาโยธาเป็นผู้มีความซื่อสัตย์ จงรักภักดีแลได้เป็นผู้คุ้นเคยร่วมทุกข์ร่วมสุขโดยเสด็จพระราชดำเนินในที่กัณดารด้วยได้ฟาลองของฐลัพระบาทฯ ทรงพระมหากุณามากอยู่ คงเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานเพลิงศพให้เป็นเกียรติยศอย่างพระยาอิสราณภาพแลตั้งเป็นผู้จงรักภักดีสนมด้วยสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช แลพระเจ้าลูกยาเธอกับเจ้านายที่เสด็จยุโรปทุกพระองค์ ทรงพระเมตตาอยู่ คงเสด็จในการฉาบปกิฉาบนี้ด้วย จะได้เป็นการสะดวก แลไม่เป็นที่ปฏิญ์ลรั้งเกี่ยวในการที่จะเสด็จ.... (พจช. ม ร.5 ศ/46 เรื่อง ขออนุญาตเผาศพ และห้ามเผาศพ)

สำหรับเมรุซึ่งปัจจุบันถือว่าเป็นศาสนสถานหรือสิ่งปลูกสร้างสำหรับใช้เผาศพ โดยวัดที่มีฉาบปกิฉาบส่วนใหญ่อจะก่อสร้างเมรุเพื่อประโยชน์ดังกล่าว แต่หากมองย้อนไปในอดีต สิ่งที่ใช้สำหรับการนำศพมาตั้งเผาโดยทั่วไปน่าจะหมายถึงเชิงตะกอนมากกว่า หากเป็นเชิงตะกอนที่มีการตกแต่งเป็นหลังคาทำเป็นยอดขึ้นมาขึ้นมาจึงจะเรียกว่าเมรุ สิ่งก่อสร้างสำหรับเผาศพเป็นเรื่องของการจัดงานศพที่ใหญ่โตซึ่งต้องเสียค่าใช้จ่ายเป็นจำนวนมาก โดยมากแล้วจะนิยมก่อสร้างขึ้นใช้เฉพาะงาน ความใหญ่โตและลักษณะของเมรุก็จะแตกต่างกันไปตามยศถาบรรดาศักดิ์ หรือกำลังทรัพย์ที่เจ้าภาพนำมาใช้จ่ายเพื่อการก่อสร้างได้ วัดในอดีตจึงไม่ได้สร้างเมรุถาวรอย่างแพร่หลายดังเช่นทุกวันนี้

กล่าวได้ว่าสิ่งปลูกสร้างสำหรับการเผาศพเป็นสิ่งที่ถูกใช้เป็นสัญลักษณ์ของสถานภาพทางสังคมของผู้ตายหรือครอบครัวผู้ตาย สำหรับชนชั้นสูงซึ่งหมายถึงเจ้านายและขุนนาง รวมทั้งพระสงฆ์ที่มีตำแหน่งก็จะมีระเบียบราชสำนักกำหนดกำหนดสำหรับการก่อสร้างเมรุ โดยมีการแบ่งชั้นเมรุตามยศถาบรรดาศักดิ์ของผู้ตาย สำหรับสามัญชนทั่วไปความ

แตกต่างระหว่างสิ่งปลูกสร้างสำหรับเผาศพนี้มาจากเงื่อนไขทางด้านเศรษฐกิจ ทั้งนี้การก่อสร้างเมรุจะต้องเสียค่าใช้จ่ายเป็นจำนวนมาก ดังที่เสฐียรโกเศศ (2539) ได้อธิบายการเผาศพในสังคมไทย ซึ่งแสดงให้เห็นถึงลำดับชั้นที่เกิดขึ้นจากลักษณะของการเผาศพได้เป็นอย่างดี

การเผาศพคนอนาถาก็เห็นจะเผากันอย่างง่าย ๆ ตามเดิม คือ เอาศพวางบนกองฟืนแล้วเผา... ต่อมาการเผาศพในบางแห่ง เช่น ในบ้านเมืองซึ่งมีคนมาก ก็เห็นจะจัดเผากันในที่ที่ซึ่งจัดไว้โดยเฉพาะเป็นป่าช้าอยู่นอกเมือง... ในขั้นต้นคงจะก่อเป็นฐานขึ้นมาให้สูงจากพื้นดินตามสมควร กันเป็นคอกสี่เหลี่ยมผืนผ้า แล้วกองฟืนวางศพเผากันบนนั้น... ที่เผาศพอย่างนี้เรียกว่า ฐานเผา เลื่อนขึ้นมาอีกชั้นหนึ่ง มีตารางเหล็กเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ารองรับศพอีกที นี้เรียกว่าตารางเผาศพ นับว่าดีขึ้นอีกชั้นหนึ่ง แล้วถึงขั้นเสริมบนฐานเผาศพตอนกลางขึ้นเป็นคอกหรือแท่นอีกทีหนึ่ง ซึ่งในขั้นแรกคงเอาต้นกล้วยมาเรียงเป็นพื้นแล้วกันคอกเอาดินเกลี่ยบน ทูบให้แน่น และตั้งตารางเหล็กบนนั้นอย่างนี้เรียกว่าเชิงตะกอน เชิงตะกอนนั้น แต่ก่อนนี้เห็นจะหมายความว่าที่เผาศพโดยทั่วไป จะไม่จำกัดว่าต้องมีลักษณะนี้... เชิงตะกอนก็ดี ฐานเผาก็ดี หรือจิตกาธานสำหรับเจ้านายก็ดีก็เป็นสิ่งเดียวกัน หากมายักทำให้ผิดกันเสีย แล้วเรียกชื่อเป็นยศเป็นอย่างขึ้น จัดให้ดีขึ้นไปกว่านี้ ก็ทำเป็นเสาต่อขึ้นสี่เสา มีประกอบหัวเสาทั้งสี่ด้าน ประดับด้วยหยวกสลักลวดลายและพวงดอกไม้ตั้งที่เคยเห็นกันอยู่ แล้วเชิงตะกอนและตารางรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้านี้หดเล็กลงเป็นรูปสี่เหลี่ยมจตุรัส ที่เผาศพจึงกลายเป็นมาอย่างที่เราเห็นอยู่ (เสฐียรโกเศศ, 2539)

เราจะเห็นได้ว่าแม้กระทั่งคำที่ใช้เรียกเชิงตะกอนยังมีความแตกต่างของคำศัพท์ที่ใช้ระหว่างชนชั้นสูงกับชนชั้นล่าง โดยสำหรับชนชั้นสูงจะเรียกว่า "จิตกาธาน" ทั้งที่เป็นสิ่งเดียวกัน สำหรับคำว่า "เมรุ" ก็มีการแต่งเติมคำให้มีความแตกต่างกันไปการยศถาบรรดาศักดิ์ของผู้ใช้ สำหรับเมรุเป็นสิ่งก่อสร้างทำเป็นหลังคาต่อเติมขึ้นไปจากเชิงตะกอน ถ้าทำเป็นหลังคาแบนเรียกว่า ประรำเผาศพ ถ้าทำเป็นหลังคาค่อมลาดสูงขึ้นไปอย่างหลังคาเรือนรูปสี่เหลี่ยมเรียกว่า โรงทิม หากประดับตกแต่งต่อยอดสูงจึงเรียกว่า เมรุ โดยที่การประดับตกแต่งยอดก็จะแตกต่างกันไปตามยศถาบรรดาศักดิ์ ถ้าเป็นพระมหากษัตริย์เราจะเรียกเมรุว่า พระเมรุมาศ หรือเจ้านายที่มีชั้นลดหลั่นลงมาก็จะเรียกว่า พระเมรุ สำหรับขุนนางคงเรียกเป็นเมรุเป็นสามัญนามเช่นเดียวกับสามัญชนทั่วไป

อย่างไรก็ตาม ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์เริ่มมีการก่อสร้างเมรุถาวรขึ้นมา แต่การก่อสร้างเมรุถาวรนี้มีจุดประสงค์เพื่อใช้ถวายเพลิงพระศพของเจ้านายที่มีบรรดาศักดิ์ไม่สูง

พอจะถวายพระเพลิงที่ทุ่งพระเมรุ และสำหรับเผาศพขุนนาง ไม่ได้มีจุดประสงค์สำหรับให้บริการเผาศพแก่คนทั่วไป โดยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นพบหลักฐานว่ามีเมรุถาวรเพียง 3 แห่งเท่านั้น คือ เมรุวัดสุวรรณาราม เมรุวัดอรุณราชวรวิหาร และวัดสระเกศ ในกรณีของวัดสระเกศมีหลักฐานจำนวนมากที่ระบุชัดว่าในอดีตเป็นวัดที่เกี่ยวกับการทำศพของสามัญชนด้วย เนื่องจากเป็นวัดที่อยู่ใกล้กับประตูผีซึ่งเป็นจุดที่ให้เคลื่อนย้ายศพออกจากเขตกำแพงเมือง แต่ว่าเมรุถาวรที่สร้างขึ้นนั้นใช้สำหรับทำศพเจ้านายและขุนนาง สำหรับสามัญชนจะมีบริเวณในวัดที่ให้ตั้งเชิงตะกอนเผาศพหรือถ้าเป็นศพคนอนาถาก็อาจถูกทิ้งไว้ในแจ้งจิกกิน หรือเผาบนพื้นดินอย่างง่าย ๆ

แม้ว่าจะมีการสร้างเมรุปูนเพื่ออำนวยความสะดวกและลดค่าใช้จ่ายในการจัดงานศพของชนชั้นสูง แต่ในช่วงแรกไม่ค่อยเป็นที่นิยมของชนชั้นสูงมากนัก การก่อสร้างเมรุเฉพาะรายยังมีให้เห็นอยู่มาก (เนตรนภิศ นาควิชระ, 2525) เนื่องจากยังคำนึงถึงลักษณะเกียรติยศของชั้นเมรุ รวมทั้งมีความรังเกียจการเผาศพในเมรุร่วมกับกลุ่มคนที่ต่ำศักดิ์กว่า (สมภพ ภิรมย์, 2539) ต่อมาเมรุปูนทั้งสามแห่งคือ วัดสุวรรณาราม วัดอรุณราชวราราม หรือวัดสระเกศ ต่างชำรุดทรุดโทรมลงจนต้องยุบเลิกในสมัยรัชกาลที่ 6⁴ การเผาศพในเมรุปูนนั้นเริ่มเป็นที่แพร่หลายในสมัยรัชกาลที่ 7 เนื่องจากภาวะทางเศรษฐกิจตกต่ำซึ่งต่อภาวะการเงินของชนชั้นสูง จึงหันไปเผาศพในเมรุถาวรตามวัดต่างๆ มากขึ้น

สำหรับชนชั้นสามัญชนการสร้างเมรุชั่วคราวเป็นเรื่องยากลำบากมาก เนื่องจากไม่ได้มีส่วนเกินทางเศรษฐกิจมากพอ แน่หนอนว่าส่วนเกินทางเศรษฐกิจส่วนใหญ่ได้ถูกดูดซับผ่านกลไกของระบบศักดินาไปสู่ชนชั้นสูง ส่วนใหญ่การเผาศพจึงมักจะสร้างเพียงแค่เชิงตะกอนง่ายๆ หากจะมีใครที่สามารถสร้างเมรุสำหรับเผาศพได้นั้น ก็จะต้องเป็นคนที่มีทรัพย์สินทองมากพอสมควร ซึ่งส่วนใหญ่มักจะเป็นพ่อค้า คหบดี ซึ่งสามารถสะสมความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจขึ้นมาได้จากการค้าขาย แต่การก่อสร้างเมรุสำหรับสามัญชนทั่วไปจะมีข้อห้ามไม่ให้ทำเป็นทรงเครื่องยอดอย่างของหลวง ขนาดของเมรุมักขึ้นอยู่กับเศรษฐกิจของผู้ตายหรือครอบครัว ต่อมาภายหลังทศวรรษที่ 2490 เมื่อวัดต่างๆ ทั่วกรุงเทพฯ เริ่มเมรุถาวรกันมากขึ้น ชนชั้นกลางก็หันไปเผาศพตามวัดต่างๆ แทน ซึ่งการเลียนแบบการเผาศพตามอย่างชนชั้นสูงนี้ทำให้รูปแบบการเผาศพในกรุงเทพฯ ได้พัฒนาไปสู่รูปแบบจำลองมาจากพิธีศพของหลวงในอดีต (ปราณี วงษ์เทศ, 2534)

แม้ว่าจะมีกฎเกณฑ์ที่กีดกันในเรื่องการจัดงานเผาศพในวัดหลวง แต่คหบดี พ่อค้าชาวจีนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีขึ้นมาจากการขยายตัวทางการค้า บางส่วนก็ได้

⁴ ในสมัยรัชกาลปัจจุบันมีการก่อสร้างขึ้นใหม่ให้เป็น฼าปนสถานกรุงเทพมหานคร

พยายามเข้าไปจัดงานศพในวัดหลวงสำคัญ โดยเสนอผลประโยชน์ให้แก่วัด ซึ่งวัดเทพศิรินทร์เองก็มีการยินยอมผ่อนปรนอยู่บ้าง (อุทิศ จิ่งนิพนธ์สกุล, 2529) ดังนั้น ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา การวางระเบียบกฎเกณฑ์สำหรับการสงวนวัดหลวงไว้สำหรับเผาศพเจ้านายและขุนนางจึงค่อยๆ คลายความเคร่งครัดลงไป และบางช่วงเวลาได้ยินยอมให้สามัญชนบางกลุ่มที่สามารถให้ผลประโยชน์แก่วัดได้พอสมควร ทั้งนี้เป็นเพราะเริ่มมีความคิดเห็นว่าวัดบางแห่งน่าจะสามารถหารายได้จุนเจือตนเองได้ทางหนึ่ง

จนในที่สุดกฎเกณฑ์การแบ่งแยกชนชั้นเกี่ยวกับสถานที่เผาศพตามยศถาบรรดาศักดิ์ได้เลื่อมสลายไปในเวลาต่อมา คงเหลือไว้ในเรื่องเมรุกลางเมืองที่จัดในท้องสนามหลวง ซึ่งเป็นสถานที่จัดพระราชพิธีสำหรับงานศพพระเจ้าแผ่นดินและพระราชชนกชั้นสูงเท่านั้น สำหรับการเผาศพในวัดหลวงไม่ได้มีกฎเกณฑ์ห้ามเคร่งครัดอย่างแต่ก่อน นอกจากนี้วัดหลวงและวัดราษฎร์ต่างๆ ได้มีการก่อสร้างเมรุขึ้นอย่างแพร่หลายมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีการก่อสร้างเมรุถาวรที่ทันสมัยขึ้นที่วัดไตรมิตรในปี 2482 ซึ่งได้กลายเป็นต้นแบบที่วัดต่างๆ นำไปสร้างกันอย่างแพร่หลาย และเมื่อวัดเทพศิรินทร์เองได้มีการสร้างเมรุถาวรขึ้นบ้างในปี 2503 ก็กลายเป็นเมรุต้นแบบอีกแห่งหนึ่งที่วัดต่างๆ นิยมนำไปสร้างเลียนแบบ (เนตรนภิศ นาควิษระ, 2525) และในช่วงเวลานี้เองวัดต่างๆ ก็ได้เริ่มสร้างศาลาสวดศพกลายเป็นฌาปนสถานเช่นในปัจจุบัน โดยนับตั้งแต่ทศวรรษที่ 2500 เป็นต้นมา คนกรุงเทพฯ โดยทั่วไปจัดพิธีเผาศพในวัดต่างๆ แทบทั้งสิ้น

อย่างไรก็ตาม สถานที่ของจัดงานศพก็ยังคงเป็นสิ่งที่แสดงถึงสถานภาพทางสังคมของผู้ตายหรือครอบครัวผู้ตายเรื่อยมา พฤติกรรมในการเลือกวัดในการจัดงานศพของคนในสังคมไทยก็ยังให้ความสำคัญกับชื่อเสียงของวัด เนื่องจากเชื่อว่าการจัดงานศพตามวัดที่มีชื่อเสียงจะทำให้เจ้าภาพมีหน้ามีตาและเกียรติมากกว่า (สุเมธ ตันสกุล, 2536) วัดที่มีเป็นนิยมส่วนใหญ่เป็นวัดหลวงสำคัญๆ ซึ่งมีชื่อเสียงในการจัดพิธีเผาศพของชนชั้นสูงในอดีต หรือเป็นวัดที่ใช้การเสด็จพระราชทานเพลิงศพบุคคลสำคัญๆ ในสังคมไทย เช่น วัดเทพศิรินทร์ วัดมกุฏกษัตริยาราม วัดโสมนัส วัดตรีทศเทพ วัดพระศรีมหาธาตุ วัดธาตุทอง เป็นต้น ปัจจุบันความนิยมในการจัดงานศพอาจไม่ต้องเป็นวัดที่เกี่ยวข้องกับชนชั้นสูงของสังคมเพียงอย่างเดียว แต่อาจเป็นวัดที่อ้างอิงขึ้นกลุ่มชั้นของบุคคลที่เป็นที่ยอมรับในเรื่องฐานะทางเศรษฐกิจก็ได้ เช่น วัดหัวลำโพง ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นวัดยอดนิยมที่คนจีนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีนิยมไปจัดงานศพ

ชื่อเสียงของวัดเป็นสิ่งที่อิทธิพลสำคัญอันหนึ่งที่มีผลต่อการเลือกสถานที่ในการจัดงานศพของคนในสังคม จนชื่อของวัดกลายเป็นสัญลักษณ์หนึ่งที่แสดงถึงสถานภาพทาง

สังคมและฐานะทางเศรษฐกิจของผู้ตาย คนที่มีฐานะทางสังคมหรือฐานะเศรษฐกิจก็มักนิยมจัดงานตามวัดที่มีชื่อเสียง จนเป็นที่รับรู้กันในสังคมว่าวัดแห่งใดเป็นวัดที่คนมีชื่อเสียงหรือคนรวยมักนิยมไปจัดงานศพ

อุปกรณ์เครื่องใช้ในพิธีศพ

ชนชั้นสูงให้ความสำคัญกับอุปกรณ์เครื่องใช้สำหรับการจัดพิธีศพมาตั้งแต่อดีต โดยเฉพาะเรื่องหีบศพและการประดับตกแต่งหีบศพ ในสถานที่จัดงานศพหีบศพจะต้องตั้งไว้บนพื้นยกสูงเห็นได้ทั่ว หีบศพส่วนใหญ่ทำด้วยน้ำมันขัดเงาด้านนอก ส่วนของผู้ที่ร่ำรวยก็ปิดทอง และที่ทำด้วยตะกั่วก็มีเพื่อเป็นการให้เกียรติแก่ผู้ตาย (ดอริง ,2539) และมีการจัดแต่งด้วยดอกไม้สดบนหีบและรอบบริเวณที่ตั้ง

เจ้านายและขุนนางที่มียศถาบรรดาศักดิ์สูงพอจะได้รับพระราชทานเพลิงศพ สำนักพระราชวังจะมอบโกศหรือหีบเกียรติยศสำหรับบรรจุศพ พร้อมกับเครื่องประกอบเกียรติยศ ได้แก่ ฉัตร เครื่องประโคม และขบวนแห่ศพ ซึ่งจะได้มากเพียงใดอย่างใดแล้วแต่ชั้นของเกียรติยศของผู้ตาย (ปิย มาลากุล, 2529) เช่น เครื่องประโคนั้นหากเป็นบรรดาศักดิ์สูงสุดจะมีเครื่องดนตรีทั้ง สังข์ แตรทอง แตรฝรั่ง ปี่ กลองชนะ หากบรรดาศักดิ์ต่ำลงมาจะมีเครื่องประโคน้อยชนิดกว่า สำหรับขบวนแห่ศพ ถ้าเป็นเจ้านายสูงศักดิ์จะได้รับทั้งขบวนแห่และราชรถเชิญศพ แต่ขุนนางและเจ้านายที่ต่ำศักดิ์ลงมาจะได้รับเพียงรถอวเชิญ ซึ่งราชรถหรือรถอวเชิญศพนี้ก็มีลำดับชั้นแตกต่างกันไป

ชั้นของโกศหรือหีบศพมีความสำคัญอย่างมากในการบ่งบอกฐานะของชนชั้นสูง โกศหรือหีบที่พระราชสำนักจัดเตรียมให้ นั้นมีการแบ่งลำดับชั้นไปตามยศถาบรรดาศักดิ์ของผู้ตาย สำหรับชนชั้นสูงจะใช้โกศซึ่งเป็นหีบบรรจุศพในลักษณะทำนองทำให้ดูเหมือนมีลักษณะโดดเด่นสง่างามมากขึ้น ซึ่งการใช้โกศสำหรับบรรจุศพเป็นการแสดงถึงความแตกต่างระหว่างชนชั้นสูงศักดิ์ในสังคมกับสามัญชนซึ่งใช้หีบศพแวนอน (สมภพ ภิรมย์, 2539) โดยโกศเกียรติยศก็จะมีกฎเกณฑ์ในการพระราชทานตามลำดับชั้นของบุคคล ดังนี้

ตารางที่ 2.2 หลักเกณฑ์ในการพระราชทานพระโกศเกียรติยศ

ชั้นโกศ	ชั้นยศ
พระโกศทองใหญ่	สมเด็จพระอัครมเหสี สมเด็จพระยุพราช (พระบรมศพ)
พระโกศทองน้อย	สมเด็จพระเจ้าฟ้า สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า
พระโกศกุดั่นน้อย	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ สมเด็จพระสังฆราช
พระโกศมณฑป	พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระราชวงศ์ที่เป็นสะใภ้หลวงที่ได้รับพระราชทานตรา ทุติยจุลจอมเกล้า
พระโกศราชวงศ์	พระวรวงศ์เธอ หม่อมเจ้าที่ได้รับพระราชทานอิสริยาภรณ์ประถมาภรณ์ มงกุฎไทย หรือตราทุติยจุลจอมเกล้าพิเศษ
โกศมณฑป	ประธานองคมนตรี นายกรัฐมนตรี ประธานวุฒิสภา ประธานสภา ผู้แทนราษฎร และประธานศาลฎีกา ที่ถึงแก่อสัญกรรมขณะดำรงตำแหน่ง
โกศไม้สิบสอง	สมเด็จพระราชาคณะ องคมนตรีที่ถึงแก่อสัญกรรมขณะดำรงตำแหน่ง
โกศราชินิกุล	รัฐมนตรีที่ถึงแก่อสัญกรรมขณะดำรงตำแหน่ง (ถ้าเป็นราชินิกุลหรือ
โกศแปดเหลี่ยม	ราชินิกุล)
โกศโถ	พระราชอาคันตุกะชั้นเจ้าคณะรอง (หิรัญบัฏ) พระราชอาคันตุกะชั้นธรรม

ที่มา : ดัดแปลงจาก สมภพ ภิรมย์, 2539

นอกจากโกศพระราชทานแล้ว ยังมีหีบเกียรติยศสำหรับเจ้านายและขุนนางข้าราชการที่ชั้นยศชั้นบรรดาศักดิ์ลดล้นลงมา ได้แก่ หีบทองลายสลัก หีบทองทึบ หีบทองทราย หีบกุดั่น หีบลายก้านแยก และหีบเชิงชาย ซึ่งหีบพระราชทานนี้ก็มีลำดับชั้นเกียรติยศเช่นเดียวกับโกศ

ปัจจุบันประเพณีการขอพระราชทานเพลิงศพยังคงดำรงอยู่ นอกจากชนชั้นเจ้านายแล้ว ผู้ที่มีสิทธินั้นจะต้องมีตำแหน่งหน้าที่ทางสังคมมากเพียงพอตามระเบียบของสำนักพระราชวัง ได้แก่ ข้าราชการ ทหาร ตำรวจ ผู้ได้รับเครื่องอิสริยาภรณ์ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร สมาชิกวุฒิสภา รัฐมนตรี นายกรัฐมนตรี องคมนตรี เป็นต้น ซึ่งจะได้รับเครื่องประกอบเกียรติยศ

มากน้อยตามลำดับชั้นที่ระเบียบกำหนดไว้⁵ ซึ่งงานศพที่ได้รับพระราชทานเพลิงศพถือเป็นเกียรติยศสำหรับเจ้าภาพและผู้ตาย

วิธีปฏิบัติในการจัดพิธีศพของหลวงมืทธิพลต่อการจัดงานศพของสังคมไทยโดยทั่วไป ทำให้เจ้าภาพงานศพโดยทั่วไปให้ความสำคัญในการสรรหาอุปกรณ์เครื่องใช้ในการจัดงานเพื่อให้พิธีออกมาดูดี เช่น ในเรื่องของรถส่งศพอาจเลือกจ้างรถที่มีการตกแต่งเป็นวอซึ่งมีราคาจ้างแพงกว่ารถธรรมดา หีบศพและดอกไม้ประดับหีบศพถือเป็นสิ่งสำคัญแรกๆ ที่เจ้าภาพให้ความใส่ใจ การจัดดอกไม้ประดับหีบเจ้าภาพที่มีฐานะดีจะเลือกใช้ดอกไม้ราคาแพง มีรูปแบบการตกแต่งที่ใช้ดอกไม้จำนวนมาก หรือจัดให้มีการประดับดอกไม้สดทุกๆ คืบ

ในเรื่องของหีบศพนั้น สังเกตได้ว่ามีรูปแบบของหีบศพในลักษณะของลำดับชั้นเจือปนอยู่ ปัจจุบันรูปแบบของหีบศพที่ร้านค้าทั่วไปขายนั้นก็จัดทำหีบโลงที่มีวัสดุและลวดลายที่มีความแตกต่างกัน ซึ่งแบกแย่งราคาไปตามลำดับของการตกแต่งลวดลายหีบศพ หีบศพที่ราคาถูกที่สุดคือหีบไม้สีเหลี่ยมซึ่งไม่ได้ตกแต่งลวดลายใดๆ ถัดมาเป็นหีบศพตกแต่งสีขาวธรรมดาไปจนถึงการตกแต่งลวดลาย ลายที่นิยมมากคือลายเทพพนม ซึ่งอาจแบ่งออกเป็น 1 ชั้น 2 ชั้น หรือ 3 ชั้น ซึ่งจำนวนชั้นที่ว่านี้หมายถึงจำนวนของฐานล่างของหีบซึ่งทำให้ตัวหีบมีความสูงขึ้นมา สำหรับเจ้าภาพที่มีฐานะมักเลือกหีบตกแต่งลายทองหรือหีบที่ทำด้วยไม้เนื้อแข็งซึ่งมีราคาแพงขึ้นมาอีก ปัจจุบันยังมีหีบศพติดแอร์สำหรับเจ้าภาพที่ต้องการเก็บศพไว้รอกำหนดวันเผา จึงเห็นได้ว่ารูปแบบของหีบศพยังคงสะท้อนถึงความแตกต่างทางสถานภาพของเจ้าภาพผู้นั้นเอง แต่เป็นการสะท้อนต่อของฐานะทางเศรษฐกิจของผู้ตายหรือเจ้าภาพ

พิธีรีตองในพิธีกรรมงานศพ

ในขั้นตอนๆ ของพิธีกรรมไม่ได้เป็นเรื่องทางศาสนาทั้งหมด แต่รายละเอียดขั้นตอนในระหว่างพิธีจะมีการสอดแทรกพิธีรีตองอื่นๆ ที่เป็นเรื่องทางมารยาทสังคมไว้ โดยเฉพาะพิธีศพของหลวงจะมีการเจือด้วยพิธีรีตองที่ให้ความสำคัญกับลำดับชั้นทางสังคมค่อนข้างมาก ทั้งที่เป็นการแสดงเกียรติยศของผู้ตายและที่เป็นการแสดงเกียรติยศของผู้มาร่วมงานต่างถูกสอดแทรกให้เห็นอยู่ในรายละเอียดของพิธีกรรมงานศพ

⁵ สามารถอ่านระเบียบการพระราชทานเพลิงศพอย่างละเอียดได้จากงานของ ม.ล.ปิยมมาลากุล (2529)

ในพิธีอาบน้ำศพของบุคคลสำคัญเช่นเจ้านายหรือขุนนาง ญาติพี่น้อง และผู้มาร่วมงานจะยืนเรียงลำดับตามตำแหน่งยศถาบรรดาศักดิ์และความสำคัญในวงสังคมเพื่อ ทอยข้าวรดน้ำศพ (ดอจริง ,2539) สำหรับพิธีอาบน้ำศพของชาวบ้านนั้นแต่เดิมเป็นพิธีที่ทำขึ้น ภายในครอบครัว เพื่อให้ภรรยาหรือลูกหลานปรนนิบัติผู้ตายเป็นครั้งสุดท้าย แต่ภายหลังก็ได้ต่อ เดิมพิธีรดน้ำศพขึ้นมาด้วย โดยเจ้าภาพจะเตรียมน้ำในขันให้แขกเรียงแถวขึ้นรดน้ำบนมือของผู้ตายก่อนจะทำการบรรจุศพ

นอกจากพิธีอาบน้ำศพแล้วยังมีขั้นตอนอื่นๆ ในพิธีศพของหลวงที่แสดง ถึงเกียรติยศผู้มาร่วมงาน เช่น การชักผ้าบังสุกุล การขึ้นเผาศพ ซึ่งในพิธีศพของหลวงจะต้องมีผู้ เป็นประธานซึ่งเป็นบุคคลที่มีเกียรติยศสูงสุดเป็นผู้ที่ขึ้นทำพิธีต่างๆ ก่อนผู้มาร่วมงานคนอื่นๆ ในทางกลับกันตำแหน่งแห่งที่ของประธานในพิธีก็แสดงขึ้นความทรงเกียรติของผู้ตายหรือ ครอบครัวผู้ตายเช่นกัน แน่นนอนว่างานศพที่มีเกียรติยศสูงสุดอย่างมากก็คืองานศพที่ พระมหากษัตริย์หรือมีตัวแทนของพระมหากษัตริย์เป็นประธานในพิธี สำหรับพิธีศพที่ไม่ได้รับ พระราชทานเพลิงศพ ครอบครัวผู้ตายจะมักจะเชิญเจ้านายหรือขุนนางเป็นประธานในพิธี ใน ปัจจุบันมักจะเป็นนายทหารหรือตำรวจชั้นผู้ใหญ่ นักการเมือง หรือบุคคลอื่นๆ ที่มีสถานภาพทาง สังคมดี

การนำศพไปสถานที่เผาศพจะถูกทำให้เอิกเกริกโดยจัดให้มีขบวนแห่ศพ ประกอบกับในช่วงที่มีการเผาศพจะมีวงมโหรีคอยประโคมในระหว่างพิธี แน่นนอนว่าขนาดของ ขบวนแห่ศพและวงมโหรีนี่จะเป็นการบ่งบอกถึงเกียรติยศของผู้ตาย ขบวนเกียรติยศและวงมโหรีนี้ เจ้านายหรือขุนนางอาจได้รับพระราชทานให้พนักงานมาช่วยเหลือโดยขึ้นอยู่บรรดาศักดิ์หรือคุณ งามความดี

นอกจากนี้ ในงานเผาศพยังมีของชำร่วยสำหรับแจกให้แขกที่มาในงาน เผาศพเป็นที่ระลึก เจ้าภาพที่มีเกียรติยศชื่อเสียงมักเลือกพิมพ์หนังสือแจกในงานศพ โดยเนื้อหา ของหนังสือในส่วนแรกมักจะสื่อถึงเกียรติยศของผู้ตาย ประกอบด้วยประวัติของผู้ตาย ตำแหน่ง หน้าที่ที่ทำงาน ผลงานคุณงามความดี รวมถึงคำอาลัยจากญาติมิตรและผู้ที่เคยรัก ในส่วนหลัง ของหนังสือเป็นการจัดหาเรื่องมาพิมพ์อาจเป็นเรื่องที่ผู้ตายแต่งเองหรือขออนุญาตจากผู้แต่งอื่นๆ เพื่อนำเรื่องมาจัดพิมพ์ ซึ่งการจัดพิมพ์หนังสือนี้แต่เดิมมักเป็นคำเทศนาหรือคำแปลบทสวดภาษา บาลีเป็นเล่มเล็กๆ แจกผู้มาร่วมงาน ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ ตั้งหอสมุดวชิรญาณใน พ.ศ. 2447 แล้วในงานศพของกรมขุนสุพรรณภาควดีทรงมีพระราชดำริให้ แปลนิทานนิบาตชาดกเป็นของแจกซึ่งมีผู้นิยมอ่านมากกว่า ต่อมาเจ้าภาพอื่นๆ จึงนิยมขอเรื่อง

พิมพ์หนังสืองานศพจากเรื่องในหอพระสมุดฯ ต่อมาการพิมพ์หนังสืองานศพแจกจึงกลายเป็น
ประเพณีแพร่หลายไป (มนวิภา ไชยพันธ์, 2522)

การพิมพ์หนังสืออนุสรณ์งานศพนี้มีค่าใช้จ่ายที่ค่อนข้างสูง มักนิยมกันใน
หมู่คนที่มีฐานะหรือชื่อเสียงดี เจ้าภาพอื่น ๆ มักจะแจกของชำร่วยที่มีราคาลดต่ำลงมา เช่น
ผ้าเช็ดหน้า กระเป๋าสตางค์ พวงกุญแจ ที่ตัดเล็บ เป็นต้น

เห็นได้ว่าพิธีกรรมงานศพของชนชั้นสูงแฝงไว้ด้วยพิธีการทางสังคมซึ่ง
แสดงขึ้นเกียรติยศเป็นสำคัญ ซึ่งพิธีรีตองด้านสังคมในงานศพของชนชั้นสูงก็เป็นแบบแผนที่
ถูกเลียนแบบในการจัดงานศพโดยทั่วไปในสังคมในเวลาต่อมา (ปราณี วงศ์เทศ, 2534) โดยเฉพาะ
รูปแบบการจัดงานศพของคนกรุงเทพฯ ดังที่สามารถเห็นได้จากขั้นตอนพิธีการของการจัดงานศพใน
ปัจจุบัน

ขั้นตอนของพิธีศพที่ปฏิบัติกันในเขตกรุงเทพฯ ในปัจจุบัน จะมีการนำศพ
ไปที่วัดหลังติดต่อกันที่กับทางวัดเรียบร้อยแล้ว และทำพิธีรดน้ำศพซึ่งเป็นพิธีเพิ่มเติมขึ้นจากพิธี
อาบศพ โดยการรดน้ำศพนี้จัดไว้สำหรับเพื่อนฝูงและแขกสำคัญที่มาร่วมแขก หลังจากนั้นจะ
บรรจุศพลงในหีบที่จัดเตรียมมาหรือให้ทางวัดเตรียมให้ ซึ่งจะมีการตกแต่งด้วยดอกไม้ตามกำลัง
ทรัพย์ของผู้ตายหรือครอบครัว และมักรูปภาพของผู้ตายวางไว้อยู่ข้างหีบศพ จากนั้นในช่วงเย็น
พระสงฆ์จะมาสวดอภิธรรม ซึ่งโดยทั่วไปจะนิยมกำหนดจำนวนวันสวดเป็นเลขคู่ ตั้งแต่ 1 ถึง 7 วัน
ตามฐานะของผู้ตายและครอบครัว และการคำนึงถึงจำนวนแขกที่จะมาร่วมงาน ในการสวดแต่ละ
วันจะมีการกำหนดคนมาเป็นเจ้าภาพคล้ายการเป็นประธานในพิธีแต่ละวัน ซึ่งมักเป็นแขกคน
สำคัญที่สถานภาพทางสังคมดี นอกจากนี้จะมีการเตรียมอาหารหรือของว่างสำหรับเลี้ยงแขก
ระหว่างช่วงที่พักระหว่างสวด

เมื่อการสวดเสร็จสิ้นลงวันถัดไปจะเป็นขั้นตอนของการเผา ในช่วงเช้าจะ
มีการนิมนต์พระมาเทศน์และถวายเพล ตอนบ่ายก็จะทำการเคลื่อนย้ายศพไปยังเมรุเพื่อรอพิธีทาง
ศาสนา เมื่อถึงตอนเย็นจะทำพิธีสวดเป็นครั้งสุดท้าย จากนั้นการเผาจะเริ่มด้วยพิธีบังสุกุล เจ้าภาพ
จะเชิญแขกผู้มีเกียรติถวายผ้าบังสุกุลแก่พระสงฆ์เพื่อชักผ้าบังสุกุล หลังพิธีชักผ้าบังสุกุลจะเป็นพิธี
เผาหลอกด้วยดอกไม้จันทน์และเทียนบนเมรุ โดยเจ้าภาพจะเชิญแขกคนสำคัญเป็นผู้ให้เกียรติวาง
ดอกไม้จันทน์เป็นคนแรก หลังจากที่แขกขึ้นวางดอกไม้จันทน์เจ้าภาพจะแจกของชำร่วยเป็นที่ระลึก
ให้กับแขกที่มาในงาน ซึ่งเป็นการแสดงความขอบคุณต่อผู้มาร่วมในพิธี ระหว่างการเผาศพ
เจ้าภาพที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีอาจจัดเตรียมโขนหน้าไฟระเผาศพหรือเตรียมวงมโหรีบรรเลง

เพลงระหว่างการเผา หลังพิธีเผาหลอกจึงเป็นเรื่องของครอบครัวผู้ตายและญาติพี่น้องในการเผาจริง

จะเห็นได้ว่ารูปแบบของการจัดงานศพดังกล่าวยังคงได้รับอิทธิพลรูปแบบของคนชั้นสูงในเรื่องพิธีรีตองทางสังคม จนกลายเป็นระเบียบแบบแผนที่ได้ในการจัดงานศพโดยทั่วไป พิธีกรรมงานศพจึงไม่ได้มีเพียงขั้นตอนของพิธีกรรมด้านศาสนาอย่างเดียว แต่มีการสอดแทรกขั้นตอนที่แสดงถึงชื่อเสียงเกียรติยศและฐานะทางเศรษฐกิจของผู้ตายและครอบครัวไว้ด้วย

การจัดงานศพในสังคมมีหลายๆ ส่วนที่ประกอบด้วยสิ่งที่สื่อสัญญาณให้เห็นถึงตำแหน่งแห่งที่ของผู้ตายหรือครอบครัวผู้ตายในสังคมนั้นๆ สื่อสัญญาณหลายๆ สิ่งยังคงมีอิทธิพลต่อรูปแบบการจัดงานศพในปัจจุบัน สังคมไทยยังคงยึดถือการจัดพิธีกรรมงานศพให้ใหญ่โตเพื่อแสดงความหมายดังกล่าวเรื่อยมา แน่แน่นอนว่าการจัดงานศพที่ใหญ่โตย่อมหมายถึงค่าใช้จ่ายที่สูงขึ้น ทั้งให้เรื่องของสถานที่ อุปกรณ์เครื่องใช้ ในการจัดพิธีการต่างๆ และการรองรับแขกที่มีร่วมงาน การจัดงานศพให้ออกมาดีตามค่านิยมของสังคมนั้นจึงมีความสัมพันธ์กับขนาดของเงินตราที่ท่วมเทลงไป ซึ่งมีส่วนทำให้พฤติกรรมในการใช้จ่ายในการจัดงานศพของคนในสังคมส่วนหนึ่งกลายเป็นความท่วมเทการใช้จ่ายอย่างมากลงไปกับจัดงานศพ

การใช้จ่ายในการจัดพิธีกรรมงานศพในสังคมไทย

เราได้สำรวจคุณค่าของการจัดงานศพในสังคมไทย ซึ่งพบว่าการจัดงานศพไม่ได้มีคุณค่าในเชิงศาสนาต่อผู้ตายหรือครอบครัวแต่เพียงอย่างเดียว คุณค่าในเชิงสังคมซึ่งพบว่างานศพมีคุณค่าในเชิงสัญญาณของการแสดงสถานภาพของผู้ตายหรือครอบครัวแฉ่งรวมอยู่ด้วย ทำให้การจัดงานศพในสังคมไทยกลายเป็นพิธีรีตองที่สมเกียรติ์เหมาะสมแก่สถานภาพของตนเพื่อให้กลุ่มทางสังคมของตนยอมรับ แทนที่จะทำให้เป็นเรื่องภายในครอบครัวใกล้ชิดอย่างเรียบง่ายเพื่อรำลึกถึงผู้ตาย การจัดงานศพจึงเป็นเรื่องของการใช้จ่ายเพื่อให้งานศพดูยิ่งใหญ่ เช่น การก่อสร้างเมรุชั่วคราว การใช้อุปกรณ์เครื่องใช้สำหรับพิธีที่หรูหรา มีราคา การจัดสถานที่และการจัดเลี้ยงสำหรับรองรับแขกจำนวนมาก เป็นต้น โดยในส่วนนี้จะสำรวจดูพฤติกรรมการใช้จ่ายของคนในสังคมไทยจนเกิดเป็นค่านิยมที่ส่งผลของรูปแบบของการจัดงานศพในปัจจุบัน

1. ความแตกต่างในการจัดงานศพระหว่างชนชั้นสูงและชาวบ้าน

การจัดงานศพส่วนหนึ่งก็เพื่อเน้นย้ำถึงความแตกต่างทางสถานภาพของชนชั้นที่สูงกว่ากับชนชั้นที่อยู่ต่ำกว่า ซึ่งได้แสดงผ่านการจัดงานศพจะรวมทั้งเรื่องของการทุ่มเทกำลังทรัพย์กำลังแรงงานลงไปในกรงานศพ ทั้งนี้ ในแต่ละสังคมมักมีความแตกต่างกันระหว่างฐานะทางเศรษฐกิจระหว่างชนชั้นอยู่แล้ว นอกจากนี้ หากมองตั้งแต่สมัยศักดินา ยังมีเรื่องของกฎเกณฑ์ ธรรมเนียมบางอย่าง เช่น การขออนุญาตเผาศพในวัดหลวง เพื่อสร้างความแตกต่างเพื่อแสดงให้เห็นถึงอำนาจที่ต่างกัน อย่างไรก็ตาม การจัดงานศพเพื่อแสดงสถานภาพก็เป็นเรื่องการทุ่มเทกำลังทรัพย์เป็นสำคัญมาตั้งแต่สมัยอดีต เพราะการจัดงานให้มีขนาดใหญ่โตนั้นก็ต้องใช้ทรัพยากรเป็นพื้นฐานซึ่งเจ้าภาพก็ต้องจัดหา

ในสมัยศักดินากลุ่มคนชั้นสูงก็คือ เจ้านายและขุนนางซึ่งเป็นผู้มียศถาบรรดาศักดิ์ พิธีศพของคนกลุ่มนี้มักจะมีค่าใช้จ่ายที่สูง แต่ส่วนใหญ่ไม่ได้เป็นการใช้ทรัพย์สิ้นส่วนตัวของครอบครัวผู้ตายทั้งหมด โดยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นยังคงมีธรรมเนียมประเพณีที่กษัตริย์ช่วยอุปถัมภ์การจัดงานศพให้กับเจ้านายและขุนนางด้วย ซึ่งอาจพระราชทานความช่วยเหลือเป็นเงินตรา แรงงาน หรือเครื่องอุปโภคบริโภคที่ใช้ในการประกอบพิธีศพ เช่น หีบหลวง โภชณูปโภค เป็นต้น (หมายรับสั่งและใบบอกในรัชกาลที่ 5, 2510) โดยความมากน้อยของการอุปถัมภ์จะขึ้นอยู่กับความสำคัญของเจ้านายหรือขุนนางนั้นๆ ได้แก่ ยศถาบรรดาศักดิ์ ความใกล้ชิดส่วนพระองค์ ความดีความชอบ ดังนั้น ด้วยปัจจัยทางเศรษฐกิจนั้นที่ได้อบรมถึงเงินอุปถัมภ์จากกษัตริย์ซึ่งเป็นผู้ถือครองอำนาจและทรัพยากรสูงสุดในสังคม จึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่มีการใช้จ่ายจำนวนมากชนชั้นศักดินาเหล่านี้ลงไปในการจัดงานศพ

ในงานของดอริง (2539) ซึ่งเขียนถึงการจัดงานพระราชทานเพลิงพระศพเจ้านายสำคัญองค์หนึ่งในสมัยรัชกาลที่ 5 ว่าได้สิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายไปมากกว่าหนึ่งล้านบาทสำหรับงานศพบุคคลสำคัญผู้มีบรรดาศักดิ์สูงต้องสิ้นค่าใช้จ่ายอย่างน้อยที่สุด 24,000 บาท ซึ่งเป็นจำนวนเงินที่สูงมากในสมัยนั้น

ค่าใช้จ่ายในการจัดงานศพเจ้านายและขุนนางในสมัยนั้น ส่วนใหญ่จะเข้าไปในการก่อสร้างเมรุชั่วคราวเพื่อทำพิธีเผาศพเป็นหลัก ซึ่งนอกจากจะเป็นเรื่องของความจำเป็นในการเผาศพ เนื่องจากในสมัยนั้นไม่มีเมรุถาวรมากมายเช่นในปัจจุบัน แต่การก่อสร้างเมรุชั่วคราวยังเป็นสื่อสัญลักษณ์ที่มีความเป็นรูปธรรมอันแสดงถึงเกียรติยศของผู้ตาย เพราะการก่อสร้างเมรุในสมัยมีการกำหนดลักษณะตามยศถาบรรดาศักดิ์ด้วย จึงความนิยมในการก่อสร้างเมรุชั่วคราวของเจ้านายและขุนนาง การก่อสร้างเมรุชั่วคราวนี้ทำให้สิ้นเปลืองทรัพยากรและงบประมาณอย่างมาก ใน

รัชกาลที่ 3 ทรงมีความคิดที่จะสร้างเมรุถาวรทำด้วยปูนขึ้นโดยคาดหวังว่าจะลดความสิ้นเปลืองของการสร้างเมรุชั่วคราวลงและเพื่อความสะดวกในการใช้เผาศพเจ้านายและขุนนาง โดยทรงเห็นว่าสร้างเมรุขึ้นเผาศพเฉพาะรายนั้นต้องลงทุนมากและใช้เวลาแรมเดือนในการปลูกสร้าง ครั้นเสร็จงานแล้วเอาไปทำอะไรไม่ได้ต้องถวายเป็นบุญ จึงโปรดให้เมรุปูนที่สร้างขึ้นใหม่พร้อมกับบูรณะปฏิสังขรณ์วัดสระเกศครั้งใหญ่ (เนตรนภิส นาควัชร, 2525) อย่างไรก็ตาม เมรุปูนวัดสระเกศไม่ได้รับความนิยมมากนัก เจ้านายและขุนนางส่วนใหญ่ยังคงนิยมก่อสร้างเมรุชั่วคราวเผาศพ แม้แต่การเผาศพในวัดสระเกศบางงานยังมีการก่อสร้างเมรุชั่วคราวแทนที่จะใช้เมรุปูนของวัด (ส. พลายน้อย, 2544) การสร้างเมรุชั่วคราวนั้นต้องเสียค่าใช้จ่ายเป็นต้นทุนมาก โดยจะต้องมีการจ้างช่าง แร่งงาน และซื้อวัสดุอุปกรณ์จำนวนมากเพื่อใช้ในการก่อสร้างโดยเป็นค่าใช้จ่ายสำคัญของการจัดพิธีศพในสมัยนั้น

สำหรับค่าใช้จ่ายอื่นๆ เป็นเรื่องของแรงงานและเครื่องใช้การประกอบพิธีศพซึ่งการใช้จ่ายจะมากหรือน้อยนั้นมักมักขึ้นอยู่กับขนาดของงาน งานศพของเจ้านายและขุนนางที่ต้องจัดงานให้ใหญ่โตสมเกียรตินั้นมีรายละเอียดของเครื่องใช้อุปกรณ์ในค่อนข้างมาก ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตารางที่ 2.3 ค่าใช้จ่ายการปลงศพพระยาสุรารัตน์ราชประยูร (อุ้น) กับพระพี่เลี้ยงเฝ้าที่วัดสระเกศ รศ.125

รายการค่าใช้จ่าย	เงิน (บาท)
ทำบุญในการกุศลธรรมเทศนารวม 5 กัณฑ์	120
บังสกุล 3 เวลา	105
ซื้อผ้าไตรกัณฑ์เทศน์แลทอดผ้าซีกบังสกุล 10 ไตร	60
ทอดผ้าไตรซีกบังสกุลทั้งผ้าไตรช่วย แลซื้อพระสงฆ์มาซีกบังสกุล 36 รูป	50
ดอกไม้ทั้งกลางวันแลกลางคืน	130
ทำสามหาบเป็นเงิน	20
มีการประกอบเกียรติยศในการศพนี้มีหุ่นกระบอกหนึ่งโรง	76
พิณพาทเครื่องครบเต็ม 4 รางมอญวงหนึ่งเงินค่าเครื่องน้ำดื่มต่างๆ แลน้ำร้อนถวายเป็นพระพี่เลี้ยง	30
ค่าใช้จ่ายนพินพาทดอกไม้สดแลใช้สอยเล็กน้อยต่างๆ เช่น เงินแจกให้คนของพระเจ้าลูกเธอพระองค์เงินพิศมัยพิมลสัตย์ให้เป็นค่ารถ 20 คน	40

ตารางที่ 2.3 ค่าใช้จ่ายการปลงศพพระยาสุदारัตน์ราชประยูร (คุณ) กับพระพี่เลี้ยงเยื่อนที่วัดสระ
เกศ รศ.125 (ต่อ)

รายการค่าใช้จ่าย	เงิน (บาท)
แจกคนครัว	20
ค่าแทงหยวก 3 ตะวาง	12
ให้เจ้าพนักงานค่ารถแลค่าเรือจ้างบรรทุกเก้าอี้เสื่อ พรหมตรางเหล็กฐานเผา	9
ค่าจ้างทำโรงหุ่นกับทำปราแลหีบที่จะใส่ศพเผาเป็นเงิน	60
รวม	793

ที่มา : เรียบเรียงจากจดหมายเหตุ (هجข: ม ร.5 ศ/46 เรื่อง ขออนุญาตเผาศพ และห้ามเผาศพ)

ตารางที่ 2.4 ประมาณเงินใช้จ่ายในการศพ ท้าวอินทร์สุริยา (ชั้น)

รายการค่าใช้จ่าย	เงิน (บาท)
ผ้าไตรดีสำหรับสังเคตสามหาบแลทำบุญ 7 วัน 13 ไตร ไตรละ 10 บาท	130
ผ้าไตรเลวบังสกุล 20 ไตรๆ ละ 4 บาท	80
ผ้าขาว 60 พับๆ ละ 1 บาท 32 อัฐ	90
สังเคตกัณฑ์เทศนา 5 สังเคตๆ ละ 80 บาท	400
บังสกุลรายร้อย 500 รูปๆ ละ 16 อัฐ	125
ไทยธรรมพระสวดมนต์ทำบุญ 7 วัน องค์ละ 8 บาท	40
ผลกัลปพฤกษ์ 400 ผลๆ ละเพ็อง	50
เครื่องสามหาบ 3 สำหับๆ ละ 20 บาท	60
สวดอภิรกรรม 3 คีน คีนๆ ละ 8 บาท	24
ค่าอาหารเลี้ยงพระเลี้ยงคนตลอดงาน	600
เงินแจกเข้าพนักงานแลอื่นๆ	100
ค่าน้ำร้อนหมากพลู บุหรี่	150
ค่ามีการมหรสพ	120
เผื่อขาดเผื่อเหลือ	200
รวม	2,169

ที่มา : เรียบเรียงจากจดหมายเหตุ (هجข: ม ร.5 ศ/46 เรื่อง ขออนุญาตเผาศพ และห้ามเผาศพ)

ค่าใช้จ่ายในงานศพ 2 งานนี้อยู่ในสมัยรัชกาล 5 ซึ่งต้องเสียค่าใช้จ่าย เฉพาะในการประกอบพิธีศพถึง 793 และ 2,169 บาทตามลำดับ จำนวนเงินที่สูงนี้เป็นเพราะการจัดงานที่ใหญ่โต มีการใช้สิ่งของเครื่องใช้ แรงงาน และพระสงฆ์ในการประกอบพิธีจำนวนมาก โดยเป็นค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับสิ่งของที่ใช้ในพิธี เช่น ผ้าไตร เครื่องสังเคต เครื่องสามบาท เครื่องประดับ ตกแต่งในงาน เช่น ดอกไม้ เทงหยวกประดับเมรุ ค่าอาหารเครื่องดื่มเลี้ยงพระและแขก ค่าใช้จ่าย สำหรับการมหรสพต่างๆ ค่าแรงคนช่วยงาน ค่าทำบุญพระในการประกอบพิธี

นอกจากการใช้จ่ายสำหรับการประกอบพิธีศพแล้ว ในอดีตมักมีประเพณี นิยมที่จะบริจาคเงินหรือก่อสร้างถาวรวัตถุให้แก่วัดหลังจากเสร็จสิ้นงาน อย่างไรก็ตาม ในส่วนของการถวายถาวรวัตถุมักจะเป็นเรื่องของเจ้านายหรือขุนนางชั้นสูง เพราะในเรื่องการก่อสร้างถาวรวัตถุแล้วต้องใช้เงินทุนจำนวนมาก จึงเห็นได้ว่าการจัดงานศพของคนชั้นสูงต้องสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายไปเป็นจำนวนมาก

สำหรับการจัดงานศพของชาวบ้านนั้น ขนาดของการใช้จ่ายลงไปไม่สามารถเทียบได้เลยกับงานศพของเจ้านายและขุนนาง ด้วยฐานะทางสังคมและทางเศรษฐกิจแตกต่างกันค่อนข้างมาก การจัดงานศพของชาวบ้านในอดีตโดยทั่วไปไม่ได้ใช้จ่ายไปกับเรื่องของงานศพมากนัก พิธีกรรมต่างๆ ไม่ได้เน้นการใช้อุปกรณ์เครื่องใช้ในการประกอบพิธีกรรมมาก เหมือนงานศพของชนชั้นสูง คนที่มาช่วยงานก็อาศัยการไหว้วานโดยใช้ความสัมพันธ์ในชุมชน ทั้งญาติพี่น้อง เพื่อนฝูงเพื่อนบ้าน ทั้งนี้ ด้วยเงื่อนไขทางด้านเศรษฐกิจที่เป็นข้อจำกัดที่ทำให้การจัดงานศพของชาวบ้านต้องอาศัยการพึ่งพากัน

การจัดงานศพของชาวบ้านส่วนใหญ่นอกจากจะขึ้นอยู่กับกำลังทรัพย์ของครอบครัวผู้ตาย ยังสามารถอาศัยความช่วยเหลือจากญาติพี่น้องและเพื่อนฝูงของผู้ตาย ซึ่งทำให้มีกรรมวิธีในการจัดการกับศพแตกต่างกัน การจัดการศพฐานะยากจนหรือศพไร้ญาตินั้นจะใช้วิธีที่น่ารังเกียจซึ่งในสมัยนั้นมีการปล่อยศพให้แ้งจิกกิน ในกรณีศพที่ครอบครัวหาเงินมาจัดการได้มากพอจะทำการปลงเผาด้วยวิธีเผา โดยอาศัยหุงโล่งกว้างที่ห่างออกไปจากบ้านเรือนคน หรืออาศัยเขตป่าช้าวัดที่รู้จักทำเชิงตะกอนใช้สำหรับเผา ซึ่งต้องเตรียมกองฟืนขนาดใหญ่ มีรวมถึงการใช้น้ำมันมะพร้าวและวัสดุเชื้อเพลิงอื่นๆ ไล่ลงไปเพื่อให้กองฟืนลุกไหม้เพื่อให้ศพถูกเผาหมดไปอย่างรวดเร็ว (ชอมเมอร์วิลล์, 2544) หรือหากจะพอลาเงินตรามาได้บ้างอาจจะนำศพไปเผาศพที่วัดสระเกศ และเสียเงินค่าทำศพราวสองสามบาท โดยด้านหลังของเมรุที่ใช้เผาศพเจ้านายขุนนางจะมีเตามากมายซึ่งใช้เผาศพกันเป็นประจำ (ดอริง, 2539)

จึงเห็นได้ว่าขนาดของการใช้จ่ายของมีความแตกต่างกันมากระหว่างชนชั้นสูงและชาวบ้าน ซึ่งเป็นผลมาจากการใช้การจัดงานศพเป็นสื่อแสดงถึงสถานภาพที่แตกต่างกันในสังคม การจัดงานศพในสังคมไทยจึงเป็นกิจกรรมหนึ่งที่แสดงถึงความเหลื่อมล้ำของคนในสังคมได้เป็นอย่างดี

2. การจัดงานศพของชนชั้นกลาง

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าพิธีศพในปัจจุบันโดยเฉพาะพิธีศพของคนกรุงเทพฯ ได้รับอิทธิพลมาจากพิธีศพของหลวง สิ่งที่เกิดขึ้นนี้มาจากการเลียนแบบของชนชั้นกลาง เช่น พ่อค้า คหบดี ในอดีตที่มีฐานะทางเศรษฐกิจว่ารวยขึ้นมา เพื่อที่จะแสดงสถานภาพของตนในสังคมผ่านมาการจัดงานศพในดุยิ่งใหญ่เช่นเดียวกับเจ้านายหรือขุนนาง

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2536) ได้วิเคราะห์วัฒนธรรมของคนชั้นกลางในสังคมไทยไว้ว่า ชนชั้นกลางไทยมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับกลุ่มผู้ปกครองจึงทำให้วัฒนธรรมของคนชั้นกลางไทยมีความสืบเนื่องมาจากวัฒนธรรมของผู้ปกครองอย่างสูง คนชั้นกลางต้องพึ่งพาอำนาจทางการเมืองของกลุ่มผู้ปกครองมาเป็นเวลานานจึงไม่ได้พัฒนาวัฒนธรรมที่เป็นอิสระของตนเองขึ้น ความใกล้ชิดทั้งโดยการแต่งงาน การร่วมกิจการและพึ่งพิงอำนาจระหว่างกันและกันของคนชั้นกลางและกลุ่มผู้ปกครองซึ่งดำเนินมาเป็นเวลานานตั้งแต่อดีต ทำให้คนชั้นกลางไทยเป็นมิตรกับวัฒนธรรมของกลุ่มผู้ปกครองตามจารีตมากกว่าวัฒนธรรมของชาวบ้านที่เป็นกลุ่มชาวนา ชนชั้นกลางไทยส่วนใหญ่ก็ไม่ได้ได้เข้ามาจากสังคมชาวนาซึ่งเป็นชนชั้นล่างของระบบศักดินาด้วย เนื่องจากการพัฒนาเศรษฐกิจไทยไม่เอื้อให้ชาวนาระดับตัวเองมาเป็นชนชั้นกลางได้มากนัก การใช้ชีวิตที่แสดงความมั่งคั่งเป็นอย่างหนึ่งซึ่งสังเกตเห็นได้ชัดว่ามีความคล้ายคลึงกับวัฒนธรรมของชนชั้นสูง⁶

สังคมไทยค่อนข้างมีค่านิยมชมชอบต่อพฤติกรรมกาการเลียนแบบวัฒนธรรมและประเพณี อันนำไปสู่กิจกรรมที่กระทำแล้วสามารถสร้างชื่อเสียงและเกียรติยศในแก่ตนเองหรือครอบครัว (สุเมธ ตันสกุล, 2536) การเลียนแบบการจัดงานศพบุคคลสูงศักดิ์ของชนชั้น

⁶ ชนชั้นกลางไทยส่วนใหญ่เติบโตมาจากกลุ่มชาวจีนอพยพ หรือลูกหลานของชาวจีนที่แต่งงานกับคนไทย โดยสร้างฐานะขึ้นมาจากการค้าขาย ซึ่งสังคมจีนในอดีตการมีเศรษฐกิจมั่งคั่งถือเป็นสิ่งแสดงฐานะและความนับหน้าถือตา ตลอดจนความมั่งคั่งอาจเป็นสิ่งที่หนึ่งที่ทำให้คนจีนได้รับบรรดาศักดิ์จากการเป็นฐานทางเศรษฐกิจให้แก่ชนชั้นสูง (สกินเนอร์, 2529) ซึ่งเป็นกรายกสถานภาพทางสังคมของคนจีนได้ในระดับหนึ่ง

กลางก็เป็นสิ่งหนึ่ง que แสดงถึงหน้าตาและถือเป็นการเกียรติของผู้ตายและครอบครัวเช่นกัน แน่แน่นอนว่าสิ่งที่ได้ลอกแบบมาด้วยก็คือพิธีการและรูปแบบที่แสดงถึงความมั่งคั่งผ่านการจัดงานศพ โดยสามารถจัดงานศพได้ยิ่งใหญ่เพียงใดนั้น จะขึ้นอยู่กับฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัว หรือความสามารถในการหาเงินทุน ถ้าครอบครัวของผู้ตายต้องการทำพิธีอย่างดี มักจะใช้เวลา 2-3 เดือนเพื่อหาเงินมาใช้จ่ายอย่างเพียงพอ (Plion-Bernier, 1973)

การเลียนแบบเห็นได้จากการพยายามเข้าไปเผาศพที่วัดหลวงสำคัญๆ ของพ่อค้าคนดี แม้ว่าในอดีตการเผาศพในวัดหลวงนั้นจะต้องขออนุญาตจากราชสำนัก ซึ่งส่วนใหญ่จะอนุญาตให้กับเจ้านายและขุนนางเท่านั้น แต่ก็อาศัยการใช้เงินเสนอผลประโยชน์ให้แก่วัด จึงได้รับการอะลุ่มอล่วย การสร้างเมรุชั่วคราวเพื่อเผาศพโดยจะสร้างให้ใหญ่โตเพียงใดขึ้นอยู่กับฐานะทางเศรษฐกิจ ตลอดจนการรับเอาพิธีทำบุญของหลวงที่ขยายต่อเติมขึ้นมา พิธีทำบุญ 50 วัน 100 วัน ทั้งหมดนี้หมายถึงจำนวนเงินที่ต้องทุ่มเทการจัดงานให้ดูยิ่งใหญ่มีหน้ามีตา

ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจได้ทำให้ชนชั้นกลางมีรายได้ที่เพิ่มมากขึ้น ทำให้สามารถจัดพิธีศพให้หรูหราฟุ่มเฟือยได้มากขึ้นด้วย (สุเมธ ตันสกุล, 2536) ชนชั้นกลางที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีก็มักเลือกใช้จ่ายในการจัดงานศพตามแต่กำลังฐานะทางเศรษฐกิจมากกว่าเลือกที่จะจัดงานศพให้มีความประหยัดมากที่สุด สิ่งที่เห็นได้ปัจจุบันก็คืองานศพในสังคมไทยยังคงเป็นงานที่ค่อนข้างเอิกเกริกมากกว่าเป็นการจัดพิธีภายในวงครอบครัวเพื่อนฝูงที่ใกล้ชิด

ในปัจจุบันความมากมายของค่าใช้จ่ายในการจัดงานศพแตกต่างกันไปตามความพอใจของเจ้าภาพ โดยทั่วไปค่าใช้จ่ายที่จำเป็นก็คือ ค่าใช้จ่ายในการจัดการศพเบื้องต้น เช่น ค่าน้ำยาฉีดศพ ค่าขนส่งศพมายังวัด ยังมีค่าหีบศพ ค่าบำรุงให้แก่วัด เช่น ค่าบำรุงศาลา ค่าบำรุงเมรุและค่าเชื้อเพลิงสำหรับเผาศพ ค่าอุปกรณ์เครื่องใช้สำหรับประกอบพิธี เช่น รูปภาพของผู้ตาย รูปเทียน ดอกไม้จันทน์ เครื่องสังฆทาน ผ้าไตร ผ้าสำหรับบังสุกุล เป็นต้น ตลอดจนค่าแรงสำหรับสัปเหร่อและพนักงานของวัด ซึ่งค่าใช้จ่ายสำหรับพิธีศพในปัจจุบันอยู่ในระดับมีนบาทขึ้นไป⁷ แต่สำหรับงานศพที่ใหญ่โตหรูหราอาจจะต้องเสียค่าใช้จ่ายในระดับหลักแสนบาทด้วยกัน โดยราคา

⁷ จำนวนเงินที่อ้างนี้หมายถึงกรณีที่เจ้าภาพเป็นผู้รับภาระเองทั้งหมดโดยจัดให้มีการสวดอภิธรรมศพ 3 คืนขึ้นไป โดยคนที่ฐานะไม่ค่อยดีนักอาจพยายามลดค่าใช้จ่ายในการจัดงานศพในต่ำลงไปได้บ้าง โดยจัดให้มีพิธีสวดเพียง 1 คืน การขออนุเคราะห์โลงศพจากมูลนิธิต่างๆ หรือขอความอนุเคราะห์ค่าใช้จ่ายจากทางวัดในเรื่องค่าบำรุงสถานที่ โดยเฉพาะการจัดงานศพในวัดที่เน้นการสงเคราะห์แก่เจ้าภาพยากจน

เจ้าภาพต้องจ่ายให้กับความใหญ่โตของพิธีศพจะอยู่ที่ความมากน้อยของการใช้จ่ายตามปัจจัยต่างๆ ดังนี้

1. ความใหญ่โตของพิธีศพส่วนหนึ่งหมายถึงจำนวนของแขกมาร่วมในพิธี ซึ่งทำให้เจ้าภาพมีเสียค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้น เช่น ในเรื่องสถานที่ที่ต้องใช้ศาลาขนาดใหญ่ของวัด ซึ่งต้องเสียค่าบำรุงมากขึ้น จำนวนของอาหารเครื่องดื่มน้ำที่รับรองแขกที่มาในงาน ทั้งอาหารว่างในระหว่างพิธี หรือการจัดเลี้ยงหลังพิธีเลี้ยงเพลพระในช่วงวัดเผา จำนวนของข้าวสวยที่แจกในงานวันเผา ไปจนถึงค่าใช้จ่ายเล็กๆ น้อยๆ ที่ขึ้นอยู่กับจำนวนของแขกหรือ เช่น บัตรเชิญ ฐูปเทียน ดอกไม้จันทน์ เป็นต้น

2. การขยายขั้นตอนพิธีกรรมงานศพให้ดูใหญ่โต แน่แน่นอนว่าขั้นตอนของพิธีกรรมยิ่งมีมากรายจ่ายก็จะมีมากตามไปด้วย โดยเฉพาะการจัดให้มีพิธีสวดอภิธรรมหลายๆ คืน จะทำให้ต้องเสียค่าบำรุงศาลาบำเพ็ญกุศลมากขึ้น ค่าแรงแก่พนักงานของวัด เครื่องปัจจัยถวายพระที่ต้องใช้ในแต่ละคืน ค่าอาหารเครื่องดื่ม ตลอดจนค่าดอกไม้ตกแต่งในพิธีหากจัดให้มีการเปลี่ยนทุกคืน นอกจากนี้เจ้าภาพที่มีฐานะอาจจัดพิธีเพิ่มเติมขึ้นมา เช่น การจัดพิธีทำบุญแบบไทย หรือการจัดพิธีงตึกสำหรับเด็กสำหรับคนจีนเมื่อครบวันตาย 7 วัน 50 วัน 100 วัน หรือการเลือกวิธีจัดเก็บอัฐิที่เสียค่าใช้จ่ายสูง อาทิ การเก็บไว้ในเจดีย์หรือการนำอัฐิไปลอยกลางทะเล ซึ่งทำให้ค่าใช้จ่ายในพิธีสูงขึ้นมาก

สำหรับผู้ตายที่มีเชื้อสายจีนก็จะต้องเสียค่าใช้จ่ายเพิ่มเติมสำหรับเครื่องตกแต่งสถานที่แบบจีน รวมถึงการจัดพิธีงตึกหากต้องการจัดพิธีอย่างใหญ่โตแล้วอาจจะต้องเสียค่าใช้จ่ายนับแสนบาท โดยเป็นการเพิ่มจำนวนและชนิดของเครื่องเช่น ไม้ศพ กระดาษเงิน กระดาษทอง และเครื่องงตึกที่ใช้พิธี รวมถึงค่าใช้จ่ายที่เพิ่มขึ้นสำหรับคณะพระสงฆ์เงินสำหรับการประกอบพิธีงตึกขนาดใหญ่

3. การเลือกใช้อุปกรณ์เครื่องใช้ที่มีความหรูหรา เช่น หีบศพ โดยทั่วไปเจ้าภาพมักจะเลือกหีบขาวลายเทพพนม 2 ชั้นหรือ 3 ชั้น ราคาอยู่ที่ประมาณ 3,500 ถึง 5,000 บาท หากจะเลือกชนิดของโลงศพที่หรูหรามากกว่านี้โดยมากเจ้าภาพจะใช้หีบตกแต่งลายทองซึ่งมีราคาตั้งแต่ 10,000 บาทขึ้นอยู่กับลวดลายของหีบและวัสดุที่ใช้ทำหีบ สำหรับหีบศพแบบเงินที่ทำจากไม้เนื้อแข็งจะมีราคาสูงกว่า 50,000 บาท (จิตรา ก่อนันทเกียรติ, 2541) สำหรับดอกไม้ประดับหีบศพหรือดอกไม้ประดับเมรุ มีค่าใช้จ่ายขึ้นอยู่กับชนิดดอกไม้และขนาดของการประดับตกแต่ง เจ้าภาพที่ต้องการความหรูหรามากเลือกใช้ชนิดดอกไม้อย่างดีและจัดให้มีการเปลี่ยนทุกวัน

การเลือกชนิดของข้าวสวยที่แจกในพิธีเผาศพ เจ้าภาพที่ร่ำรวยมักจะเลือกของข้าวสวยที่เป็นชนิดอย่างดี โดยของข้าวสวยที่ถือเป็นหน้าเป็นตาก็คือหนังสืออนุสรณ์งานศพ ซึ่งต้นทุนของการพิมพ์หนังสือต่อเล่มจะขึ้นอยู่กับขนาดของหนังสือ หากเป็นหนังสือเล่มเล็กๆ มีต้นทุนอยู่ที่ 10 ถึง 20 บาทต่อเล่ม แต่ถ้าเป็นหนังสือขนาดใหญ่ซึ่งรวบรวมประวัติ เกียรติยศของผู้ตาย รวมถึงการกล่าวคำอาลัยจำนวนมาก จะต้องใช้เงินมากกว่า 100 บาทต่อเล่ม ซึ่งหากจัดให้มีแขกมาร่วมพิธีเผาศพเป็นจำนวนมาก ต้นทุนของการพิมพ์หนังสือแจกในงานศพจะถือเป็นค่าใช้จ่ายหลักที่ใช้เงินสูงนับแสนบาท

สิ่งต่างๆ เหล่านี้เมื่อนำมาประกอบกันจะทำให้มีขนาดของการใช้จ่ายในการจัดงานสูงมาก จึงกล่าวได้ว่าพิธีกรรมงานศพถือเป็นพิธีกรรมหนึ่งที่มีความฟุ่มเฟือยเป็นอย่างมากในสังคมไทย โดยความสิ้นเปลืองของการจัดงานศพเป็นสิ่งที่ถูกวิพากษ์วิจารณ์มาตั้งแต่อดีตแล้ว

3. ความสิ้นเปลืองของการจัดงานศพ

พฤติกรรมการใช้จ่ายเงินจำนวนมากลงไปในงานศพเป็นที่เห็นได้ชัด สังคมมาตั้งแต่อดีต ทั้งที่เป็นงานศพของกลุ่มชนชั้นสูง ตลอดจนชนชั้นกลางกลุ่มหนึ่งที่เลียนแบบการจัดงานศพแบบชนชั้น เป็นการเน้นการจัดงานให้หรูหราใหญ่โตจนมีการมองกันว่าเป็นการกระทำที่สิ้นเปลืองและสูญเปล่า โดยเจ้าภาพใช้เงินไปกับการจัดงานศพเพื่อโอ้อวดสถานภาพทางสังคม มากกว่าจะคำนึงถึงคุณค่าและความหมายในแง่ของพิธีกรรมด้านศาสนา

เมื่อมาคิดถึงจำนวนเงินที่ทุ่มเทลงไปในงานศพแล้ว ให้นึกน่าเสียดายเป็นอย่างยิ่ง เพราะเงินที่ใช้ไปในทางนี้เปรียบประดุจเงินที่เราโยนทิ้งน้ำ หากผลประโยชน์อันใดมิได้เลย จะว่าให้กุศลและส่วนบุญกับผู้ตายนั้นยังยากอยู่ ตามศาสนาพุทธของเราผู้ตายจะได้ส่วนกุศลที่อุทิศให้ก็ต่อเมื่อเราได้ทำการอันหนึ่งอันใดอันยังไว้ซึ่งศาสนาและคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า กล่าวคือ พระธรรมและพระสงฆ์ ก็การที่เราคิดอ่านทำมณฑป ยกยอดปราสาท ทำโกศฐทำหีบศพอันหรูหรามีดอกไม้ไฟสำหรับเผาให้เห็นรุ่งโรจน์โชติช่วง และของอื่นๆ แต่ไม่เกี่ยวกับ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ฉะนั้น เราจะได้กุศลอันใดเล่า เปนการทุ่มเทเงินไปในทางที่เปล่าประโยชน์อย่างใช่เหตุ อีกประการหนึ่ง การทำการมาปนกิจที่หรูหราชู้ชำนัน เจตนาของผู้ทำก็หาใช่อยู่ที่กุศลไม่ อยู่ที่ทำเพื่อเอาหน้า ให้เพื่อนฝูงเห็นว่าตนเป็นคนใหญ่โตต่างหาก บางคนถึงกับอุทิศส่าห้ไปกู้เงินทองเขามาทำศพ....

ถ้าพวกไทยเราตัดการใช้จ่ายในทางที่ผิดนี้มาใช้ในทางที่ถูกต้อง กล่าวคือใช้ในสิ่งที่ เป็นประโยชน์ เช่น ทำกุศลอันทำให้พระพุทธศาสนาทรงไว้ถาวรให้ภยันตราย หรือ เอาเงินไปใช้ในทางที่ก่อผลประโยชน์ให้เงินแตกดอกออกผลมา ก็นับว่าทำให้ชาติมี คนที่เสียค่าบำรุงชาติเต็มที่ได้มากขึ้น จะเป็นประโยชน์ในทางเศรษฐกิจ...

บางกอกการเมือง วันอังคารที่ 31 มกราคม 2472 (หจข ม 7 ม/34 เรื่อง การใช้จ่ายเงิน การศพ)

...ธรรมเนียมที่เคยนิยมกัน เริ่มตายก็เก็บศพไว้นานๆ บำเพ็ญพิธีบูชาศพ โดยไม่ จำกัดว่าเพียงไร ใช้เงินนับพันนับหมื่นไปในประเภทตำน้ำพริกละลายแม่น้ำ...

...การปลงศพที่ต้องใช้ทรัพย์สิ้นสิ้นเปลืองอย่างถึงขนาดที่ว่า "คนตายชายคนเป็น" นั้น เมื่อท่านที่มีเงินเหลือใช้จัดทำ ผลร้ายที่ส่งให้ครอบครัวได้ความเดือดร้อนก็คงไม่ ปรากฏ นอกจากจะทำให้หน้าเสียดายในการที่ใช้ทรัพย์ไม่สมค่าแต่อย่างเดียว

แต่ถ้าเป็นการกระทำของท่านที่มีหลักทรัพย์หรือมีรายได้ไม่เหลือเฟือนัก หากยัง อุตส่าห์พยายามจัดการปลงศพให้อีกทีก็ครึกโครม โดยต้องขายหรือจำหน่าย หลักทรัพย์หรือกู้ยืมเข้ามาทำ เมื่อหลักทรัพย์ลดถอยลง ก็จะทำให้การอาชีพและ การศึกษาของครอบครัวเสื่อมทรามลง

... การงานที่จัดทำ เพื่อประกอบในพิธีศพ เมื่อรวมทั้งประเทศปีหนึ่งๆ ก็ใช้สมบัติ และแรงงานไปเป็นจำนวนอึกโข ถ้าต่างพากันไปประกอบพิธีแต่เพียงเท่าที่สมควร กันเงินที่ตั้งใจจะบูชาไปใช้บำเพ็ญกุศลที่เป็นสาระไว้เสียบ้าง ก็เท่ากับช่วยกันเพาะ ความสมบูรณ์พูนสุขของประชาชนในประเทศขยับขยายทวีขึ้นได้นานๆ ประการ แต่ เมื่อต่างพากันแข่งขันที่จะบำเพ็ญกรณียกิจนี้โดยสุรุ่ยสุร่ายไปในทางที่ได้พละนิสงส์ ไม่สมค่า ก็เท่ากับช่วยกันก่อผลร้ายในทางที่กดประชาชนให้ดำเนินไปในทางเสื่อม ทรามทับถมยิ่งขึ้นได้มากเหมือนกัน ฉะนั้น จึงเป็นข้อที่นำจะต้องช่วยกันแนะนำและ ทำตัวอย่างในแบบวิธีที่ใช้ทรัพย์ให้เกิดสาระประโยชน์จะสมค่าได้แน่ขยายออก จนกว่าจะทั่วถึง

บันทึกประจำวันวันการสร้างเมรุ วัดไตรมิตรวิทยาราม ของหลวงบริบาลเวชกิจ เมื่อปี 2482 (บริบาลเวชกิจ, หลวง, 2483: 7-11)

เห็นได้ว่าการจัดงานศพของสังคมไทยถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าเป็นความสูญเปล่ามาตั้งแต่ในอดีตแล้ว ซึ่งไม่ได้สูญเปล่าในแง่คุณค่าทางศาสนาเท่านั้น แต่ยังรวมถึงคุณค่าในเชิงเศรษฐกิจด้วย ดังสังเกตได้ว่าการเรียกร้องให้คำนึงถึงการใช้จ่ายเงินตราให้เกิดประโยชน์ "แตกดอกออกผล" สิ่งนี้เป็นการสะท้อนว่าระบบคุณค่าแบบทุนนิยมมีความสำคัญขึ้นมาในสังคม^๘ อย่างไรก็ตาม การวิพากษ์วิจารณ์พฤติกรรมในการจัดงานศพที่มุ่งเน้นในเรื่องของการโอ้อวด ไม่ได้กลายเป็นกระแสที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของการจัดงานศพมากเท่าใดนัก

4. ค่านิยมในการใช้จ่ายเพื่อจัดงานศพ

การจัดงานศพที่เน้นความใหญ่โตของงานเพื่อแสดงฐานะและเกียรติยศของชนชั้นสูง การที่ชนชั้นกลางรับเอารูปแบบพิธีการจัดงานศพที่ยิ่งใหญ่จากประเพณีการจัดงานศพที่จัดกันในราชสำนักหรือกลุ่มชนชั้นสูงศักดิ์ในสังคม ได้ทำให้รูปแบบของการจัดงานศพที่เน้นในเรื่องคุณค่าในเชิงสัญลักษณ์เหล่านี้ค่อยๆ กลายเป็นค่านิยมของสังคม การถือพิธีกรรมงานศพเป็นพิธีที่มีความศักดิ์สิทธิ์ทางความเชื่อได้ลดสำคัญลงและค่อยๆ เปลี่ยนแปลงเป็นความเชื่อที่ว่าพิธีกรรมการจัดงานศพ เป็นพิธีการที่เจ้าภาพจัดขึ้นเพื่อต้องการแสดงถึงสถานภาพและความมีหน้ามีตาทางสังคม

การใช้จ่ายในการจัดงานศพจึงไม่ได้เกิดจากความต้องการของเจ้าภาพ อย่างเป็นอิสระจากปัจจัยแวดล้อมอื่นๆ แต่มีค่านิยมของสังคมเป็นตัวเงื่อนไขหนึ่งที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับเจ้าภาพไม่ได้พยายามจัดงานศพให้ดีแต่เพียงเพื่อผู้ตายหรือตัวเอง แต่ยังพยายามจะจัดงานอย่างดีตามสายตาของแขกที่ร่วมงานซึ่งเป็นกลุ่มคนในวงสังคมของเจ้าภาพ ทั้งนี้ การจัดงานศพส่วนใหญ่ในสังคมไทยไม่ได้จำกัดผู้เข้าร่วมงานอยู่แต่กับครอบครัวและคนที่สนิทสนมกับผู้ตายเท่านั้น ซึ่งการตัดสินใจอาจเพียงคำนึงแต่เรื่องคุณค่าใช้สอยของงานศพเท่านั้น โดยการจัดงานศพอาจเป็นเพียงการประกอบพิธีกรรมตามประเพณีความเชื่อของผู้ตายหรือครอบครัวผู้ตายอย่างเหมาะสม แต่ด้วยการจัดงานศพเป็นประเพณีทางสังคมอย่างหนึ่งซึ่งมีผู้เกี่ยวข้องนับตั้งแต่คนใกล้ชิด เช่นญาติ เพื่อนฝูง ไปจนถึงกลุ่มคนในวงสังคมซึ่งรู้จักตามบทบาทหน้าที่ของตน ปัจจัยทางสังคมจึงเข้า

^๘ การวิพากษ์วิจารณ์ถึงความฟุ่มเฟือยของการใช้จ่ายเงินตราอย่างไม่เกิดประโยชน์นี้ ไม่ได้เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเฉพาะเรื่องการจัดงานศพเท่านั้น การวิจารณ์วัฒนธรรมการบริโภคของชนชั้นสูงเป็นบริบทหนึ่งที่สามารถพบเห็นในช่วงรัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 7 ซึ่งเป็นช่วงที่มีแรงกดดันทางเศรษฐกิจอย่างมาก ทั้งในเรื่องความตกต่ำทางเศรษฐกิจ รวมถึงชนชั้นกลางอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งเป็นรุ่นที่เติบโตมาจากระบบการศึกษาแบบใหม่ ที่มีระบบคิดทางเศรษฐกิจไปในแบบตะวันตกมากขึ้น สามารถดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้จากสมรภัษ ชัยสิงห์กานานนท์ (2544) หน้า 85-135

มามีอิทธิพลในการตัดสินใจของเจ้าภาพ อย่างน้อยเจ้าภาพก็ต้องจัดงานศพให้เป็นที่ยอมรับว่าเพียงพอในให้เกียรติแก่ผู้ตายอย่างเหมาะสม

ค่านิยมนี้ยังคงสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน การแสดงถึงสถานภาพทางสังคมผ่านการจัดงานศพยังคงมีให้เห็นได้อยู่มาก ซึ่งเป็นผลมาจากวัฒนธรรมการบริโภคในเชิงโอ้อวดของชนชั้นศักดินามีอิทธิพลในสังคมไทยค่อนข้างมาก เพียงแต่สถานภาพทางสังคมได้เปลี่ยนแปลงจากเรื่องยศถาบรรดาศักดิ์หรือชนชั้นทางศักดินาที่ได้เสื่อมสลายไป ไปสู่สถานภาพทางสังคมของสังคมไทยสมัยใหม่ ซึ่งความมีหน้ามีตาอาจจะเป็นเรื่องของตำแหน่งหน้าที่การงานหรือเป็นของฐานะทางเศรษฐกิจ

ตารางที่ 2.5 เปรียบเทียบการบริโภคพิธีกรรมงานศพระหว่างระบบคุณค่าแบบศักดินาและระบบคุณค่าแบบทุนนิยม

ระบบคุณค่า	ศักดินา	ทุนนิยม
สถานภาพทางสังคม	- บรรดาศักดิ์ของเจ้านาย - ชั้นยศของขุนนาง	- ตำแหน่งหน้าที่การงาน - ฐานะทางเศรษฐกิจ
สื่อสัญญาณในพิธีกรรมงานศพ	- เมรุเกียรติยศเฉพาะงาน ชื่อชั้นของวัดหลวงในการ ฌานกิจ - เครื่องประกอบเกียรติยศ พระราชทาน	- ชื่อเสียงของวัดทั้งวัดหลวง หรือวัดอื่นๆ ที่กลุ่มคนที่มี ฐานะนิยมจัดงาน - อุปกรณ์เครื่องใช้อย่างดีซึ่ง มีราคาสูง
การได้มาซึ่งสัญญาณในพิธีกรรมงานศพ	ลำดับชั้นยศหรือความ ใกล้ชิดอำนาจ พระมหากษัตริย์ซึ่งเกี่ยวข้อง กับความช่วยเหลือจาก พระราชสำนัก	กำลังทรัพย์ของผู้ตายหรือ ครอบครัวผู้ตาย

ในปัจจุบันเจ้าภาพที่มีฐานะร่ำรวยหรือมีตำแหน่งแห่งที่ในสังคมสูง เช่น พ่อค่านักธุรกิจ นักการเมือง ข้าราชการ ดารานักร้อง หรือเหล่าบุคคลสูงศักดิ์ในสังคมไทย จะพยายามจัดงานศพให้ยิ่งใหญ่และสมเกียรติแก่ตนเองและวงศ์ตระกูล เชิญแขกจำนวนมากมาร่วมในงานศพและพยายามบริการให้ความสะดวกต่อแขกที่มาในงานศพ เลือกอุปกรณ์เครื่องใช้ในพิธี

และการจัดตกแต่งงานที่หรูหราราคาแพง เช่น หีบศพที่ทำด้วยวัสดุและมีการตกแต่งอย่างดี เลือกชนิดดอกไม้ประดับหีบศพที่มีราคาแพงและจัดเปลี่ยนทุกวัน เป็นต้น รวมทั้งการเลือกจัดงานศพตามวัดที่มีชื่อเสียงโด่งดังเพียงไม่มีแห่ง เช่น วัดเทพศิรินทราวาส วัดมกุฏกษัตริยาราม วัดหัวลำโพง แม้ว่าจะต้องเสียค่าใช้จ่ายที่สูงกว่าวัดแห่งอื่นๆ ก็ตาม

ตรงข้ามกับการจัดงานศพของเจ้าภาพยากจนที่ทำกันอย่างเรียบง่าย โดยพยายามจัดพิธีที่เรียบง่ายและจะใช้จ่ายในเรื่องเครื่องใช้อุปกรณ์แบบประหยัดโดยจะจัดเฉพาะพิธีหลักๆ เท่านั้น ถ้าเป็นเจ้าภาพที่ยากจนมากๆ ก็ต้องติดต่อขอความช่วยเหลือจากมูลนิธิที่ช่วยเหลือศพยากจนหรือศพอนาถา เช่น มูลนิธิป่อเต็กตึ๊ง มูลนิธิร่วมกตัญญู หรืออาศัยวัดบางแห่งที่ให้การสงเคราะห์การจัดงานศพแก่เจ้าภาพยากจน

การใช้จ่ายในการจัดงานศพกลายเป็นสิ่งที่เสรีธุรกิจได้ยกสำนวนอังกฤษขึ้นมาเปรียบเปรยว่า "เพื่อจับจ่ายในการฟุ่มเฟือยแห่งความเศร้าโศก" (เสรีธุรกิจ, 2539) ทั้งนี้ การจัดงานศพให้เป็นที่ยอมรับกลายเป็นสิ่งที่ถูกประเมินค่าจากขนาดของรายจ่ายมากกว่าการประเมินคุณค่าทางศาสนา พฤติกรรมของการจัดงานศพที่ส่วนหนึ่งถือการยอมรับนับหน้าถือตาในสังคมได้ทำให้งานศพมีขนาดของเศรษฐกิจใหญ่โตพอที่จะแสวงหาผลประโยชน์ได้ สิ่งนี้ย่อมเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้การจัดงานศพพัฒนาไปสู่การกลายเป็นสินค้าบริการ รวมทั้งยังได้กำหนดรูปแบบของการให้บริการด้วย การจัดงานศพเป็นการใช้จ่ายเพื่อจัดหาของสถานที่ อุปกรณ์เครื่องใช้ต่างๆ สำหรับจัดพิธี จึงเป็นที่มาของการเข้ามาจับช่วงให้บริการสำหรับการจัดสรรสิ่งต่างๆ เหล่านี้เพื่อให้ความสะดวกแก่เจ้าภาพตามความพึงพอใจ โดยมีผลประโยชน์เป็นค่าบริการต่างๆ สำหรับผู้ให้บริการ ซึ่งจะกล่าวถึงประเด็นเหล่านี้ในบทต่อไป

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 3

การเข้ามาแสวงหารายได้จากพิธีกรรมงานศพของวัด

กล่าวได้ว่าบทบาทของวัดในกรุงเทพฯ ได้แปรเปลี่ยนไปเป็นผู้ให้บริการพิธีกรรมงานศพผ่านระบบเงินตรา ความสัมพันธ์ระหว่างวัดและคนในสังคมได้แปรเปลี่ยนไปสู่ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ให้บริการและผู้บริโภคโดยใช้ราคาเป็นตัวกำหนดในการให้บริการ พื้นที่และศาสนสถานภายในวัดถูกสร้างและใช้ไปในลักษณะของทุนเพื่อแสวงหารายได้ของวัดบางแห่งในปัจจุบันอย่างเห็นได้ชัด โดยวัดในกรุงเทพฯ หลายแห่งใช้พื้นที่ส่วนใหญ่สำหรับฌาปนสถานซึ่งประกอบไปด้วยศาลาสวดศพและเมรุ และบางวัดมีการเตรียมพื้นที่และการสร้างอาคารจอดรถสำหรับรองรับผู้มาร่วมงานศพ มีการจัดเตรียมแรงงานและอุปกรณ์ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมงานศพไว้บริการเจ้าภาพอย่างเพียงพอพร้อมทุกขั้นตอน ในปัจจุบันเพียงแค่เจ้าภาพนำศพและเงินไปติดต่อวัดก็สามารถได้รับพิธีกรรมงานศพอย่างสะดวกสบาย เทียบกับในอดีตที่การจัดงานศพเป็นเรื่องของเจ้าภาพเป็นผู้ดำเนินงานเอง งานศพได้กลายสภาพไปเป็นสินค้าบริการภายใต้การเป็นกิจกรรมในการแสวงหารายได้ของวัดผ่านระบบตลาด

หากมองว่าปัจจุบันวัดในกรุงเทพฯ กลายเป็นผู้ให้บริการจัดงานศพ คำถามที่สนใจก็คือ เหตุใดวัดที่เป็นสถาบันทางด้านศาสนาจึงจำเป็นต้องเข้ามาแสวงหารายได้ผ่านระบบตลาด ? และวัดเข้ามาเกี่ยวข้องกับบริการงานศพได้อย่างไร ? ดังนั้น ในบทนี้จะเป็นการอธิบายการเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขทางด้านเศรษฐกิจของวัดที่นำไปสู่ความเกี่ยวข้องกับระบบตลาด และการนำเอาพิธีกรรมงานศพมาเป็นแหล่งรายได้มาจุนเจือเศรษฐกิจของวัด

การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจวัด: ความสัมพันธ์กับระบบเงินตรา

โดยพื้นฐานแล้ว เศรษฐกิจของวัดจะขึ้นอยู่กับ การอุดหนุนอุปถัมภ์จากสังคมเป็นหลัก ซึ่งขนาดของเศรษฐกิจแต่ละวัดจะใหญ่หรือเล็กนั้นขึ้นอยู่กับว่าใครเป็นผู้อุปถัมภ์ ในระบบศักดินาสามารถแบ่งกลุ่มคนในสังคมได้อ่างน้อย 2 ชั้นชั้นใหญ่ คือ ชั้นปกครองอันได้แก่ พระมหากษัตริย์ พระราชวงศ์ และขุนนาง กับชั้นที่ถูกปกครอง คือ ชาวบ้านสามัญชน ด้วยความแตกต่างทางด้านเศรษฐกิจระหว่าง 2 ชั้นชั้นจึงทำให้เกิดความแตกต่างของเศรษฐกิจวัดระหว่างวัดราษฎร์และวัดหลวงอย่างชัดเจน

วัดหลวงส่วนใหญ่มีเศรษฐกิจที่พึ่งพิงการอุปถัมภ์จากรัฐเป็นหลัก¹ โดยอย่างยิ่งวัดที่อยู่ใกล้พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ พระราชทานุเคราะห์และพระราชอำนาจเป็นปัจจัยสำคัญในการจรรโลงองค์พระคณะสงฆ์ตลอดมา (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2543) แต่การอุปถัมภ์วัดและคณะสงฆ์ของรัฐนั้นไม่ได้ทั่วถึงและเพียงพอต่อการดำรงอยู่ของวัดทั่วทั้งประเทศ วัดที่ได้รับการอุปถัมภ์จากรัฐเป็นพิเศษจะหมายถึงวัดหลวง (วัดที่สร้างหรืออุปถัมภ์โดยพระราชสำนัก) รวมทั้งวัดที่สร้างหรืออุปถัมภ์โดยขุนนาง นอกจากการอุปถัมภ์โดยรัฐซึ่งหมายถึงพระมหากษัตริย์แล้ว วัดหลวงยังได้รับการอุปถัมภ์จากกลุ่มชนชั้นสูงของระบบศักดินา ซึ่งเป็นกลุ่มผู้ปกครองที่ถืออำนาจรัฐในการครอบครองส่วนเกินทางเศรษฐกิจทั้งในเรื่องเงินตรา ที่ดิน สิ่งของ และแรงงาน วัดหลวงจึงได้รับผลประโยชน์จากชุดชั้นส่วนเกินเหล่านั้นผ่านจากอุณหุนช่วยเหลือจากกลุ่มชนชั้นปกครองทั้งในเรื่องการถวายเป็นเงินตราและสิ่งก่อสร้าง และยังได้รับอภิสิทธิ์จากรัฐในการเข้าครอบครองทรัพย์สินในรูปที่ดินและแรงงาน ขณะที่วัดราษฎร์มีขนาดของเศรษฐกิจเล็กกว่ามาก โดยอาศัยการอุปถัมภ์จากชาวบ้านสามัญชนซึ่งโดยมากอยู่ในเศรษฐกิจแบบพอเพียงชีพ

เศรษฐกิจของวัดที่มีพื้นฐานอยู่บนระบบเศรษฐกิจการเมืองย่อมเกิดการปรับตัวไปตามเงื่อนไขของลักษณะเศรษฐกิจของผู้อุปถัมภ์ ขณะที่การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของสังคมไทยในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น ส่วนใหญ่เป็นการปรับตัวของชนชั้นปกครองที่เข้าไปสัมพันธ์กับระบบการค้าและระบบเงินตรามากยิ่งขึ้น ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจวัดในสมัยนี้จึงเป็นการปรับตัวของวัดหลวง โดยเฉพาะวัดหลวงในกรุงเทพฯ ที่มีความใกล้ชิดกับการขยายตัวของระบบเงินตรามากที่สุด

ก่อนสมัยรัชกาลที่ 3 เศรษฐกิจของวัดหลวงยังคงผูกพันอยู่กับการครองครองแรงงานและที่ดินที่ได้รับจากการอุปถัมภ์ของรัฐเป็นสำคัญ (อุทิศ จิ่งนิพนธ์สกุล, 2528) ซึ่งเป็นส่วนเกินทางเศรษฐกิจที่ชนชั้นปกครองหาได้จากระบบศักดินา แต่ช่วงเวลาต่อมา ด้วยเงื่อนไขทางเศรษฐกิจการเมืองที่เปลี่ยนแปลงหลังการขยายตัวของเศรษฐกิจเงินตรา พระราชสำนักและขุนนาง

¹ วัดเป็นสถาบันที่สำคัญของกลไกทางอุดมการณ์ของรัฐในระบบศักดินา ชนชั้นปกครองได้อาศัยสถาบันทางศาสนาในการผลิตซ้ำความสัมพันธ์ทางการผลิตเพื่อสร้างความชอบธรรมต่อการได้มาของส่วนเกินทางเศรษฐกิจ (ในรูปของส่วย ภาษี แรงงาน) โดยการขูดรีดจิตใจแก่ชนชั้นที่มีอำนาจน้อยกว่า เช่น ในเรื่องกรรมหรือผลบุญ ทำให้ชนชั้นที่ถูกปกครอง ยอมรับฐานะของตนเองในระบบศักดินา การที่วัดทำหน้าที่ดังกล่าวให้แก่ชนชั้นปกครอง รัฐจึงให้ความช่วยเหลือและรักษาสถานะการดำรงอยู่ของสถาบันวัดค่อนข้างมาก (อุทิศ จิ่งนิพนธ์สกุล, 2528, ฉัตรฉิพนธ์ นาคสุภา และ สุธี ประศาสน์เศรษฐ, 2527)

ต่างปรับตัวมาแสวงหาผลประโยชน์จากการค้าและส่วนเกินทางเศรษฐกิจในรูปแบบของเงินตรา มากยิ่งขึ้น ดังนั้น การอุปถัมภ์วัดหลวงของรัฐในลักษณะของแรงงานและที่ดินจึงถูกแทนที่ด้วยการ ถวายเงินตรามากยิ่งขึ้น และวัดหลวงได้ถูกตั้งให้เข้ามาผูกผันแน่นแฟ้นกับระบบเศรษฐกิจเงินตรา ยิ่งขึ้นอย่างไม่เคยมีมาก่อนตามความเห็นของพระไพศาล วิสาโล :

ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเห็นได้ชัดก็จากวัดหลวง เพราะวัดหลวงแต่ก่อนนั้นอยู่ได้ ด้วยการอุปถัมภ์จากรัฐเป็นหลัก และสิ่งที่รัฐถวายแก่วัดก็คือแรงงานที่เรียกว่า ข้าพระ โยมสงฆ์ และเลกวัด จำเพาะเวลาที่มีการปฏิสังขรณ์วัดเท่านั้นถึงจะถวายพระราช ทรัพย์ แต่วัดก็หาได้เป็นผู้ใช้จ่ายหรือจัดการเงินเหล่านั้นไม่

แรงงานเหล่านี้เป็นกำลังในการดูแลทำนุบำรุงวัดและปลูกข้าวเลี้ยงพระ แต่เมื่อรัฐหัน มาส่งเสริมการผลิตเพื่อขาย (เศรษฐกิจเงินตรา) มากขึ้น ประกอบกับระบบไพร่ คลายความเข้มงวดลง ผู้คนทั่วไปมีเวลาให้กับการทำมาหากินและการผลิตเพื่อขาย มากขึ้น ก็มีเงินมีทองสามารถทำบุญได้มากขึ้น ความจำเป็นที่วัดจะต้องใช้แรงงาน ดังกล่าวในการผลิตอาหารเลี้ยงพระก็น้อยลง เมื่อเป็นเช่นนี้วัดเป็นอันมากจึงหัน ไปขอรับเงินจากข้าพระและเลกวัดแทนการใช้แรงงาน (พระไพศาล วิสาโล, 2546 : 118)

การขยายตัวของระบบเศรษฐกิจเงินตราทำให้รัฐสามารถดูดซับส่วนเกินทาง เศรษฐกิจจากสังคมในรูปของเงินตรามากขึ้น จึงทำให้การอุปถัมภ์เศรษฐกิจวัดโดยรัฐอยู่ในรูปของ เงินตราเพิ่มมากขึ้น เช่น การถวายนิตยภัตรแก่พระสงฆ์ คำว่า "นิตยภัตร" ความหมายเดิมคือ อาหารหรือเงินค่าอาหารพระที่พระมหากษัตริย์ทรงพระราชทานให้แก่สงฆ์ทรงสมณศักดิ์ทั้งในรูป ตัวเงินและข้าวสาร ต่อมาพระราชทานเป็นตัวเงินอย่างเดียว แต่ความหมายแท้จริง นิตยภัตร คือ เงินเบี้ยหวัดของพระสงฆ์ที่มีสมณศักดิ์ เหมือนเงินเดือนเบี้ยหวัดข้าราชการขุนนาง ทั้งที่เนื่องจาก พระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์ได้รับการอาหารถวายอยู่แล้ว เงินส่วนนี้จึงมิได้ใช้เป็นค่าอาหารพระแต่เป็น เงินส่วนตัวของพระสงฆ์ที่จะนำไปใช้จ่ายเพื่อซื้อหาของจำเป็นอื่นๆ (อุทิศ จิ่งนิพนธ์สกุล, 2528) อัจฉราพร (2523) พบว่าในราชธานีและหัวเมืองจำเพาะพระวัดหลวงเท่านั้นที่ได้รับนิตยภัตร มี พระสงฆ์จากวัดราษฎร์เพียงไม่กี่แห่งที่ได้รับพระราชทาน (อัจฉราพร อ่างโน พระไพศาล วิสาโล, 2546 : 122)

นอกจากเรื่องของค่านิตยภัตรแล้ว สิ่งสำคัญหนึ่งที่มีการเปลี่ยนแปลงคือ การ เปลี่ยนแปลงหน้าที่ของแรงงานวัด อันประกอบไปด้วย ข้าพระ โยมสงฆ์ และเลกวัด ซึ่งแต่เดิมมี

หน้าที่หลักคือ การผลิตเพาะปลูกข้าวและธัญญาหารอื่นๆ เพื่อเลี้ยงพระในวัดแบ่งผลประโยชน์ส่วนหนึ่งให้วัด และในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้มีการเปลี่ยนแปลงหน้าที่เหลือเพียงแค่รับใช้ดูแลพระและวัดเท่านั้น เนื่องจากวัดสามารถอาศัยการอุดหนุนในรูปของการทำบุญบริจาคตัวเงินและสิ่งของได้มากขึ้น (อุทิศ จีนิพนธ์สกุล, 2528)

การเสื่อมสลายของระบบแรงงานเกณฑ์ค่อยๆ เริ่มต้นตั้งแต่ทศวรรษ 2360 เป็นต้นมา (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ เบเคอร์, 2542) ซึ่งมีการหลีกเลี่ยงการเกณฑ์แรงงานมากขึ้นรวมทั้งระบบเงินตราที่ขยายตัวเพิ่มขึ้นของเศรษฐกิจการค้าทำให้รัฐมองเห็นความสำคัญของเงินตรามากกว่ากำลังแรงงานซึ่งเริ่มไม่มีประสิทธิภาพในการเกณฑ์ จึงออกกฎหมายให้ไพร่สามารถจ่ายเงินทดแทนการเกณฑ์แรงงานได้เป็นผลให้ไพร่เป็นระบบเก็บเงินคล้ายภาษี ดังนั้น เมื่อแรงงานวัดมีความจำเป็นในแง่ของการผลิตลดลง วัดจึงยอมให้แรงงานวัดเสียเงินทดแทนการเกณฑ์ได้ ซึ่งเป็นแหล่งที่มาสำคัญของรายได้เงินตราอย่างหนึ่งของวัดหลวงในสมัยนั้น

จึงเห็นได้ว่าเศรษฐกิจของวัดหลวงเข้าไปสัมพันธ์กับระบบเงินตราตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทั้งนี้เงินตราเป็นสิ่งที่จำเป็นต่อการดำรงอยู่ของวัด เนื่องจากเป็นประโยชน์ต่อการจุนเจือค่าใช้จ่ายต่างๆ ของวัด แต่วัดเองยังไม่จำเป็นต้องเข้าเกี่ยวข้องกับการแสวงหารายได้ผ่านระบบตลาด รัฐยังคงให้การอุปถัมภ์เศรษฐกิจของวัดหลวงอยู่ ดังนั้น ความเกี่ยวข้องของระบบเศรษฐกิจเงินตราส่วนใหญ่ของวัดหลวงยังคงอยู่ในรูปแบบของการอุปถัมภ์เป็นหลัก โดยวัดไม่ต้องประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจเพื่อแสวงหารายได้เลย

อย่างไรก็ตาม เศรษฐกิจวัดเริ่มมีความสัมพันธ์กับการแสวงหารายได้ผ่านระบบตลาดให้เห็นอยู่บ้างในช่วงหลังสนธิสัญญาเบาริง (ปี 2398) โดยเริ่มมีการหาประโยชน์จากที่ดินของวัดหลวง ซึ่งในกรุงเทพฯ วัดถือเป็นผู้ครอบครองที่ดินรายใหญ่ อันเนื่องมาจากประเพณีนิยมของพระมหากษัตริย์ที่จะพระราชทานที่ดินให้แก่วัดไว้ใช้ประโยชน์ (เนตรนภิศ นาควัชร, 2525, อุทิศ จีนิพนธ์สกุล, 2528) การขยายตัวของเศรษฐกิจแบบการค้าทำให้ความต้องการที่ดินเพื่อการเกษตรและพาณิชย์กรรมในกรุงเทพฯ สูงขึ้น ดังนั้น จึงมีการเช่าที่ดินของวัดเกิดขึ้น

จุดสำคัญของการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจวัด เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อรัฐต้องปรับเปลี่ยนสถาบันต่างๆ ในสังคมไปตามระบบเศรษฐกิจการเมืองสมัยใหม่ ระบบเศรษฐกิจแบบศักดินาเริ่มเสื่อมถอยลงจากการที่ระบบเงินตราและการค้าระหว่างประเทศขยายตัวขึ้นตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 ทำให้รัฐต้องเริ่มเปลี่ยนแปลงสถาบันต่างๆ ของสังคมให้สอดคล้องกับระบบทุนนิยมที่มีความสำคัญขึ้น สถาบันที่ได้รับการสนับสนุนผ่านระบบศักดินาก็ถูกลดบทบาทลดลงไป

ดังนั้น วัดซึ่งถือว่าเป็นสถาบันสำคัญอันหนึ่งในระบบศักดินาจึงเกิดปัญหาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะวัดได้ถูกลดบทบาทและการสนับสนุนทางด้านเศรษฐกิจจากรัฐ ซึ่งทำให้วัดต้องปรับตัวตามสถานการณ์ที่เปลี่ยนไป

การปฏิรูปเศรษฐกิจวัด: ความสัมพันธ์กับระบบตลาด

จากผลกระทบของลัทธิจักรวรรดินิยมของมหาอำนาจตะวันตกนับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ทำให้เกิดเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจครั้งสำคัญภายใต้สนธิสัญญาเบาว์ริง ซึ่งเป็นผลให้ระบบเศรษฐกิจเปลี่ยนจากการผลิตข้าวเพื่อยังชีพเป็นการผลิตเพื่อการค้า นอกจากนี้รัฐยังจำเป็นต้องปรับปรุงบ้านเมืองให้ทันสมัยตามค่านิยมตะวันตก และสร้างสัมพันธ์ไมตรีกับชาติตะวันตกอย่างกว้างขวางเพื่อรักษาอำนาจของตนไว้ จนต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 จึงได้มีการปรับปรุงบ้านเมืองครั้งใหญ่ โดยทรงพยายามปรับปรุงประเทศในทุกๆ ด้านไปสู่ความทันสมัย (modernization) เพื่อให้ต่างชาติถือข้ออ้างในการแทรกแซงไทย ในสมัยนั้นรัฐจึงต้องการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมตามแนวคิดแบบตะวันตก (เนตรนภิศ นาควัชร, 2525) โดยในเรื่องของสถาบันทางสังคมก็ถูกแยกส่วนให้เกิดการจัดตั้งสถาบันเฉพาะทางเพื่อดูแลกิจการต่างๆ อย่างเป็นเอกเทศ เช่น โรงพยาบาล โรงเรียน สถานสงเคราะห์ สถานีตำรวจ เทศบาล เป็นต้น (พระไพศาล วิสาโล, 2546 ; สมบูรณ์ สุขสำราญ, 2527) ซึ่งหน้าที่ของสถาบันเหล่านี้บางส่วน แต่เดิมเกี่ยวข้องกับบทบาทของวัด² ดังนั้น ในสังคมสมัยใหม่วัดได้ถูกลดบทบาทหน้าที่ลงเหลือเพียงเรื่องที่เกี่ยวข้องกับกิจการทางศาสนา การประกอบพิธีกรรม และการอธิบายเรื่องพระธรรมให้แก่สังคม³

นโยบายอันหนึ่งในการปฏิรูปสังคมในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่ส่งผลของเศรษฐกิจวัดหลวงก็คือ การยกเลิกระบบไพร่และทาส ซึ่งทำให้วัดหลวงที่มีแรงงานในสังกัดต้องยกเลิกการเกณฑ์แรงงานไปโดยปริยายหลังปี 2448 การเลิกเลกวัดทำให้วัดต้องสูญเสียแรงงานที่จะทำ

² ในอดีตวัดในสังคมไทยถือเป็นศูนย์กลางของชุมชน เป็นพื้นที่สาธารณะสำหรับทำกิจกรรมร่วมกันของคนในชุมชน เช่น เป็นสถานศึกษา เป็นที่จัดงานเทศกาลงานประเพณี เป็นที่ประกอบพิธีกรรม เป็นที่ประชุม รวมทั้งเป็นสถานพยาบาลในชุมชน (สมบูรณ์ สุขสำราญ, 2527)

³ พระไพศาล วิสาโล (2546) เห็นว่าเป็นการแยกเรื่องของ "ทางโลก" ออกจากเรื่องของทาง "ทางธรรม" คำอธิบายทางศาสนาถูกแทนที่แนวคิดทางวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ สถาบันทางศาสนาจึงถูกลดความสำคัญลงไป

ประโยชน์บนที่ธรณีสงฆ์ ขาดคนงานที่ดูแลรักษาเขตวัด และขาดคนในการปรนนิบัติพระสงฆ์ ซึ่งต่อมากลางได้มาซึ่งแรงงานเหล่านี้ส่วนหนึ่งจะต้องอยู่ในรูปของการจ้างแทนการเกณฑ์ นอกจากนี้ปัญหาในเรื่องกำลังแรงงานแล้ว ผลกระทบประการสำคัญที่วัดต้องเผชิญก็คือ การขาดรายได้จากการเก็บ "เงินค่าราชการ" แทนการเกณฑ์เลกวัด เนื่องจากภายหลังเลกวัดเข้าพระต่างๆ ส่วนใหญ่นิยมเสียเงินค่าราชการแทนการเกณฑ์แรงงาน (อุทิศ จีนิพนธ์สกุล, 2528) ดังนั้น วัดจึงต้องเสียผลประโยชน์ในรูปของเงินตราอีกด้วย

ผลกระทบโดยตรงต่อเศรษฐกิจวัดในช่วงของการปฏิรูปสังคม ซึ่งมีความสำคัญกว่าเรื่องการยกเลิกแรงงานเกณฑ์ คือ รัฐได้มีนโยบายที่จะการปฏิรูปเศรษฐกิจวัดด้วยในขณะเดียวกัน การตั้งและปรับเปลี่ยนสถาบันต่างๆ ขึ้นใหม่ในสังคมทำให้ต้องมีการถ่ายเทงบประมาณไปในทางการปฏิรูปสังคม รัฐไม่อาจอุปถัมภ์อุดหนุนวัดได้มากเช่นแต่ก่อน โดยรัฐพยายามลดค่าใช้จ่ายในการอุปถัมภ์วัดลงไปมาก เช่น การเลิกประเพณีพระทานผลประโยชน์และเงินค่ากัลปนาให้แก่วัด⁴ การลดค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับการบูรณะปฏิสังขรณ์วัด การใช้จ่ายในการดูแลรักษาวัด เป็นต้น การลดงบประมาณด้านการอุปถัมภ์วัด ประกอบกับการสูญเสียแรงงานเกณฑ์ที่เคยมีทำให้วัดเกิดปัญหาในการดูแลซ่อมแซมวัด จึงเกิดความสกปรก ขำรดทูดโทรม ปราศจากผู้ดูแล เนื่องจากวัดเองก็ประสบปัญหาทางการเงินในการจ้าง (เนตรนภิศ นาควัชร, 2528) โดยเฉพาะวัดหลวงในกรุงเทพฯ ที่มีสิ่งก่อสร้างและบริเวณของวัดที่ใหญ่โต และได้รับการอุปถัมภ์จากรัฐอย่างมาก การลดการอุปถัมภ์จึงเป็นปัญหาทางด้านเศรษฐกิจของวัดมากกว่าวัดทั่วไป ดังนั้น รัฐจึงเกิดแนวคิดที่จะปฏิรูปเศรษฐกิจวัดขึ้น

การปฏิรูปเศรษฐกิจวัดในสมัยรัชกาลที่ 5 แท้จริงก็คือ การช่วยเหลือวัดหลวงให้สามารถบริหารจัดการในด้านเศรษฐกิจของวัดได้เอง อันเป็นผลกระทบจากการลดภาระงบประมาณของรัฐในด้านกิจการศาสนา ซึ่งแต่เดิมรัฐต้องเสียงบประมาณจำนวนมากมาสนับสนุนค่าใช้จ่ายต่างๆ ของวัดหลวง โดยการใช้จ่ายงบประมาณของรัฐแบบนี้ไม่สอดคล้องกับเงื่อนไขทางเศรษฐกิจการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไป จึงทำให้วัดหลวงต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับระบบเงินตราอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน

เมื่อเศรษฐกิจวัดเกิดปัญหาขึ้น รัฐจึงมีความคิดที่จะทำให้วัดสามารถพึ่งพาตนเองได้โดยอาศัยทรัพย์สินและกำลังแรงงานของวัด ซึ่งเป็นการผลักดันให้วัดต้องเข้าไปประกอบ

⁴ เป็นประเพณีที่พระมหากษัตริย์ครั้งแต่สมัยอยุธยาทรงถวายที่กัลปนาและผลประโยชน์บนที่กัลปนาแก่วัด

กิจกรรมทางเศรษฐกิจผ่านระบบตลาด แม้ว่าช่วงก่อนหน้านี้นี้ วัดหลวงบางแห่งจะให้เช่าที่ดินบ้างแล้ว แต่ก็ไม่ได้อยู่ภายใต้เงื่อนไขของความต้องการด้านรายได้ของวัด เนื่องจากมีรัฐคอยสนับสนุนด้านการเงินและความเป็นอยู่ ขณะที่วัดเป็นสถาบันทางศาสนาและมีผู้ดูแลคือพระสงฆ์ การจะให้เทศมณะมาประกอบดูแลเรื่องการจัดหารายได้นั้นคงเป็นสิ่งไม่เหมาะสม จึงได้มีการตั้งมรรคทายกขึ้นเป็นหน่วยในวัดสำหรับดูแลเรื่องเงินผลประโยชน์และการจัดหารายได้มาจุนเจือในแต่ละวัด วัดจึงมีด้านหนึ่งที่ผูกติดอยู่กับระบบตลาดผ่านหน่วยดังกล่าวนี้ ซึ่งถือเป็นการปรับปรุงประสิทธิภาพทำงานไวยวัจกรซึ่งเป็นฆราวาสสำหรับดูแลเงินผลประโยชน์ของวัดอยู่แต่เดิม แต่เพราะมีปัญหาด้านการทุจริตอยู่เรื่อยมา จึงมีการแต่งตั้งมรรคทายกขึ้นมาแทนที่โดยให้ขึ้นอยู่กับการฆราวาส การแต่งตั้งมรรคทายกวัดหลวงในช่วงรัชกาลที่ 5 ส่วนใหญ่ก็จะเป็นคนของหลวง โดยเป็นเจ้าของและขุนนางข้าราชการ ในกรณีมรรคทายกของวัดราชฎารามนั้นก็จะเป็นคนชั้นสูงหรือพ่อค้าคนดีที่มีชื่อเสียงซึ่งจะได้รับพระราชทานสัญญาบัตรแต่งตั้งโดยพระมหากษัตริย์ด้วย (อุทิศ จิ่งนิพนธ์สกุล, 2528) ซึ่งถือว่าเป็นกลุ่มที่มีศักยภาพในการหารายได้มาจุนเจือเศรษฐกิจวัดได้

การปฏิรูปเศรษฐกิจวัดทำให้วัดต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับกิจกรรมในการแสวงหารายได้ผ่านระบบตลาด โดยเฉพาะวัดหลวงในกรุงเทพฯ ได้ถูกผูกติดและเจริญเติบโตควบคู่ไปกับการขยายตัวของระบบทุนนิยม (พระไพศาล วิสาโล, 2546) ทรัพย์สินของวัดถูกนำมาเปลี่ยนเป็นทุนในการแสวงหารายได้ โดยเฉพาะในเรื่องของที่ดินที่ราคาสูงขึ้นนับจากการขยายตัวของเมืองซึ่งทำให้ความต้องการใช้ที่ดินเพิ่มขึ้น มีการลงทุนสร้างอาคารพาณิชย์ให้เอกชนเช่าสำหรับทำเป็นที่อยู่อาศัยและอาคารพาณิชย์ซึ่งถือเป็นรายได้ที่สำคัญและมั่นคงที่สุดของวัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัดในกรุงเทพฯ ที่ครอบครองที่ดินริมถนน นอกจากนี้ วัดยังมีรายได้จากการเงินดอกเบี้ยธนาคาร และการจัดงานเทศกาลประจำปีและเทศกาลอื่นๆ ของวัด รวมทั้งการจัดมาปนกิจศพ ซึ่งเป็นรายได้ที่สำคัญของวัดบางแห่งมาจนถึงปัจจุบัน

การผลักดันให้วัดพึ่งพารายได้จากการมาปนกิจ

การที่สังคมไทยให้ความสำคัญอย่างมากกับการจัดงานศพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานศพถือเป็นสิ่งแสดงถึงสถานภาพสังคมอย่างหนึ่ง สำหรับชนชั้นเจ้านายและขุนนางแล้ว การทุ่มเทค่าใช้จ่ายจำนวนมากลงไปในการจัดงานศพจึงเป็นที่เข้าใจได้มาตั้งแต่อดีต ขนาดเศรษฐกิจที่ค่อนข้างใหญ่โตของการจัดงานศพย่อมมีโอกาสสำหรับวัดในการหารายได้ โดยเฉพาะวัดหลวงที่มีความเกี่ยวข้องกับการเผาศพเจ้านายและขุนนางมาแต่ครั้งอดีต นอกจากนี้ชนชั้นที่ค่อยๆ มี

บทบาทสำคัญขึ้นมาในสังคมไทยที่กำลังปรับตัวไปสู่เศรษฐกิจทุนนิยม ได้แก่ คหบดี พ่อค้าชาวจีน ซึ่งฐานะทางเศรษฐกิจดี ซึ่งส่วนหนึ่งเริ่มมีความต้องการจัดงานศพในวัดหลวงเพื่อพยายามแสดงถึงความมีหน้ามีตาของตนในสังคม คนกลุ่มนี้กำลังทรัพย์และพร้อมที่มอบผลประโยชน์ให้วัด

รัฐรวมถึงไวยาวัจกร (หรือมรรคทายก) ที่ดูแลเรื่องผลประโยชน์ของวัด เริ่มเห็นถึงความสำคัญของการหารายได้จากพิธีกรรมงานศพ โดยมองเห็นว่ามีความนิยมในใช้วัดหลวงเป็นสถานที่เผาศพค่อนข้างมาก เนื่องจากการเผาศพในวัดหลวงถือเป็นเกียรติยศสำคัญในการจัดงานศพของเจ้านายและขุนนาง ได้เริ่มขยายความนิยมไปสู่สามัญชนบางกลุ่มที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี เช่น คหบดี พ่อค้า วัดหลวงที่ได้รับผลกระทบจากการปฏิรูปเศรษฐกิจวัดจึงคลายเข้มงวดต่อกฎเกณฑ์ของทางราชสำนัก โดยเริ่มผ่อนปรนให้สามัญชนใช้เป็นสถานที่ของวัดก่อสร้างเมรุชั่วคราวสำหรับเผาศพหรือใช้โรงทิมของวัดโดยแลกเปลี่ยนกับผลประโยชน์จำนวนหนึ่ง ซึ่งปรากฏการณ์นี้เกิดขึ้นแม้กระทั่งวัดหลวงที่สำคัญ เช่น วัดเทพศิรินทร์ ซึ่งในอดีตถือเป็นสุสานหลวงที่ต้องขอพระราชทานอนุญาตเป็นพิเศษ

....ศพที่มาเผาวัดเทพศิรินทร์ก็มักเป็นศพผู้ดีมีเงินทำให้วัดได้เงินบริจาคมาก โดยปกติวัดนี้จะไม่รับเผาศพคนธรรมดาสามัญ สามัญชนนั้นเป็นผู้มีฐานะร่ำรวยให้เงินบริจาคมากวัดก็ยอมให้เผาได้ ดังพระราชดำรัสของรัชกาลที่ 5 ว่า "เรื่องวัดเทพศิรินทร์นี้ ตรงกับคำว่า แขงดังเหล็ก เงินง้างอ่อนได้โดยใจได้รับเข้าไว้แล้ว.... (อุทิศ จิ่งนิพนธ์สกุล, 2528: 185-186)

ทั้งนี้การจัดงานศพในวัดมักมีประเพณีนิยมที่เจ้าภาพมักจะถวายเงินบริจาคจำนวนหนึ่งหรือถวายเป็นการปลูกสร้างหรือซ่อมแซมสิ่งก่อสร้างสิ่งหนึ่งสิ่งใดให้แก่วัดอยู่เสมอ จึงถือเป็นที่มารายได้ของวัดหลวง ที่พอจะได้ประโยชน์จากค่านิยมของการใช้จ่ายจำนวนมากในการจัดงานศพของชนชั้นสูง รวมทั้งพ่อค้า คหบดีในสมัยนั้น นอกจากนี้ หลังจากเสร็จสิ้นงานเผาศพแล้ว มักจะมีการมีเรือเอาเมรุชั่วคราวที่ปลูกสร้างถวายไว้เป็นประโยชน์แก่วัด ซึ่งวัดอาจจะนำเมรุถอดชิ้นส่วนเก็บไว้เป็นเมรุกลางให้เช่าสำหรับผู้ที่มีฐานะไม่มั่นคงพอจะสร้างจะทำเมรุเฉพาะงานตนได้

ผลประโยชน์ของวัดในช่วงของการปฏิรูปเศรษฐกิจวัดจึงอยู่ในรูปของการได้รับเงินบริจาคจากเจ้าภาพที่เข้ามาใช้สถานที่ของวัด หรืออยู่ในรูปแบบของถาวรวัตถุ เช่น ศาลา กุฏิ พระอุโบสถ หอพระธรรม เป็นต้น ตัวอย่างเช่น การปฏิสังขรณ์วัดประยุรวงศาวาสในปี 2456 ซึ่งได้

ใช้เงินไปทั้งสิ้น 16,591 บาท ในจำนวนนี้เป็นเงินในการศพบเจ้าพระยาสุรวงษ์วัฒนศักดิ์ (โต) จำนวน 8,000 บาท (หจข. ก ร.6 ศ/8 เรื่อง ปฏิสังขรณ์วัดประยุรวงศาวาส)

วัดเทพศิรินทร์อาจถือได้ว่ามีผลประโยชน์ทางด้านนี้มากที่สุดในช่วงรัชกาลที่ 5 เพราะได้รับเฝ้าศพเจ้านายและขุนนางอยู่ตลอดเวลา เช่น รศ. 111-114 ครั้งกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์ได้จัดงานศพลูกชาย ได้ถวายการก่อสร้างพลับพลาถาวรสำหรับบำเพ็ญกุศลในงานเฝ้าศพให้แก่วัด ซึ่งสิ้นเงินถึง 269 ชั่ง 55 บาท หรือ 21,575 บาท ช่วง รศ.114-118 ได้มีสร้างศาลาชั้น 2 หลัง ได้แก่ ศาลาดำรงธรรมและศาลาบำเพ็ญจากงานพระราชทานเพลิงศพเจ้านายองค์หนึ่ง (หจข. ก ร.5 ยธ/20 เรื่อง สุสานวัดเทพศิรินทร์) หรือการสถาปนาภิจักรยามหาโยธาที่วัดเทพศิรินทร์ ซึ่งกรมหลวงพระนเรศวรวรฤทธิ์ขอพระราชทานการอนุเคราะห์จากรัชกาลที่ 5 ก็ขอรับพระราชทานเงินช่วยเหลือในการสร้างถาวรวัตถุถวายวัด

อเนิงทรัพย์ของพระยามหาโยธาที่จะทำการศพนั้นมีน้อย ข้าพระพุทธเจ้าคิดด้วยเกล้าว่าจะต้องผ่อนผันใช้ในสิ่งสมควร ไม่จำหน่ายในสิ่งไม่จำเป็น ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานทูลเกล้าฯ ถวายเปนส่วนสำหรับสิ่งปลูกสร้างถาวรวัตถุในการศพบพระยามหาโยธาเปนเงิน 30 ชั่ง สุดแล้วแต่จะพิจารณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างสิ่งใดในวัดเทพศิรินทร์ (หจข: ม ร.5 ศ/46 เรื่อง ขออนุญาตเฝ้าศพ และห้ามเฝ้าศพ)

ผลประโยชน์ที่ต่อเนื่องมาจากการอนุญาตให้ใช้สถานที่ของวัดสำหรับการเฝ้าศพนี้ ทำให้มีบรรณายกของวัดมหาพฤฒารามขออนุญาตทางพระราชสำนักให้ความผ่อนปรนแก่วัดในการรับเฝ้าศพสามัญชนได้หากเจ้าภาพรายนั้นสามารถบริจาคเงินให้แก่วัดได้ โดยเสนอให้ตั้งกฎเกณฑ์ที่ระบุให้กลุ่มคนบางกลุ่มสามารถเข้ามาเฝ้าศพที่วัดได้ หากศพนั้นเป็น "ผู้มีญาติบริบูรณ์ยอมออกทุนอุดหนุนแก่ทางพระอารามไม่ต่ำกว่าคราวละ 40 บาท" (หจข: ม ร.5 ศ/46 เรื่อง ขออนุญาตเฝ้าศพ และห้ามเฝ้าศพ) ทั้งนี้ วัดมหาพฤฒารามอยู่ในพื้นที่ชุมชนเมืองทำให้การเฝ้าศปก่อให้เกิดกลิ่นรบกวนค่อนข้างมาก แต่เดิมจึงให้อนุญาตให้เฝ้าศพเฉพาะเจ้านายหรือขุนนางเท่านั้น

ความพยายามหาทางให้งานศพบเป็นแหล่งรายได้ของวัดในช่วงรัชกาลที่ 5 จึงเป็นการขยายตลาดให้แก่วัดหลวงจากเดิมที่วัดหลวงรับเฝ้าศพของเจ้านายและขุนนางตามธรรมเนียม ซึ่งเป็นผู้การอุปถัมภ์อุดหนุนวัดอยู่เสมอ เริ่มมีที่จะยอมให้วัดหลวงรับเฝ้าศพให้พวกพ่อค้าหอบดีได้บ้างหากวัดได้ประโยชน์ สำหรับวัดที่ถูกห้ามเฝ้าศพก็มีความคิดที่จะขออนุโลมให้จัดงานศพบแก่คนบางประเภทซึ่งต้องเสียเงินให้วัดด้วย

สิ่งที่น่าสนใจของการผลักดันให้วัดหารายได้จากการฉาบปูนกิจกรรมในช่วงปฏิรูปเศรษฐกิจวัด คือ การริเริ่มความคิดในการสร้างเมรุถาวรในลักษณะการลงทุน ความคิดนี้เกิดขึ้นในการปรับปรุงเมรุปูนของวัดสระเกศ เมรุปูนวัดสระเกศนับจากมีการก่อสร้างในสมัยรัชกาลที่ 3 ก็ไม่ค่อยได้ใช้เผาศพมากนักจึงทำให้เมรุชำรุดทรุดโทรมลงไป การปรับปรุงในสมัยรัชกาลที่ 5 ไม่ได้มีวัตถุประสงค์เพื่อให้เจ้านายและขุนนางเข้ามาใช้เผาศพดังเช่นอดีต แต่ยังให้สามัญชนทั่วไปเช่าเมรุโดยคิดค่าใช้จ่าย โดยคาดการณ์ว่าจะมีรายได้พอสำหรับการดูแลจัดการเมรุของวัดไม่ให้ทรุดโทรมลงอีก

เมรุปูนวัดสระเกศขาดการดูแลและตัวเมรุชำรุดทรุดโทรมลงไปมาก เนื่องจากขาดการใช้งานอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่รัชกาลที่ 3 ทั้งนี้เมรุปูนของสระเกศไม่ได้เป็นที่นิยมจากชนชั้นสูงมากนัก โดยคนกลุ่มนี้ยังพอใจที่จะสร้างเมรุชั่วคราว (เนตรนภิศ นาควัชระ, 2525) ในปี 2438 (ร.ศ.113) เจ้านายบางพระองค์เริ่มมีแนวทางให้วัดมีรายได้จากกิจกรรมการเผาศพ จึงได้มีความพยายามปรับปรุงเมรุปูนวัดสระเกศ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์จึงทรงเสนอให้ทำการซ่อมแซมเมรุปูนเพื่อให้วัดใช้เป็นแหล่งรายได้จากการเผาศพ

พระราชประสงค์เดิมในรัชกาลที่ 3 ซึ่งโปรดเกล้าให้สร้างขึ้นไว้ ก็เห็นจะทรงพระราชดำริหืออย่างความที่คิดกันขึ้นใหม่ๆ นี้ เหตุขาดจากการบริหารจึงมีอันตรรายชุดโซมลง เมื่อชุดโซมลงเพียงนี้แล้วประโยชน์ที่มีพระราชประสงค์เดิมนั้นก็เป็นไปไม่ได้ ด้วยการที่ผู้ใดจะทำเมรุในที่นั้นก็ต้องเสียค่าแซมหลังคาถางพงและต้องปลูกอะไรๆ เพิ่มเติม เพราะที่เดิมใช้ไม่ได้.....เพราะฉะนั้นศพผู้ดีก็ไม่มีใครจะทำนอกจากอย่างเช่นหามไปก็ร่างลงเผาพอร่มแดดฝน ไม่เลือกว่าที่ใดแล้วก็ทิ้งไปเท่านั้น (หจข. ก ร.5 ยธ/20 เรื่อง ทำเมรุวัดสระเกศ)

ความคิดจะปฏิสังขรณ์เมรุวัดสระเกศในครั้งนั้นเห็นว่า ควรต้องให้มีการคิดค่าธรรมเนียมแก่ผู้ที่มาทำการเผาศพในเมรุด้วย เพื่อนำมาช่วยในเรื่องค่าใช้จ่ายในการรักษาดูแลเมรุของวัดไม่ให้ทรุดโทรมลงอีก โดยการให้บริการเผาศพของวัดสระเกศจะไม่จำกัดเพียงแต่เฉพาะศพผู้ดีเช่นแต่ก่อน

การซ่อมเมรุปูนวัดสระเกศได้อาศัยเงินหลวงและการเรียรายบ้าง ใช้ค่าใช้จ่ายไปทั้งสิ้น 36,871 บาท (หจข. ก ร.5 ยธ/20 เรื่อง ทำเมรุวัดสระเกศ) โดยเมรุปูนเสร็จสิ้นและเริ่มให้บริการได้ในปี 2442 (ร.ศ.117) ซึ่งอาจถือว่าวัดสระเกศเป็นวัดแรกๆ ที่มีรายได้จากงานศพในลักษณะของระบบแลกเปลี่ยน มีการคิดค่าเช่าและค่าจ้างในการเผาศพ แม้ว่าได้รับผลตอบแทน

พอสมควรแม้จะมีคนใช้บริการไม่ค่อยสม่ำเสมอ บางเดือนมากบางเดือนน้อยแต่โดยรวมทั้งปีแล้ว การให้เช่าเมรุเผาศพก็ทำให้วัดสระเกศมีรายได้เกินกว่าค่าใช้จ่ายในช่วง ปี 2442 ถึง ปี 2444

ตารางที่ 3.1 รายได้ของวัดสระเกศปี 2442 ถึงปี 2444 (จำนวน: บาท)

ปี	ค่าเช่าเมรุ	ค่าจ้างเผาศพ	รายได้รวม	ค่าใช้จ่ายของวัด
2442	2,736	-	4,780	2,329
2443	1,007	324	2,084	1,284
2444 (6 เดือน)	428	771	1,826	684

ที่มา: หอจดหมายเหตุ (หจช. ก ร.5 ยธ/20 เรื่อง ทำเมรุวัดสระเกศ)

เห็นว่าเฉพาะรายได้เกี่ยวกับการเผาศพในแต่ละปีก็สามารถจุนเจือค่าใช้จ่ายของวัดสระเกศได้ทั้งหมด อย่างไรก็ตาม ด้วยรายได้ที่ไม่ค่อยแน่นอนทำให้เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ทรงเห็นควรว่าให้วัดสร้างอาคารตึกแถวให้เช่าเพื่อให้วัดมีรายได้ที่มั่นคงมากขึ้น

การจำเป็นที่จะต้องหาทุนทำโรงแถวต่อไปให้สำเร็จตลอด เพราะว่าการศพมิได้มีอยู่เสมอ กับทั้งมิได้ทำได้แต่แห่งเดียวในตำบลเหล่านั้น บางเดือนก็ต้องขาดทุนค่าใช้จ่ายบ้าง เมื่อมีโรงแถวเป็นหลักประกันค่าใช้จ่ายอยู่แล้ว เงินค่างานศพก็คงหักเป็นดอกเบี้ยลงทุนประกันสำหรับการปฏิสังขรณ์ต่อไป (หจช. ก ร.5 ยธ/20 เรื่อง ทำเมรุวัดสระเกศ)

ถือได้ว่าวัดสระเกศเป็นวัดแรกๆ ที่แสวงหารายได้โดยใช้แนวคิดในเรื่อง "ทุน" ซึ่งมีการคาดการณ์ในเรื่องของรายได้เพื่อนำการหมุนเวียนทุน โดยคำนึงถึงเรื่องการดูแลซ่อมแซมเมรุเพื่อให้สามารถใช้งานได้ต่อไป และใช้ระบบแลกเปลี่ยนโดยมีการคิดเช่าเมรุและค่าใช้จ่ายในการเผาศพด้วยอัตราราคาที่แน่นอน เช่น ในสมัยรัชกาลที่ 7 คิดค่าบริการสำหรับพระศพหรือศพ "หลวง" 200 บาท และพระศพหรือศพที่เจ้าภาพจัดการเอง 100 บาท (หจช: ม ร.7 ฎ/3 เรื่อง ค่าเช่าเมรุปูนวัดสระเกศ)

อย่างไรก็ตาม การสร้างเมรุถาวรในวัดสระเกศเพื่อให้บริการนั้น ไม่สอดคล้องกับความต้องการของ "ตลาด" มากนัก สำหรับกลุ่มชนชั้นสูงซึ่งน่าจะเป็นลูกค้าของวัดได้นั้น กลับมีค่านิยมในการเผาศพในเมรุชั่วคราวเฉพาะงานมากกว่า เนื่องจากต้องมีการตกแต่งลักษณะของเมรุเพื่อสื่อถึงชั้นเกียรติยศของผู้ตาย แม้การจัดงานเผาศพที่วัดสระเกศเองเจ้านาย

บางองค์ก็ยังไม่ถูกเมรุชั่วคราวไม่ได้ใช้ตัวเมรุปูนก็มี (ส.พलयน้อย 2544) สำหรับสามัญชนทั่วไปแล้ว เมรุวัดสระเกศก็ไม่ได้เป็นที่นิยมนัก เนื่องจากวัดคิดค่าใช้จ่ายสูงและไม่ได้เตรียมเครื่องใช้เครื่องตกแต่งใดๆ ไว้ให้จึงทำให้เจ้าภาพเห็นเป็นเรื่องยุ่งยากที่จะใช้เมรุปูนของวัด ดังที่ปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุรัชกาลที่ 7 เรื่อง ค่าเช่าเมรุปูนวัดสระเกศ:

... ผู้เช่าก็บางงานหนึ่งๆ เพียง 80 บาทเท่านั้น เช่ากันแต่จะเฉพาะสถานที่ เจ้าภาพที่ไม่มีเครื่องใช้เครื่องตกแต่งอันใดประกอบให้เหมือนเมรุของบรรพตเลย เจ้าภาพงานศพต้องชวนขวายเป็นตกแต่งเอาเอง คนทั้งปวงเห็นแพงจึงไม่ค่อยมีใครเช่า (หจช: ม ร.7 ว/3 เรื่อง ค่าเช่าเมรุปูนวัดสระเกศ)

ภายหลังเมรุปูนจึงไม่สามารถทำรายได้ให้วัดสระเกศได้มากนัก ในที่สุดก็ถูกยุบเลิกเนื่องจากเสื่อมโทรมลงไป ทางวัดสระเกศเองก็เห็นประโยชน์จากการสร้างตึกแถวให้เช่ามากกว่า (เนตรนภิศ นาควัชร, 2525 ; สมภพ ภิรมย์, 2539) ดังนั้น รูปแบบการหารายได้จากการเผาศพของวัดสระเกศไม่ได้แพร่ไปสู่วัดอื่นๆ เนื่องจากการสร้างเมรุปูนอาจยังไม่คุ้มเพียงพอลที่จะลงทุน โดยวัดอื่นๆ ยังคงรับผลประโยชน์จากเงินบริจาคหรือเงินอุดหนุนของเจ้าภาพที่มาใช้สถานที่วัดเผาศพ

รายได้ที่มาจากกาให้สถานที่เผาศพแม้เป็นประโยชน์ให้แก่วัด แต่ก็จุนเจือค่าใช้จ่ายของวัดได้ในระดับหนึ่งเท่านั้น รูปแบบของการบริจาค่นั้นไม่ได้มีความมั่นคงในเรื่องของผลตอบแทนที่แน่นอน เพราะโดยทั่วไปไม่ได้มีการกำหนดขนาดของผลประโยชน์ กล่าวคือ ไม่ได้อยู่ในรูปของราคาซึ่งเป็นการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์อย่างชัดเจน นอกจากนี้การเผาที่วัดนั้น บางครั้งมีเรื่องของความสัมพันธ์ลักษณะเชิงอุปถัมภ์ระหว่างเจ้านางขุนนางต่อวัดนั้นๆ ด้วย จึงไม่ได้เป็นการรับประกันว่าวัดจะได้ผลประโยชน์จากการเผาศพทุกรายไป

แม้กระทั่งวัดเทพศิรินทร์ที่น่าจะมีผลประโยชน์ด้านนี้มากที่สุด เนื่องจากมีการเผาศพกลุ่มคนชนชั้นสูงศักดิ์อย่างต่อเนื่อง ก็ยังคงต้องอาศัยเงินจากท้องพระคลังจุนเจือเสมอ โดยในการซ่อมแซมวัดก็ต้องใช้เงินจากสุขาภิบาล (กรมโยธาในสมัยนั้น) ปีละหลายๆ สำหรับเงินค่าทำศพที่คาดหวังจะนำมาจุนเจือค่าใช้จ่ายวัดก็ไม่ได้มีมากพอ ดังคำชี้แจงของพระคลังข้างที่ในปี 2455 ว่า

ศาลาหอสวด....สร้างด้วยเงินผู้ให้ในการทำศพ แต่บางรายไม่ทั่วไป หรือน้อยรายได้ใช้ในการก่อสร้างหอสวดแลศาลานั้น ทั้งหมดแลเงินที่ใครๆ ให้นำนั้นก็ยังไม่พอจ่ายสร้าง บัดนี้พระคลังข้างที่ก็ยังคงต้องรองเงินจ่ายอยู่ ถ้าเป็นเจ้าหน้อยอยู่ เพราะจะเร่งทำ

การให้ทันพระราชประสงค์ ด้วยตั้งใจว่าจะได้เงินจากผู้ทำศพบู๊ให้ก็ไม่ได้ดังคาดหมาย เพราะใครจะให้ก็ได้ไม่ให้ได้ (หนช. ก ร.5 ยธ/20 เรื่อง สุสานวัดเทพศิรินทร์)

ผู้ที่ทำศพบู๊ที่วัดเทพศิรินทร์นั้น ส่วนใหญ่ยังเป็นศพเจ้านายและขุนนางที่ได้รับการอนุเคราะห์จากพระมหากษัตริย์อยู่ คงเป็นการยากที่วัดเทพศิรินทร์จะเรียกกรังค่าใช้จ่ายกับการทำศพบู๊แก่ชนชั้นสูง เนื่องจากเป็นผู้อุปถัมภ์ค้ำจุนวัดมาแต่เดิม

เมื่อสำรวจดูรายได้ของวัดในช่วงรัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 6 โดยอาศัยรายงานของมรรคนายกจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ซึ่งเป็นข้อมูลที่ไม่ค่อยสมบูรณ์นักแต่ก็พอช่วยให้เห็นภาพได้บ้าง โดยมีข้อมูลของวัดที่น่าสนใจดังนี้

ตารางที่ 3.2 รายได้ของวัดสระเกศ วัดจักรวรรดิราชาวาส วัดประยูรวงศาวาส วัดพลับพลาไชย วัดหัวลำโพง ตามรายงานของมรรคนายกในช่วงรัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 6

ปี	รายการรายได้ของวัด	จำนวน
วัดสระเกศ		
2447	ค่าเช่าที่ธรณีสงฆ์ ค่าเผาและฝังศพ ค่าร้านงานนักขัตฤกษ์ รวม	4,885 บาท 53 อัฐ
วัดประยูรวงศาวาส		
2447	ค่าเช่าที่ธรณีสงฆ์	429 บาท 56 อัฐ
	ได้รับเงินจากผู้มีบรรดาศักดิ์ช่วยบำรุง	1,665 บาท
2454	ค่าเช่าที่ธรณีสงฆ์	1,072 บาท
	รายรับจากเงินบริจาค	2,547 บาท 24 อัฐ
2455	ค่าเช่าที่ธรณีสงฆ์	433 บาท
	รายรับจากเงินบริจาค	1,181 บาท 89 อัฐ
2456	ค่าเช่าที่ธรณีสงฆ์	240 บาท
	รายรับจากเงินบริจาค	14,316 บาท 67 อัฐ

ตารางที่ 3.2 รายได้ของวัดสระเกศ วัดจักรวรรดิราชาวาส วัดประยุรวงศาวาส วัดพลับพลาไชย วัดหัวลำโพง ตามรายงานของมรรคนายกในช่วงรัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 6 (ต่อ)

ปี	รายการรายได้ของวัด	จำนวน
วัดจักรวรรดิราชาวาส		
2455	เงินได้จากมีผู้ขอเผาศพกับค่าไฟฟ้า	252 บาท
	รายได้จากค่าเช่าตึกแถว ร้านแถวและเงินบริจาค	31,047 บาท 58 อัฐ
วัดพลับพลาไชย		
2451	รายได้จากค่าเช่าและเงินบริจาค	196 บาท
2452	รายได้จากค่าเช่าและเงินบริจาค	216 บาท
วัดหัวลำโพง		
2451	มีรายได้จากผู้เช่าที่ธรณีสงฆ์	117 บาท
	เรียกรายจากผู้มีศรัทธา	201 บาท

ที่มา : เรียบเรียงจากรายงานมรรคนายกในจดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 (หจข. ม ร.5 ศ/46 เรื่อง รายงานมรรคนายก ; หจข. ก ร.6 ศ/19. เรื่อง รายงานมรรคนายกวัดประยุรวงศาวาส กรุงเทพฯ และเรื่อง รายงานมรรคนายกวัดจักรวรรดิราชาวาส กรุงเทพฯ)

เท่าที่สำรวจในรายงานมรรคนายกที่รายงานต่อกระทรวงธรรมการ มีเพียงวัดสระเกศและวัดจักรวรรดิเท่านั้นที่มีระบุถึงรายได้จากการเผาศพ ส่วนวัดประยุรวงศาวาสซึ่งถือว่าเป็นวัดที่เผาศพเจ้านายและขุนนางอยู่บ่อยครั้งในสมัยนั้นไม่ได้พบว่ามีรายการของรายได้ที่เกี่ยวข้องกับการทำศพอย่างเป็นกิจลักษณะ ซึ่งสันนิษฐานได้ว่ารายได้โดยรวมอยู่ในเงินบริจาคของวัดสำหรับวัดพลับพลาไชย วัดหัวลำโพง ซึ่งปัจจุบันถือว่าเป็นวัดที่มีผู้ใช้บริการงานศพของวัดค่อนข้างมาก ก็ไม่ปรากฏว่ามีรายการของรายได้จากการทำศพ อีกทั้งยังมีขนาดของรายได้ค่อนข้างน้อย จึงเห็นได้ว่ากรรายได้จากการเผาศพยังไม่ได้แพร่หลาย

ในช่วงปฏิรูปเศรษฐกิจวัด วัดต่างๆ ยังต้องพึ่งพากับรายได้ส่วนอื่นๆ มากกว่า เช่น ค่าเช่าที่ดิน และอาคาร เงินที่เรียกรายบริจาคมาเพื่อการปฏิสังขรณ์วัดแต่ละปี สำหรับวัดหลวงที่สำคัญยังได้รับความช่วยเหลือจากรัฐและเงินของพระมหากษัตริย์ในการซ่อมแซมวัด แม้จะวัดที่ได้รับผลประโยชน์จากการทำศพอยู่จำนวนหนึ่ง โดยเฉพาะวัดหลวงที่มีคนนิยมมาเผาศพอย่างต่อเนื่อง เช่น วัดเทพศิรินทร์ วัดสระเกศ วัดจักรวรรดิ วัดประยุรวงศาวาส วัดมหาพฤฒาราม เป็น

ต้น แต่วัดเหล่านี้ยังต้องพึ่งพารายได้แหล่งอื่นๆ มาจุนเจือวัดด้วยเช่นกัน แม้แต่วัดสระเกศที่พยายามใช้ประโยชน์ของเมรุรูปนในลักษณะของตน มีการให้บริการเผาศพในลักษณะของการแลกเปลี่ยนอย่างชัดเจนเป็นวัดแรกๆ ซึ่งสร้างรายได้ค่อนข้างมากเมื่อเทียบกับวัดอื่นๆ แต่ก็ยังให้ความสำคัญกับการสร้างอาคารให้เข้ามากกว่า โดยเห็นว่ารายได้จากการเผาศพไม่มั่นคงพอ ซึ่งในเวลาต่อมาเมรุของวัดก็ขาดความนิยมจนต้องยุบเลิกเมรุรูปน ทั้งนี้ เจ้านายและขุนนางยังนิยมการสร้างเมรุส่วนตัวเพื่อแสดงเกียรติยศมากกว่า และการคิดค่าใช้จ่ายสำหรับการบริการสูงทำให้เมรุรูปนของวัดไม่เป็นที่นิยมของสามัญชนด้วย

จึงกล่าวได้ว่า วัดยังไม่อาจพึ่งพาพิธีกรรมงานศพในเชิงเศรษฐกิจได้ทันทีที่มีการปฏิรูปเศรษฐกิจวัด การที่วัดไม่สามารถพึ่งพารายได้จากงานศพได้มากนัก เป็นไปได้ว่าเพราะวัดเข้าไปเกี่ยวข้องเพียงแค່ส่วนของการเผาศพ ซึ่งพบว่ามีข้อจำกัดที่ทำให้วัดแสวงหารายได้แก่จากการเผาศพได้ไม่มั่นคงพอ

วิธีการเผาศพในอดีตไม่ได้ทันสมัยเช่นปัจจุบัน การเผาศพจึงส่งผลเสียด้านสาธารณสุขโดยกลิ่นเหม็นรบกวนผู้คนระหว่างเผาออกมาอยู่เสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัดที่อยู่ในเขตเมืองหรือวัดที่อยู่ใกล้กับพระราชวังมักถูกห้ามไม่ให้มีการเผาศพ ทั้งที่สั่งห้ามเฉพาะบางเดือนหรือห้ามไม่ให้มีการเผาศพเลย เช่น ในปี 2461 กระทรวงนครบาลได้กำหนดเขตวัดที่จะอนุญาตให้ราษฎรเผาศพได้เฉพาะบางวัด เพราะการเผาศพทำให้เกิดความสกปรกส่งกลิ่นเหม็นจนสร้างความเดือดร้อนให้ราษฎรเป็นอันมากจนเกิดการร้องเรียนขึ้น (อทิส จีนิพนธ์สกุล, 2528) ดังนั้น จึงเป็นอุปสรรคที่วัดจะมีรายได้อย่างต่อเนื่องหรือก่อสร้างเมรุเพื่อให้บริการเผาศพ เนื่องจากไม่มีความแน่นอนว่าวัดจะสามารถเผาศพได้ตลอดหรือไม่

แม้ว่าจะผ่อนคลายข้อจำกัดของวัดให้สามารถรับเผาศพสามัญชนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีได้ แต่ชนชั้นกลางที่เติบโตขึ้นในสมัยนั้นส่วนใหญ่ก็เป็นมีผู้เชื้อสายจีน ซึ่งไม่ได้ทุกคนที่นิยมการเผาศพตามธรรมเนียมไทย บางส่วนยังปฏิบัติตามธรรมเนียมจีนการปลงศพจะใช้วิธีการฝัง⁵ ลูกค้ำของวัดที่มีพ่อค้า คหบดี ก็น่าจะอยู่ในวงจำกัด ผลประโยชน์ในการเผาศพที่วัดส่วนใหญ่

⁵ แม้ว่าคนจีนจะมีการรับเอาการเผาศพมาตั้งแต่สมัย ร.3 บ้างแล้ว เนื่องจากยังไม่มี การสร้างสุสานของคนจีน ต้องอาศัยการสร้างฮวงซุ้ยส่วนตัวซึ่งต้องใช้ค่าใช้จ่ายสูง คนจีนที่ไม่ร่ำรวย นักต้องอาศัยการเผาศพแบบคนไทย จนเริ่มมีการสร้างสุสานจีนในกรุงเทพฯ ในปี 2427 จนถึงปี 2443 ชาวจีนที่พูดภาษาแตกต่างกัน 5 พวกใหญ่ๆ ต่างมีสุสานของตน ซึ่งสังเกตได้ว่ากลุ่มคนจีนที่

จึงยังคงมาจากกลุ่มชนชั้นเจ้านายและขุนนาง แต่ความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชนชั้นสูงยังคงอยู่ในรูปแบบของการอุปถัมภ์ รวมทั้งเรื่องผลประโยชน์ของวัดในการเผาศพด้วยมากยังคงในรูปแบบของการบริจาคอุดหนุนบ้าง หรือสิ่งก่อสร้างตามจุดประสงค์ของเจ้าภาพผู้เผาศพบ้าง ซึ่งเป็นการให้ผลประโยชน์แก่วัดตามกำลังศรัทธาไม่ได้ใช้ระบบแลกเปลี่ยนที่แน่นอนชัดเจน จึงทำให้วัดไม่สามารถเรียกร้อยผลประโยชน์ได้เต็มที่

ดังนั้น หากจะทำให้พิธีกรรมงานศพเป็นแหล่งรายได้สำหรับจุนเจือกิจการของวัด รูปแบบบริการงานศพจะต้องขยายไปรองรับขั้นตอนอื่นๆ ในงานศพของเจ้าภาพได้มากยิ่งขึ้น แต่การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวยังไม่ได้เกิดขึ้นภายใต้การผลักดันจากนโยบายปฏิรูปเศรษฐกิจวัด

แม้ในช่วงปฏิรูปเศรษฐกิจวัด การผลักดันให้วัดแสวงหารายได้จากงานศพอาจไม่ได้ประสบความสำเร็จเท่าใดนัก แต่ก็มีความสำคัญอย่างยิ่งในการเปิดช่องทางให้วัดหลวงสามารถหารายได้จากงานศพมากขึ้น โดยเริ่มผ่อนปรนกฎเกณฑ์แบบศักดินาที่เป็นข้อจำกัดของวัดในการรับเจ้าภาพที่มาใช้บริการ ซึ่งทำให้วัดสามารถเลือกรับเจ้าภาพได้โดยทั่วไปที่สามารถแลกเปลี่ยนผลประโยชน์กับวัดได้ โดยเฉพาะชนชั้นกลางที่กำลังเติบโตขึ้นในสังคม ซึ่งเป็นเงื่อนไขที่ทำให้วัดสามารถเลือกรับให้บริการแก่บุคคลต่างๆ ตามผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ กล่าวคือ เป็นการเปิดโอกาสให้วัดแสวงหารายได้จากพิธีกรรมงานศพผ่านระบบตลาด

การเผาศพเป็นเพียงจุดเริ่มต้นของการให้บริการงานศพของวัดเท่านั้น ซึ่งค่อนข้างห่างไกลกับรูปแบบการให้บริการจัดงานศพตามวัดต่างๆ ในกรุงเทพฯ ที่เห็นกันอยู่ในปัจจุบัน ดังนั้น ยังคงมีสิ่งที่จะต้องอธิบายในกระบวนการกลายเป็นสินค้าของพิธีกรรมงานศพ นั่นคือ วัดได้เข้ามาทำหน้าที่จัดงานศพในรูปแบบของการให้บริการแทนที่การจัดงานศพที่ดำเนินการโดยฆราวาสได้อย่างไร ? ทำให้วัดสามารถขยายรูปแบบบริการจากการเผาศพไปสู่บริการอื่นๆ ซึ่งนั่นจะทำให้วัดสามารถได้ผลประโยชน์จากการบริโภคงานศพที่ฟุ่มเฟือยของสังคมได้เต็มที่

ร่ำรวยขึ้นจากการทำมาหากินในเมืองใหญ่หันมาฝังศพในสุสาน เพียงแต่คนจีนสามัญต้องเผาศพตามอย่างคนไทยทั่วไป (สกินเนอร์, 2529)

บทที่ 4

พิธีกรรมงานศพกับการกลายเป็นสินค้าบริการ

ในอดีตการจัดงานศพเป็นเรื่องของชาวบ้านและไม่ได้เกี่ยวข้องกับวัดมากนัก ปัจจุบัน วัดในกรุงเทพฯ บางแห่งเป็นสถานที่สำหรับเผาศพโดยเฉพาะ เช่น วัดสระเกศซึ่งเป็นวัดที่อยู่ใกล้ประตูผีนอกกำแพงเมือง เนื่องจากไม่มีความนิยมให้มีป่าช้าในเขตกำแพงเมือง สำหรับวัดหลวงที่สำคัญมักเป็นสถานที่เผาศพสำหรับเจ้านายขุนนางและมักมีรายได้เป็นเงินบริจาคและเงินอุดหนุนสำหรับก่อสร้างศาสนสถานภายในวัดหลังจากเสร็จสิ้นงานศพ โดยวัดที่มีผลประโยชน์ที่เกี่ยวข้องกับการฌาปนกิจมากที่สุดในสมัยรัชกาลที่ 5 ก็คือ วัดเทพศิรินทรวงศ์ ซึ่งเป็นวัดที่มีชื่อเสียงในด้านงานศพมาจนถึงปัจจุบัน ในการปฏิรูปเศรษฐกิจวัด การฌาปนกิจศพถือเป็นกิจกรรมอันหนึ่งที่รัฐมองเห็นโอกาสในการสร้างรายได้ในแก่วัด และมีการสนับสนุนในวัดบางแห่งมีรายได้มาจากการฌาปนกิจ จนถึงปัจจุบัน บริการของวัดไม่ใช่แค่การฌาปนกิจศพแต่ยังรวมถึงการประกอบพิธีกรรมอย่างเป็นทางการเป็นกิจลักษณะ วัดในกรุงเทพฯ เช่น วัดเทพศิรินทรวงศ์ วัดมกุฏกษัตริยาราม วัดพระศรีมหาธาตุ วัดธาตุทอง วัดโสมนัส วัดหัวลำโพง วัดพลับพลาไชย เป็นกลุ่มวัดที่มีชื่อเสียงด้านการให้บริการพิธีกรรมงานศพมากในปัจจุบัน ซึ่งเป็นที่รับรู้ในสังคมว่าวัดเหล่านี้เป็นกลุ่มวัดที่ต้องเสียค่าใช้จ่ายสูงกว่าวัดอื่นๆ และวัดได้รับบทบาทของผู้ให้บริการงานศพอย่างเต็มที่

การเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตของงานศพ: พัฒนาการบริการงานศพของวัด

ในอดีตการจัดงานศพจะดำเนินการโดยฝ่ายฆราวาสเป็นหลัก โดยแทบจะไม่ได้เกี่ยวข้องกับบริการของวัด ทั้งนี้พิธีกรรมงานศพเกี่ยวข้องกับเรื่องลัทธิความเชื่อของผู้ตายหรือครอบครัว ซึ่งความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับประเพณีของการงานศพมีรากฐานสืบเนื่องกันมา ไม่ได้จำกัดแต่เป็นเพียงความเชื่อทางศาสนาพุทธเท่านั้น สำหรับความเชื่อของชาวบ้านยังรวมถึงความเชื่อท้องถิ่นหรือความเชื่อเรื่องผีसाง หรือชนชั้นสูงพิธีกรรมงานศพยังได้รับอิทธิพลมาจากลัทธิพราหมณ์หรือฮินดูซึ่งแฝงอยู่ในประเพณีปฏิบัติแบบศักดินาของไทยอยู่ก่อนแล้ว ซึ่งความเชื่อต่างๆ เหล่านี้ต่างมีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมประเพณีรวมถึงแบบแผนธรรมเนียมปฏิบัติต่อวิถีชีวิตของผู้คนเรื่อยมา ความเชื่อของศาสนาพุทธค่อยมาผสมผสานกับความเชื่ออื่นๆ ที่แฝงอยู่ในพิธีกรรมงานศพ เมื่อศาสนาพุทธมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของผู้คนสังคมไทยมากขึ้น นอกจากนี้ การจัดงานศพยังต้อง

ค่านึงสถานภาพทางสังคม ซึ่งมีธรรมเนียมปฏิบัติแตกต่างกันไป จึงเป็นเรื่องของครอบครัวผู้ตายที่จะต้องเอาใจใส่ในพิธีกรรมงานศพถูกจัดได้อย่างถูกต้อง ทั้งในแง่คุณค่าในเชิงความเชื่อและคุณค่าในเชิงสัญญาะหรือในเชิงการยอมรับจากกลุ่มทางสังคมที่ผู้ตายผูกพันอยู่ ดังนั้น พิธีกรรมงานศพจึงมีความเกี่ยวข้องกับวัดก็ด้วยพระสงฆ์ได้เข้าเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ในรายละเอียดของธรรมเนียมปฏิบัติอื่นๆ คงเป็นเรื่องของฆราวาสเป็นผู้ดำเนินการเอง

การจัดงานงานศพของชาวบ้านนั้น ครอบครัวของผู้ตายมักจะเป็นผู้เตรียมการและดำเนินการเองแทบทุกๆ ขั้นตอน ในเรื่องของแรงงานจะไม่ได้อาศัยการว่าจ้างเป็นหลัก นอกจากฐานะทางเศรษฐกิจจะไม่อำนวยแล้ว ความช่วยเหลือของญาติและเพื่อนฝูงเป็นสิ่งเกิดขึ้นเป็นปกติในสมัยก่อน โดยงานศพถือเป็นเรื่องของประเพณีความเชื่อเกี่ยวกับบุญกุศล พิธีกรรมงานศพจึงเกิดจากการร่วมรวมแรงใจของญาติ เพื่อนฝูง และชาวบ้านที่มาช่วยงาน เพราะชาวบ้านเชื่อว่าการช่วยเหลือในงานศพจะได้บุญกุศลมาก (ปราณี วงษ์เทศ, 2534) ความช่วยเหลือกันระหว่างชาวบ้านนี้ยังสามารถอธิบายได้จากชีวิตความของชาวบ้านบนพื้นฐานของระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพ การแลกเปลี่ยนแรงงานของชาวบ้านนี้เป็นเรื่องที่พบในหลายๆ กิจกรรมอยู่แล้ว ดังที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2547) ได้อธิบายการแลกเปลี่ยนแรงงานของชาวบ้านว่าเป็นส่วนหนึ่งของระบบความสัมพันธ์ ซึ่งไม่ใช่การซื้อขายหรือทำสัญญาจ้าง ที่เห็นได้ง่ายก็เช่น การแลกเปลี่ยนแรงงานในระบบ "ลงแขก" โดยกลุ่มลงแขกจะอาศัยทั้งสายสัมพันธ์เชิงเครือญาติทั้งจริงและสมมุติ หรือได้เคยแลกเปลี่ยนแรงงานกันมาเป็นเวลานานแล้ว ซึ่งสิ่งนี้สะท้อนให้เห็นถึงหน้าที่ทางสังคม (social function) ของการจัดงานศพในอดีตที่ชาวบ้านในชุมชนหรือกลุ่มคนในสังคมหนึ่งๆ

ธรรมเนียมปฏิบัติที่แฝงอยู่ในการจัดงานศพในอดีตที่อาศัยความร่วมมือของคนในครอบครัว เพื่อนฝูง และคนในชุมชนที่รู้จักกัน ทำให้การจัดงานศพสำเร็จลงได้โดยไม่ต้องพึ่งพาแรงงานจ้างมากนัก ทั้งในเรื่องการจัดเตรียมสถานที่ อุปกรณ์เครื่องใช้ในพิธี การเตรียมอาหาร การทำเชิงตะกอนเผาศพ การเคลื่อนย้ายศพไปยังสถานที่เผาศพที่จัดเตรียมไว้

กาญจนาศพนธ์ (2520) ได้เขียนถึงการจัดงานศพในช่วงประมาณทศวรรษ 2460 ไว้ โดยเล่าถึงงานศพที่จัดในย่านคลองบางหลวงฝั่งธนบุรี ซึ่งเป็นที่อาศัยของครอบครัวข้าราชการส่วนใหญ่ในสมัยนั้นไว้ดังนี้:

งานศพเป็นงานใหญ่งานหนึ่งตั้งแต่มีการตายจนถึงการเผา เมื่อข้าพเจ้าเป็นเด็กได้เห็นตลอดหลายศพ.....

....จะเป็นคติหรือแบบอย่างอันใดไม่ทราบ คือได้ยินว่าตามบ้านซึ่งมักจะเป็นผู้มีฐานะดี จะเตรียมไม้สักอย่างดีตกแต่งอย่างดีไว้เป็นแผ่นๆ 6 แผ่น ไว้สำหรับต่อโลงใส่ศพเจ้าบ้าน หรือถ้าไม่เตรียมไว้ก่อนพอเจ้าบ้านหรือญาติผู้ใหญ่เจ็บหนักไม่มีทางรอด ก็ไปหาซื้อไม้สักอย่างดีมาเตรียมไว้ทันที สมัยนั้นจะมีร้านขายโลงหรือไม่ไม่ทราบแต่คลองบางหลวงไม่เห็นมี อย่างบ้านข้าพเจ้าเคยเห็นต่อเองที่บ้าน.....

งานศพวันตายนั้น มีคนมากชุลมุนวุ่นวายกันไปทั้งบ้าน มีญาติพี่น้องมาพรักร่วมกัน มีคนบ้านใกล้เรือนเคียงที่ซัดซอบกันมาช่วย มีพวกสัปเหร่อมาต่อโลงและจัดการศพ ถึงต้องปลุกโรงเลี้ยงคน ที่มีคนมากก็เพราะสมัยนั้นตั้งศพไว้ที่บ้านทั้งสิ้นและมีสวดอย่างน้อย 7 วัน สวดตลอดคืนรุ่งเช้าเลี้ยงพระทุกวัน พวกญาติกับคนที่มีช่วยเป็นพวกจัดการในเรื่องที่ตั้งศพ มีการตกแต่งอะไรๆ เกี่ยวกับการสวดศพทุกอย่าง บางพวกก็เข้าโรงครัว ญาติสนิทพวกลูกหลานจัดการเกี่ยวศพผู้ตาย พวกสัปเหร่อก็จัดเรื่องต่อโลง และอาบน้ำศพ ดูสับสนอลหมานไปทั้งบ้าน

.....

...วันเผา ตอนเช้าทางวัดเริ่มจัดตั้งเชิงตะกอนที่ลานหน้าโรงทิม... ในวันนี้ตั้งแต่ก็มีช่างอีกพวกหนึ่งทำงานเป็น 3 กลุ่ม กลุ่มหนึ่งเป็นช่างสลักหยวก กลุ่มหนึ่งเป็นช่างแกะกลุ่มหนึ่งเป็นช่างร้อยดอกไม้ ทำของอย่างที่เรียกว่า "เครื่องสด"... เมื่อเครื่องสดพร้อมหมดทุกอย่างแล้ว ดูเชิงตะกอนที่เผาศพสวยงามมาก... กระบวนเครื่องสดเสร็จก่อนเวลาเผาลึกน้อย

.....

ตอนผู้ใหญ่ที่เป็นประธานในงานเข้าจุดศพนี้ ในโรงทิมปีพากย์มอญก็จะเริ่มประโคมพระสงฆ์เริ่มสวด...ญาติเพื่อนฝูงเข้าจุดศพเรื่อยๆ โดยมามากจะมีรูปเทียนดอกไม้จันทน์มาเอง เจ้าภาพตั้งตะเกียงไว้สำหรับจุดรูปเทียน...

.....

รุ่งเช้ามีการเก็บกระดูก สัปเหร่อเอาโลงออกไปเก็บแล้วเหลือแต่กองกระดูกเป็นชั้นเล็กชั้นน้อยกับขี้เถา... เจ้าภาพนิมนต์พระมาบังสกุล... บังสกุลเสร็จแล้ว บุตรหลานก็เก็บกระดูกใส่โกศฐ์นำกลับบ้านไว้บูชา ส่วนกระดูกที่เป็นเศษยอมพร้อมขี้เถาเอารวมเข้าบรรจุในพระเจดีย์ที่วัด มีการทำบุญกระดูกที่บ้านอีกครั้งหนึ่ง เสร็จแล้วก็เลิก

นุ่งผ้าขาว เปลี่ยนเป็นนุ่งผ้าธรรมดาเป็นเสร็จงานศพ (กาญจนาคพันธุ์, 2520 : 433-454)

เห็นได้ว่างานศพดังที่ได้กล่าวมานี้ เจ้าภาพจะเป็นผู้ดำเนินการจัดงาน ตั้งแต่เรื่องโลง การจัดเตรียมและตกแต่งสถานที่สวดศพ จนกระทั่งในเรื่องตกแต่งเชิงตะกอนเผาศพ โดยอาศัยความช่วยเหลือของญาติ เพื่อนฝูง หรือคนงานของตนเป็นหลัก ส่วนที่จ้างวานมาช่วยเหลือเป็นพิเศษ คือ สัปเหร่อ เพราะเป็นผู้เชี่ยวชาญทางด้านพิธีกรรม ส่วนพระสงฆ์จะเกี่ยวข้องเฉพาะในเรื่องของพิธีสวดเท่านั้น โดยทั่วไปการจัดงานศพทุกขั้นตอนดำเนินการโดยมีเจ้าภาพเป็นตัวกำหนดทั้งหมด

การงานศพของคนที่มีฐานะทางสังคมรวมถึงฐานะทางเศรษฐกิจ เช่น เจ้านาย ขุนนางข้าราชการ พ่อค้า คหบดี การจัดงานศพจะมีความใหญ่โตและหรูหรามากกว่าชาวบ้านทั่วไป ซึ่งขนาดของการจัดงานศพรวมถึงการประดับประดาสถานที่ การจัดเตรียมอุปกรณ์เครื่องใช้จะมีความยุ่งยากมากกว่า เนื่องจากเจ้าภาพต้องการแสดงเกียรติยศให้กับผู้ตายและครอบครัว นอกจากความช่วยเหลือของญาติและเพื่อนฝูง ยังต้องอาศัยแรงงานคนรับใช้ที่อยู่มาจนน้อยตามฐานะมาช่วยในงานศพ ในกรณีที่เป็นงานพระราชทานเพลิงศพยังจะได้รับพระราชทานเคราะห์ส่งคนมาช่วยงานด้วย ซึ่งส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับการแสดงเกียรติยศของผู้ตาย เช่น มีการจ่ายเลกมาช่วยบรรเลงเครื่องประโคม หรือรับสั่งให้ตำรวจสำหรับหามโกศ หามฐานเผาศพในขบวนแห่ศพ เป็นต้น (หมายรับสั่งและใบบอกในรัชกาลที่ 5, 2510) จำนวนมากน้อยของคนงานพระราชทานจะขึ้นอยู่กับยศถาบรรดาศักดิ์ของผู้ตาย

นอกจากนี้ การจัดงานศพของเจ้านายขุนนางรวมถึงพ่อค้า คหบดีที่มีฐานะดีมักมีการเกณฑ์คนงานอื่นๆ มาช่วยงานด้วย โดยอย่างยิ่งในการก่อสร้างเมรุชั่วคราวจำเป็นต้องจ้างช่างมาก่อสร้างรวมถึงการทำเครื่องประดับประดาเกียรติยศของเมรุตามแต่สถานะของผู้ตาย อย่างไรก็ตาม แม้ว่าการงานศพของเจ้านายและขุนนางอาจจำเป็นต้องว่าจ้างแรงงานอยู่บ้าง แต่ความรับผิดชอบของการจัดงานศพโดยรวมแล้วเป็นเจ้าภาพที่ต้องเข้ามาดำเนินการเองในทุกๆ ขั้นตอน

ซึ่งทั้งหมดนี้แสดงว่าในเรื่องของแรงงาน ฝ่ายของเจ้าภาพงานศพจะจัดหาแรงงานในการจัดงานศพตามแต่เงื่อนไขทางสถานภาพของตน เจ้านายและขุนนางที่มีคนในปกครองก็อาศัยคนเหล่านั้นมาเป็นประโยชน์ หรืออาศัยการจ้างแรงงานมาช่วยงานในบางขั้นตอน สำหรับชาวบ้านสามัญชนจะจัดหาแรงงานโดยอาศัยความสัมพันธ์ในหมู่ชาวบ้านในชุมชนมาช่วยเหลือกัน

ด้วยการยึดถือการช่วยเหลือกันจัดพิธีกรรมงานศพเป็นเรื่องบุญกุศลและหน้าที่ทางสังคม (social function) อย่างหนึ่ง

สำหรับความข้องเกี่ยวกับวัดกับพิธีกรรมงานศพ ในอดีตคงมีแต่เรื่องของสถานที่เผาศพเท่านั้น แม้ว่าพระสงฆ์จะเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมแต่ส่วนใหญ่เจ้าภาพจะนิมนต์พระสงฆ์ไปประกอบพิธีกรรมที่บ้านหรือสถานที่อื่นๆ มากกว่า ในวิถีปฏิบัติของสังคมไทยไม่นิยมให้เผาศพในเขตบ้านเรือน โดยเฉพาะในกรุงเทพฯ จะไม่อนุญาตให้เผาศพในเขตกำแพงเมืองชั้นใน ต้องให้ขนถ่ายศพไปยังนอกเมืองทางประตูผีบริเวณวัดสระเกศ โดยให้เผาในบริเวณวัดหรือที่โล่งกว้างนอกเขตบ้านเรือน ครั้งหนึ่งในสมัยรัชกาลที่ 5 มีขุนนางกราบทูลขอเผาศพที่บ้าน แต่พระองค์มีพระราชดำริไม่อนุญาตให้มีการเผาศพกันที่บ้านตามร้องขอ โดยเห็นว่า:

การทำศพในบ้าน ถ้าได้อนุญาตแล้ว ก็จะไม่เป็นที่สุดได้ ถ้าบ้านอยู่ต่อห้องฟุ้งซึ่งไม่เป็นที่บ้านเรือนควรทำได้ในห้องฟุ้ง หรือจะยกที่บ้านเขานั้นเป็นวัดเสียด้วยก็เห็นจะเผาได้ การจะอนุญาตว่าบ้านใครๆ เผานั้นไม่ได้ (หจข. ม 5-6 รล-พล/2 เรื่อง ซึ่งพระยารำเมือง จะทำศพมารดาที่บ้านนั้น เผาไม่ได้ ถ้าจะอนุญาตก็จะเป็นสิ่งที่ไม่สมควร)

ดังนั้น หากไม่ใช่ห้องฟุ้งนอกชายบ้านแล้ว ก็ต้องอาศัยบริเวณวัดเท่านั้นเป็นสถานที่เผาศพ

แม้ว่าการเผาศพที่วัดพบเห็นในสังคมไทยมาช้านานแล้ว แต่ไม่ได้มีรูปแบบของการให้บริการแก่เจ้าภาพทั่วไปเช่นในปัจจุบัน วัดในสมัยนั้นจึงยังไม่มีเมรุเตรียมไว้ให้บริการแพร่หลายดังเช่นปัจจุบัน หากเป็นวัดราษฎร์เจ้าภาพเพียงแต่ใช้ในเขตป่าช้าสำหรับเป็นที่เผาศพ (อุทิศ จีนิพนธ์สกุล, 2528) สำหรับวัดหลวงก็จะมีโรงทิมสำหรับให้สร้างต่อเติมเพื่อเป็นเมรุเผาศพ แต่การเข้ามาใช้พื้นที่ของวัดหลวงไม่ได้เปิดโอกาสให้สามัญชนทั่วไปเข้ามาใช้พื้นที่ในเขตวัดเช่นในปัจจุบัน ผู้ที่จะใช้วัดหลวงทำพิธีเผาศพจะต้องเป็นเจ้านายหรือขุนนางซึ่งต้องขออนุญาตทางราชสำนักก่อน หรือถ้าผู้ตายเคยทำคุณประโยชน์แก่วัดนั้น เช่นได้เคยสร้างหรือร่วมสร้างวัด ศพของผู้ตามจะมีสิทธิ์ให้เผาได้ในบริเวณวัดนั้น (คอรัง, 2539) อย่างไรก็ตาม การให้วัดเป็นสถานที่เผาศพนิยมแต่เฉพาะคนในชนชั้นสูงของสังคม ทั้งนี้การเผาศพในวัดหลวงถือเป็นการแสดงถึงเกียรติยศของผู้ตายหรือครอบครัวอย่างหนึ่ง อีกทั้งยังต้องขออนุญาตจากพระราชสำนักด้วย สำหรับชาวบ้านสามัญชนจึงใช้พื้นที่ป่าช้าของวัด หรือใช้ทุ่งโล่งกว้างทั่วไปสำหรับตั้งเชิงตะกอนเผาศพตามความสะดวกมากกว่า

ในการใช้วัดเป็นสถานที่เผาศพ เจ้านายและขุนนางนิยมจะสร้างเป็นเมรุชั่วคราว ใช้เฉพาะงาน โดยการลงทุนและการก่อสร้างขึ้นอยู่กับตัวเจ้าภาพครอบครัวผู้ตาย เนื่องจากลักษณะของเมรุที่สร้างจะเกี่ยวพันกับชนชั้นและบรรดาศักดิ์ของผู้ตาย ในส่วนของวัดเองก็ไม่นิยมสร้างฌาปนสถานชนิดที่เป็นถาวรสถานขึ้นในวัด เพราะในสมัยแรกของกรุงรัตนโกสินทร์ถือว่าเมรุที่เผาศพไม่เป็นมงคลสถาน ครั้นในรัชกาลที่ 3 จึงเริ่มมีการก่อสร้างเมรุที่ทำด้วยปูนครั้งแรกที่วัดสระเกศ โดยมีจุดประสงค์เพื่อความอำนวยความสะดวกและเป็นการประหยัดในการเผาศพเจ้านายขุนนาง หรือผู้มีบรรดาศักดิ์ (เนตรนภิศ นาควัชร, 2525) อย่างไรก็ตาม เมรุปูนวัดสระเกศไม่ได้รับความนิยมจากชนชั้นสูงมากนักจึงทำให้เมรุถูกปล่อยให้ชำรุดทรุดโทรมลง จนกระทั่งในช่วงปฏิรูปเศรษฐกิจวัดสมัยรัชกาลที่ 5 จึงมีการก่อสร้างเมรุปูนวัดสระเกศอีกครั้งเพื่อให้เมรุปูนวัดสระเกศสามารถหารายได้จากการเผาศพมาจุนเจือค่าใช้จ่ายของวัดได้ โดยครั้งนี้เปิดโอกาสให้วัดสามารถให้บริการแก่สามัญชนทั่วไปด้วย โดยคิดค่าบริการที่เป็นกิจลักษณะมากขึ้น

การปรับปรุงเมรุปูนวัดสระเกศ แม้จะเปิดให้คนทั่วไปมาใช้บริการ แต่กลุ่มเจ้าภาพที่มาใช้เมรุปูนของวัดยังคงเป็นชนชั้นสูงอยู่ รวมถึงพ่อค้า คหบดีที่มีฐานะมั่งคั่งพอจะเสียค่าบริการให้แก่วัดได้ แต่สำหรับสามัญชนส่วนใหญ่ยังไม่นิยมมาเผากันที่วัดสระเกศ กลุ่มชาวบ้านที่เคยอาศัยบริเวณวัดสระเกศทำการเผาศพมาก่อน เมื่อวัดมีการคิดค่าใช้จ่ายกลับนำศพไปเผาที่อื่นซึ่งไม่เสียค่าใช้จ่าย:

เมื่อได้จัดรักษาการต่อมา สังเกตดูผู้ที่อาสาใคร่ทำการในที่สกปรกๆ มาแต่ก่อน เมื่อจะต้องเสียเงินค่ารักษาบ้างเล็กน้อยก็มักจะรังเกียจไป มักยกย้ายไปทำเสียภูเขาทอง แลที่ซึ่งมิได้มีผู้หวงห้ามเป็นอันมาก คงมีอยู่บ้างแต่ผู้ที่พอใจต่อความงายสะดวก (หจช: ม ร.7 ว/3 เรื่อง ค่าเช่าเมรุปูนวัดสระเกศ)

เห็นได้ว่าชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงเลือกที่เผาศพกันในพื้นที่หรือสถานที่ที่ไม่เสียค่าใช้จ่าย ซึ่งในสมัยการหาที่โล่งกว้างสำหรับเผาศพในกรุงเทพฯยังคงทำได้ไม่ยากนัก หรืออาศัยเขตป่าช้าของวัดราชบูรณะแว่นบ้านซึ่งคงไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายใดๆ แน่่อนว่าสำหรับสามัญชนทั่วไปคงไม่อาจใช้จ่ายเงินตราในพิธีกรรมงานศพได้มากนัก

เมรุปูนเป็นแหล่งรายได้สำคัญอย่างหนึ่งของวัดสระเกศในช่วงที่ก่อสร้างขึ้นใหม่ (ดูรายละเอียดในบทที่ 3) เมรุปูนที่สร้างใหม่น่าจะเป็นที่นิยมของเจ้านาย ขุนนาง รวมถึงกลุ่มพ่อค้าในสมัยนั้น แต่ความนิยมต่อเมรุปูนวัดสระเกศไม่ได้ทนคั้งนัก เมื่อเมรุปูนเริ่มเก่าและชำรุดทรุดโทรมก็เริ่มหมดความนิยมลงไป อีกทั้งทางวัดสระเกศเองก็หันไปพึ่งพารายได้จากตึกแถวร้านเช่า

มากกว่า ไม่ได้ปรับปรุงเมรุของวัดให้อยู่ในสภาพดีเช่นในช่วงที่มีการก่อสร้างใหม่ ๆ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 7 จึงมีเจ้าภาพมาเผาศพอยู่ไม่มาก ในที่สุดก็มีการยุบทิ้งเมรุปูนเสีย

แม้ว่าการเผาศพที่วัดจะเป็นที่นิยมแก่ผู้มีฐานะดีในสังคม แต่การสร้างรายได้จากการรับเผาศพของวัดส่วนใหญ่ นั้น จำกัดอยู่เพียงแต่ในเรื่องของการขออนุญาตใช้สถานที่มากกว่า มีเพียงไม่กี่วัดที่มีเมรุถาวรเตรียมไว้สำหรับบริการเจ้าภาพ นอกจากเมรุวัดสระเกศแล้ว สมัยนั้นมีเพียงการสร้างเมรุปูนเพิ่มเติมที่วัดราชาธิวาสเท่านั้น ซึ่งสร้างสำหรับให้บริการแก่คนที่มีฐานะปานกลางขึ้นไป (อุทิศ จิ่งนิพนธ์สกุล, 2525) สิ่งที่ทำให้ก่อสร้างเมรุปูนไม่ได้ขยายตัวมากนัก ส่วนหนึ่งเป็นเพราะในสมัยนั้นมีการกำหนดลักษณะรายละเอียดของเมรุที่ใช้ในพิธีเผาศพเจ้านายและขุนนาง จึงต้องมีการสร้างเมรุใหม่อยู่เสมอ หรือหากจะใช้เมรุที่มีอยู่เดิมก็ต้องดัดแปลงของเก่า ซึ่งเมรุชั่วคราวที่ทำด้วยไม้ นั้นสะดวกต่อการแก้ไขมากกว่า อีกส่วนหนึ่งเป็นเพราะ ในสมัยนั้นความต้องการของเจ้าภาพในจัดงานเผาศพที่วัดนั้นไม่ได้ต้องการความสะดวกสบาย แต่ต้องการความมีหน้ามีตาจากการเผาที่วัดหลวงสำคัญๆ มากกว่า ดังนั้น วัดจึงยังไม่สามารถให้เมรุในลักษณะของ "ทุน" เพื่อผลิตบริการงานศพของวัดได้ เมรุถาวรไม่อาจตอบสนองของความต้องการของชนชั้นสูงที่ต้องการรูปแบบเฉพาะของเมรุได้ สำหรับการให้บริการแก่สามัญชนก็ยังคงอยู่ในวงจำกัด การที่วัดจะมีหรือไม่มีเมรุที่ถาวรไม่ใช่เงื่อนไขสำคัญต่อการแสวงหารายได้ของวัดจากการเผาศพ

กล่าวได้ว่าในสมัยปฏิรูปเศรษฐกิจวัด การสร้างเมรุถาวรในวัดยังไม่คุ้มค่าพอ นอกจากไม่สอดคล้องต่อรูปแบบการจัดงานศพของสังคมในสมัยนั้น การพึ่งพารายได้เฉพาะการเผาศพก็ไม่อาจเป็นที่คาดหวังได้ของวัดได้ ทั้งนี้ลักษณะการเผาศพในอดีตก่อนมลายาวในเรื่องกลิ่นค่อนข้างมาก เมรุปูนก็ไม่ได้มีความทันสมัยเช่นในปัจจุบัน ดังนั้น การเผาศพจึงต้องมีการเปลี่ยนที่ไปตามช่วงเวลาซึ่งน่าจะเกี่ยวข้องกับทิศทางของลมไม่ให้ส่งกลิ่นในเขตเมืองมากนัก ดังนั้น จึงมักมีการออกข้อห้ามเผาศพกับบางวัด โดยอาจจะห้ามเป็นบางเดือนหรือวัดที่อยู่ในเขตเมืองมากๆ อาจไม่อนุญาตให้เผาศพได้เลย ข้อห้ามนี้ย่อมเป็นอุปสรรคแก่วัดในการพึ่งพารายได้จากการเผาศพ

จนถึงสมัยรัชกาลที่ 7 บริการด้านงานศพของวัดยังคงเป็นเรื่องสถานที่เผาศพสำหรับกลุ่มชนชั้นเจ้านาย ขุนนาง ข้าราชการ รวมถึงกลุ่มชนชั้นพ่อค้า คหบดี ซึ่งมีฐานะทางเศรษฐกิจดี ซึ่งความสำคัญของกลุ่มชนชั้นใหม่นี้ต่อรายได้การเผาศพของวัดคงมีมากขึ้น เนื่องจากพร้อมที่จะถวายผลประโยชน์ให้แก่วัดเพื่อที่จะมาเผาศพที่วัด และเป็นกลุ่มที่ร่ำรวยขึ้นมาในสังคมอย่างต่อเนื่อง ไวยาวัจกรของวัดหลวงที่สำคัญเช่นวัดเทพศิรินทร์ยังต้องเสนอให้ราชสำนักผ่อนปรนเรื่องการอนุญาตเผาศพที่วัดเทพศิรินทร์ (หจข. ม ร.7 ว/3 เรื่อง การศพหม่อมราชวงศ์สุวพรรณสนิทวงศ์ ณ อยุธยา) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของ "อำนาจซื้อ" ของกลุ่มพ่อค้าคหบดีได้ดี และ

เงื่อนไขของการแสวงหารายได้จากพิธีกรรมงานศพของวัดก็คือ การตอบสนองต่อความต้องการของตลาดที่กว้างขวางออกไปยังกลุ่มชนชั้นกลางที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี ไม่จำกัดแต่เพียงการบริการให้แก่ชนชั้นสูงเช่นในอดีต แม้การให้บริการของวัดที่เปิดกว้างออกไปจะไม่ได้ส่งผลต่อการแสวงหารายได้ของวัดผ่านการจัดงานศพโดยทันที (ดูรายละเอียดในบทที่ 3) แต่ก็มีประโยชน์ต่อวัดในแง่ของบทบาทการเป็นผู้ให้บริการงานศพ

เมื่อรัฐจำเป็นต้องออกกฎหมายในการควบคุมดูแลการฌาปนกิจศพของคนในสังคมเมือง ด้วยการขยายตัวของกรุงเทพและธนบุรีทำให้เป็นชุมชนเมืองที่หนาแน่น การเผาศพตามความสะดวกของชาวบ้านส่วนใหญ่ในกรุงเทพ ได้ส่งผลกระทบต่อปัญหาด้านสาธารณสุขมีเพิ่มขึ้น ซึ่งมีการแสดงความกังวลต่อประเด็นดังกล่าวในหนังสือพิมพ์ "บางกอกการเมือง" วันที่ 4 กุมภาพันธ์ 2472 ว่า:

...ดั่งที่ทำกันอยู่ทุกวันนี้ การเผาศพยังไม่สะอาดพอ ความจริงศพถูกเผาออกเชิงตะกอนในลานสนามหญ้า ซึ่งบางทีก็มีคนเดินผ่านไปมาได้ขาด เตะและเหยียบย่ำชี้เท่า่นั้นและเตะไปทุกแห่ง กับบางศพก็มีกลิ่นร้ายทำให้เกิดมิวแซนกับเพื่อนบ้านใกล้เคียง ถ้ากระไรเรามีที่กำจัดเสียสองสามที่ และขณะที่เหล่านี้ให้มีโรงเผาอันมีปล่องสูงพาเอากลิ่นร้ายไปเสียไหลจมูก จะสะดวกกับเจ้าภาพและสาธารณสุขอย่างวิเศษ... (หจข ม ๗ ม/34 เรื่อง การใช้เงินในการศพ)

การเผาศพตามชายบ้านหรือท้องทุ่งไม่อาจเป็นที่รับได้ตามการเติบโตของเมือง รัฐจึงเข้ามาแก้ปัญหาโดยจำกัดและควบคุมการเผาศพ โดยเห็นว่าการปลงศพควรจะไปอยู่ในหน่วยทางสังคมหน่วยหนึ่งที่มีความเชี่ยวชาญในการจัดการมากกว่าซึ่งหมายถึงฌาปนสถาน และควบคุมกิจกรรมเผาศพให้เป็นที่เป็นทาง

ในปี 2481 รัฐบาลได้ออกกฎหมายควบคุมการเผาศพและฌาปนสถาน เรียกว่า "พระราชบัญญัติ ควบคุมสุสานและฌาปนสถาน พ.ศ. 2481" ออกตามพระราชกฤษฎีกาเบกษา วันที่ 20 มีนาคม 2481 โดยกฎหมายฉบับนี้ใช้บังคับในจังหวัดพระนครและธนบุรี รวมถึงในท้องถื่นที่ยกฐานะเป็นเทศบาลแล้ว ซึ่งมีประเด็นที่น่าสนใจอยู่ 2 เรื่อง คือ การตั้งสุสานหรือฌาปนสถานจะต้องขออนุญาตก่อน ซึ่งระบุไว้ในมาตรา 6 และ 7 และอีกประเด็นหนึ่ง คือ ข้อกฎหมายในมาตรา 8 "บุคคลใดจะทำการเผา หรือฝังศพในที่แห่งใดเป็นพิเศษ นอกจากสุสานและฌาปนสถานที่ได้รับอนุญาตแล้วนั้น ให้ยื่นคำร้องขอรับใบอนุญาตจากพนักงานท้องถิ่น" เห็นได้ว่า กิจกรรมของการเผาศพได้ถูกควบคุมให้เป็นที่เป็นการมากขึ้น และกำหนดให้การเผาศพเป็นกิจกรรมที่ต้อง

มีผู้รับผิดชอบเฉพาะที่เฉพาะทางคือ สุสานหรือฌาปนสถานของรัฐอนุญาต โดยเหตุผลในของออกกฎหมายฉบับนี้ของรัฐบาล ได้อ้างถึงความปลอดภัยด้านสาธารณสุขของประชาชน

การออกกฎหมายดังกล่าวทำให้ชาวบ้านหันมาเผาศพในฌาปนสถานที่เป็นกิจลักษณะมากขึ้น สำหรับกรุงเทพฯ และธนบุรีแล้ว วัดได้มีภาพของการเผาพม่านาน โดยที่วิวัฒนาการของสังคมกรุงเทพฯ ไม่ได้ผลิตสถาบันหรือหน่วยอื่นๆ ขึ้นมารับผิดชอบการเผาศพใดๆ เลย วัดจึงกลายเป็นที่ยอมรับในเรื่องการเป็นสถานที่เผาศพในเมือง ซึ่งวัดเองก็พร้อมยอมรับบทบาทอันนี้ เนื่องจากในสังคมสมัยใหม่ วัดได้ถูกลดบทบาททางสังคมลดไปมากคงเหลือแต่เพียงเรื่องของพิธีกรรมทางศาสนา โดยวัดเองก็เริ่มขยายบทบาทในการเผาศพไปยังสามัญชนทั่วไป นับตั้งแต่สมัยปฏิรูปเศรษฐกิจวัด ผลพวงของกฎหมายนี้เป็นการแบ่งบทบาทหน้าที่แก่วัดในการเป็นฌาปนสถานเพื่อให้บริการคนในเมืองได้อย่างเต็มที่ ตรงนี้เป็นจุดสำคัญที่เป็นที่การขยายความต้องการเผาศพที่วัดไปยังชาวบ้านโดยทั่วไป ขณะที่เมรุถาวรของวัดในกรุงเทพฯ ได้เพิ่มจำนวนขึ้นในช่วงรัชกาลที่ 8

นับตั้งแต่รัชกาลที่ 8 ความนิยมเผาศพบนเมรุที่วัดแต่ละวัดสร้างขึ้นให้เข้า ได้รับความนิยมแพร่หลายมากขึ้น จึงมีวัดบางแห่งสร้างเมรุที่ทันสมัยยิ่งขึ้นแทนการเผาบนเมรุอย่างเก่า เมรุแบบใหม่นี้สร้างขึ้นที่วัดไตรมิตรเป็นแห่งแรกในช่วงทศวรรษ 2480 ซึ่งเป็นเมรุที่มีเตาเผาทันสมัยที่สุดในเวลานั้น โดยเมรุนี้ได้สร้างขึ้นโดยความเห็นชอบของพระพรหมมุนี เครื่องเผาแบบวิทยาศาสตร์ ไม่มีกลิ่น ไม่มีควัน เป็นรูปประทุนใช้ถ่านแทนฟืน มีฝาปิดมิดชิด และติดปล่องระบายควันให้ระเหยขึ้นพ้นบริเวณงานศพได้ดีกว่าแต่ก่อน ตัวเมรุทำด้วยคอนกรีตเสริมเหล็ก มีเตาเผาอยู่ในอาคาร สำหรับปล่องระบายควันจากเตา ทำช้อนขึ้นไประบายออกตรงช่องที่อยู่ตรงยอดตัวเมรุ (เนตรนภิศ นาควัชระ, 2525) ด้วยรูปแบบที่มิดชิดและใช้เตาที่ทันสมัยกว่าทำให้มลภาวะจากการเผาลดน้อยลงไปมากเมื่อเปรียบเทียบกับการเผาบนเชิงตะกอนอย่างเปิดเผย ทำให้เมรุวัดไตรมิตรเป็นเมรุแห่งแรกที่เจ้าหน้าที่สาธารณสุขพระนครรับรองคุณภาพ โดยเทศบาลพระนครได้แก้ไขเทศบัญญัติให้วัดทำการเผาศพได้ตลอดเวลา (บริบาลเวชกิจ, หลวง, 2483) ทำให้เมรุของไตรมิตรได้กลายเป็นต้นแบบให้วัดต่างๆ ลอกเลียนแบบหรือนำความคิดไปดัดแปลงสร้างขึ้นตามวัดอื่นๆ ในเวลาต่อมา

ตรงกันข้ามกับการก่อสร้างเมรุเฉพาะงานของผู้มีบรรดาศักดิ์และผู้มีฐานะทางสังคมที่เริ่มหมดความนิยมไป ส่วนหนึ่งเป็นเพราะเกิดวิกฤตเศรษฐกิจทั่วไปตกต่ำ มีผลกระทบกระเทือนต่อการหาราค่าใช้จ่ายสำหรับการก่อสร้างเมรุชั่วคราว อีกทั้งการอุดหนุนเงินก่อสร้างเมรุและแรงงานจากราชสำนักก็ถูกยกเลิกลงไปแล้วตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ด้วยทรงเห็นว่ารัฐต้องเสียค่า

งบประมาณท้องพระคลังเป็นจำนวนมากในแต่ละปี ทำให้ในเวลาต่อมามีการพระราชทานเพลิงศพเจ้านายและขุนนางคงเหลือแต่การพระราชทานโกษฐ์ หีบ และเครื่องใช้สำหรับพิธีเผาศพส่วนหนึ่งเท่านั้น อีกส่วนหนึ่งเป็นเพราะความสำคัญของบรรดาศักดิ์แบบศักดินาเริ่มหมดลงไปภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี 2475 การก่อสร้างเมรุให้ถูกต้องตามลักษณะของบรรดาศักดิ์ของผู้ตายก็หมดความหมายลง

ในช่วงระหว่างรัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 8 การสร้างเมรุขึ้นเพื่อพระราชทานเพลิงศพหรือศพข้าราชการผู้มีบรรดาศักดิ์ ยังคงมีอยู่ประปรายแต่ค่อยๆ ลดจำนวนลงไป จนมาถึงในสมัยรัชกาลปัจจุบันได้มีการสร้างพระเมรุเป็นฌาปนสถานถาวรขึ้นที่สุสานหลวงวัดเทพศิรินทร์ โดยได้เริ่มใช้ครั้งแรกในงานพระราชทานพระศพสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ เมื่อปี 2503 แล้วต่อมาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้โปรดพระราชทานให้เป็นเกียรติยศ ในการพระราชทานเพลิงศพเจ้านายและข้าราชการชั้นสูงเป็นลำดับมา (เนตรนภิศ นาควัชร, 2525) ต่อมาความนิยมในการสร้างเมรุชั่วคราวจึงหมดลงไป คงเหลือแต่การสร้างพระเมรุมาศของพระราชวงศ์ชั้นสูงที่ท้องสนามหลวงเท่านั้น

การขยายตัวของเมรุปูนตามวัดต่างๆ จึงเป็นผลพวงความต้องการเผาศพที่เพิ่มขึ้น หลังจากที่รัฐมีการควบคุมการเผาศพในเขตเมืองให้เป็นกิจลักษณะมากขึ้น อีกทั้งเมรุแบบใหม่ที่ได้รับอนุญาตให้ทำการเผาศพได้ตลอดเวลาทำให้คุ่มค่าต่อการสร้างเมรุมากขึ้น เนื่องจากทำให้การหารายได้จากกาเผาศพของวัดมีความมั่นคงมากขึ้น นอกจากนี้ สภาพเศรษฐกิจที่เติบโตขึ้นจากอดีต และระบบเงินตราที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตคนเมืองมากขึ้นทำให้กลุ่มชนชั้นกลางที่พอจะมีเงินเริ่มนิยมเผาศพในวัดเพื่อซื้อความสะดวก ประกอบกับการไม่มีส่วนอื่นๆ ของสังคมที่เข้ามารับผิดชอบบทบาทตรงนี้ ทำให้บทบาทในเรื่องของการทำศพไปตกอยู่กับวัด

แม้สมัยนั้นการจัดงานศพยังคงเป็นเรื่องการดำเนินการของฆราวาสเป็นหลัก แต่เจ้าภาพก็ต้องอาศัยการซื้ออุปกรณ์เครื่องใช้ รวมถึงการจัดหาคนมาช่วยในการจัดงานซึ่งเป็นลักษณะของการว่าจ้างมากขึ้น ดังตัวอย่างของการจัดงานศพของพระยาศรีธรรมสาส์นในปี 2483 โดยทำพิธีเผาที่วัดไตรมิตร (สมัยนั้นเขียนว่า วัดไตรมิตรต์)

ค่าใช้จ่าย : ค่ารถตั้งแต่เริ่มคือ แจ้งความเทศบาลท้องถื่นซึ่งต้องไป 2 กลับ ไปกระทรวงถึง 3 เที่ยว กระทรวงการต่างประเทศ 1 เที่ยว ค่ารถคนงานนำโลงมาจากร้านมาจัดทำที่วัดแล้วนำไปบ้าน ค่ารถบรรทุกศพมาวัด ค่ารถนำของและคนไปจัดทำหลุมฝังอัฐิที่วัด 2 วัน รวมทั้งหมด 7.70 บาท

ค่าซื้อโลงและผ้าห่ม 5.50 บาท

ค่ารูปเทียนแพไปพูลลา 1.00 บาท

ค่าปูนซีเมนต์และทราย 4.00 บาท

ค่าแรงคนงานซื้อโลงบุโลง นำศพลงโลง เคารบใช้ทุกอย่างตลอดเวลา เมาถึงเวลา 3.00 น. ไปทำที่บรรจุอัฐิ ซึ่งเป็นจำนวนคนหลายคน มากบ้างน้อยบ้าง ตามเวลาที่ต้องการ ให้จ่ายเป็นรางวัลไป 18.50 บาท

คนงานเหล่านี้เป็นคนงานของวัดและโรงเรียน ซึ่งเมื่อขอแรงให้มาช่วยนอกเวลา และในวัดหยุดราชการเช่นนี้ จึงเป็นแต่ให้ค่ารับประทานและรางวัลไปเพียงเล็กน้อย ... จึงรวมจ่ายในสิ่งต่างๆ ไป 36.70 บาท

จ่ายถวายให้แก่วัด ตามที่ท่านผู้มรณะปรารภไว้ 50.00 บาท รวมจ่ายเป็นเงิน 86.70 บาท (บริบาลเวชกิจ, หลวง, 2483: 19-25)

เมื่อเปรียบเทียบกับสิ่งที่กาญจนาศพนธ์กล่าวถึงการจัดงานศพในช่วงทศวรรษ 2460 การจัดงานศพของตัวอย่างข้างต้นแทบทุกขั้นตอนจะต้องอาศัยการแลกเปลี่ยน ทั้งในเรื่อง อุปกรณ์และแรงงาน โลงศพซึ่งในอดีตมักจะทำเอง ก็ต้องนั่งรถไปหาซื้อแทน ระบบเศรษฐกิจเงินตราได้เข้าไปมีบทบาทกับการจัดงานศพค่อนข้างมากในการจัดเตรียมหาสิ่งของและแรงงาน เจ้าภาพจำเป็นต้องอาศัยคนงานนั่งรถไปหาซื้อโลง ต้องหาแรงงานมาช่วยงานศพ การบรรจุอัฐิในวัด คนช่วยงานเหล่านี้ส่วนหนึ่งจะเป็นการขอแรงคนของวัดให้มาช่วยนอกเวลา

เมื่อสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป การจัดงานศพไม่สามารถพึ่งพาความช่วยเหลือของคนใกล้ชิดได้มากดังเดิม ความต้องการแรงงานหรือการจัดหาอุปกรณ์เครื่องใช้ด้วยการซื้อหา แสดงให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับธรรมเนียมประเพณีของการจัดงานศพ ความสะดวกสบายและการประหยัดเวลาในการจัดงานศพเป็นสิ่งที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมสมัยใหม่มากกว่า

เจ้าภาพจึงต้องการผู้ให้บริการจัดงานศพมากกว่าเฉพาะในเรื่องของการเผาศพ โดยความต้องการดังกล่าวเห็นจะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม คือ การเป็นสถานที่สวดอภิธรรมด้วย ด้วยวิถีชีวิตของสังคมเมืองที่เปลี่ยนแปลงไปมาก การหาคนมาช่วยจัดงานศพที่บ้านทำได้ยากขึ้น การจัดงานศพที่บ้านจึงเป็นเรื่องของคนมีฐานะค่อนข้างดีขึ้นไป มาถึงจุดๆ นี้คนกรุงเทพฯ มี

ต้องการความสะดวกในการจัดงานศพเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากข้อจำกัดด้านเวลาและสถานที่ นอกจากนี้ยังรวมถึงอุปกรณ์เครื่องใช้ในการประกอบพิธี โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดงานศพที่หรูหราใหญ่โตต้องใช้อุปกรณ์เครื่องใช้จำนวนหรือจะต้องเป็นประเภทที่หรูหราตกแต่งอย่างดี ซึ่งความต้องการต่างๆ ของเจ้าภาพในเวลาต่อมา ก็ถูกสนองตอบจากการขยายบริการงานศพของวัด ทั้งนี้วัดเองก็จะสามารถหารายได้จากการให้บริการงานศพได้มากขึ้นด้วย

ในแง่ของการประกอบพิธีกรรม งานศพถูกยึดถือให้เป็นพิธีกรรมทางศาสนามากขึ้น โดยความยุ่งยากของธรรมเนียมปฏิบัติในการจัดงานศพตามความเชื่อเดิมถูกลดความสำคัญลงไป ขั้นตอนที่ยังคงปฏิบัติถูกต้องความให้สอดคล้องต่อหลักธรรมทางศาสนา โดยพิธีกรรมหลักของการจัดงาน คือ การสวดอภิธรรมศพ การทำบุญ และการฌาปนกิจ การจัดงานศพจึงเกี่ยวข้องกับบทบาทด้านพิธีกรรมของวัดมากขึ้น โดยมีพระสงฆ์ทำหน้าที่ประกอบพิธีกรรม เจ้าหน้าทีของวัดและสัปเหร่อเป็นผู้ดูแลที่ดูแลขั้นตอนต้องอาศัยความรู้เฉพาะในเรื่องขั้นตอนปฏิบัติทั่วไปของพิธีกรรม การพึ่งพาบริการของวัดย่อมเป็นการตัดปัญหาด้านเวลา ความกังวลใจของเจ้าภาพในการประกอบพิธีตามหลักศาสนาที่ถูกต้อง

การสวดอภิธรรมที่วัดนั้นไม่ชัดเจนว่ามีมาตั้งแต่เมื่อใด แต่หากมองว่าวัดตั้งแต่ครั้งอดีตไม่มีศาลาสวดอภิธรรมศพเฉพาะที่เห็นได้โดยทั่วไปในปัจจุบันแล้ว การสวดศพที่วัดนั้นจึงไม่น่าจะใช้ลักษณะโดยทั่วไปของการจัดงานศพในอดีต หากจะสวดศพที่วัดจำเป็นต้องอาศัยพื้นที่ส่วนอื่นๆ ภายในวัดในการจัดพิธีหรืออาจจะต้องสร้างศาลาชั่วคราวขึ้นใหม่ ในเรื่องบำเพ็ญกุศลศพนี้ วัดจะเกี่ยวข้องในช่วงพิธีเผา ซึ่งเจ้าภาพอาจจะนำศพมาตั้งไว้ก่อนคืนวันเผาเพื่อทำพิธีสวดครั้งสุดท้ายก่อนนำขึ้นเขาศรีเมรุ ซึ่งการบำเพ็ญกุศลดังกล่าวจะใช้โรงทิมเป็นประกอบพิธีหรือต้องปลูกสร้างขึ้นใหม่พร้อมกับการสร้างเมรุ จนเมื่อวัดมีเมรุถาวรแล้ว วัดบางแห่งอาจจะสร้างศาลาสำหรับบำเพ็ญกุศลเฉพาะในพิธีเผาศพโดยจะก่อสร้างไว้หน้าเมรุ อย่างเช่นการวางแผนก่อสร้างวัดพระศรีมหาธาตุช่วงปี 2483 ถึง 2495 ก็เตรียมการก่อสร้างเมรุและศาลาประกอบพิธีเผาศพหน้าเมรุเช่นกัน (หจข. สร 0201.10.2/11 เรื่อง สร้างวัดพระศรีมหาธาตุ) วัดเทพศิรินทร์เป็นวัดแรกที่เป็นต้นแบบของศาลาดังกล่าว โดยเรียกว่าพลับพลาถาวร มีการสร้างตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 5 ครั้งเผาศพเจ้านายองค์หนึ่งเมื่อช่วงปี รศ. 111-114 ปัจจุบันพลับพลาดังกล่าวเห็นมีเฉพาะวัดหลวงสำคัญขนาดใหญ่ ดังนั้น จึงเห็นได้ว่าการสวดอภิธรรมที่วัดยังไม่ได้แพร่หลายในอดีต

ความนิยมจัดการสวดอภิธรรมในศาลาของวัดมีมากขึ้นพร้อมๆ กับความจำเป็นที่เจ้าภาพต้องนำศพไปเผาตามฌาปนสถานของวัด ซึ่งเป็นการสะดวกที่เจ้าภาพจัดสวดและเผาศพที่วัดซึ่งมีพระสงฆ์ สัปเหร่อ และคนงานของวัดมาช่วยจัดการดูแลทั้งในเรื่องพิธีกรรมและการ

จัดเตรียมอุปกรณ์เครื่องใช้ต่างๆ เจ้าภาพก็ไม่จำเป็นต้องเข้ามาดูแลความถูกต้องของพิธีกรรมมากนัก ดังนั้น การมาใช้บริการของวัดจึงเป็นคำตอบที่ดีของคนเมือง ซึ่งช่วยลดปัญหาเรื่องความรู้เกี่ยวกับพิธีกรรมโดยรวมทั้งด้านการจัดหาสถานที่และแรงงาน

ด้วยความต้องการจัดงานศพที่วัดของคนกรุงเทพฯ ที่ขยายตัวขึ้นมาก วัดจึงเริ่มนิยมสร้างศาลาสวดอภิธรรมศพมากขึ้น โดยปี 2483 วัดพระพิเรนทร์ได้จัดตั้งฌาปนสถานและได้สร้างศาลาบำเพ็ญกุศลขึ้น ในปี 2492 กองทัพบกได้ขออนุญาตเช่าพื้นที่วัดโสมนัสวรวิหารทำเป็นฌาปนสถาน นอกจากก่อสร้างเมรุเผาศพแล้ว ยังได้จัดสร้างศาลาบำเพ็ญกุศลจำนวน 12 ศาลาขึ้นมาให้บริการเจ้าภาพ (สุเมธ ตันสกุล, 2536) วัดพระพิเรนทร์และวัดโสมนัสเป็นวัดแรกๆ ที่มีก่อสร้างศาลาแบบนี้ ซึ่งศาลาบำเพ็ญศพได้แพร่หลายไปยังวัดต่างๆ ในเวลาต่อมา

การที่วัดต่างๆ เริ่มสร้างเมรุถาวรและศาลาสวดอภิธรรมศพ ทำให้วัดสามารถเข้าไปเกี่ยวข้องกับงานศพมากยิ่งขึ้น ซึ่งวัดสามารถหารายได้ได้จากค่าบำรุงศาลาสำหรับประกอบพิธีกรรม ค่าใช้จ่ายในการเผาศพ แต่ในช่วงเวลานี้ยังไม่สามารถสรุปได้ว่าวัดได้ขยายการให้บริการนอกจากเรื่องของสถานที่และการเผาศพไปมากนักน้อยเพียงใด อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงพื้นที่ของการประกอบพิธีกรรมส่วนใหญ่มายังสถานที่ที่วัดจัดเตรียมไว้ ย่อมทำให้เกิดการพัฒนา รูปแบบของบริการงานศพในฌาปนสถานของวัดได้มากยิ่งขึ้น การที่วัดเป็นศูนย์รวมของพิธีกรรมงานศพได้ทำให้วัดกลายเป็นตลาดสำหรับซื้อขายอุปกรณ์เครื่องใช้ต่างๆ สำหรับการประกอบพิธีกรรมด้วย เป็นการง่ายขึ้นที่ร้านค้าจะสามารถเสนอขายอุปกรณ์เครื่องใช้ให้แก่เจ้าภาพที่มาใช้บริการฌาปนสถานของวัดจากแต่เดิมร้านค้าต้องรอให้เจ้าภาพเข้ามาหา การที่วัดไม่สามารถลงทุนผลิตอุปกรณ์เครื่องใช้เหล่านี้ได้เองจึงจำเป็นต้องให้ร้านค้าเหล่านี้เข้ามาเพื่ออำนวยความสะดวกแก่เจ้าภาพ ซึ่งต่อมามีสิ่งนี้ก็กลายเป็นรายได้รูปแบบหนึ่งของวัดจากพิธีกรรมงานศพ โดยร้านค้ายินยอมจ่ายผลประโยชน์จำนวนหนึ่งให้แก่วัดเพื่อผูกขาดการขายเครื่องใช้อุปกรณ์แก่เจ้าภาพ เช่น เครื่องสังฆทาน โลงศพ ดอกไม้ เป็นต้น โดยผลที่เกิดขึ้นก็คือ ฌาปนสถานของวัดสามารถขยายขอบเขตของการให้บริการงานศพได้ครอบคลุม

หากจะกล่าวถึงรูปแบบการให้บริการงานศพสมัยใหม่แล้ว คงต้องอ้างอิงถึงงานของมนวิภา ไชยพันธ์ (2522) เรื่อง "ประเพณีการทำศพของไทยสมัยปัจจุบัน" ซึ่งได้กล่าวไว้ว่า:

ในปัจจุบัน เนื่องจากความจำเป็นทางด้านเศรษฐกิจและความไม่สะดวกต่างๆ จึงทำให้คนส่วนมากนิยมจัดการเรื่องศพที่วัดทั้งสิ้น ทั้งนี้เนื่องจากตามวัดหลายแห่งในกรุงเทพฯ ได้จัดบริการมีสถานที่ตั้งศพและสถานฌาปนกิจศพที่ทันสมัย ทั้งมี

พนักงานของทางวัดช่วยแบ่งเบาภาระเกี่ยวกับการจัดงานศพ ซึ่งจะอำนวยความสะดวกวงนนาประการแก่ญาติของผู้ตาย ฉะนั้นวิธีที่สะดวกที่สุดในปัจจุบัน คือติดต่อขอให้ทางวัดจัดการให้ (มนวิภา, 2522: 17-18)

โดยการอำนวยความสะดวกในการจัดงานศพของวัด เริ่มตั้งแต่บริการรถขนย้ายศพมายังวัด พิธีรดน้ำศพ การสวดอภิธรรมศพ การเผาศพ รวมถึงการบรรจุศพและการทำบุญตามกำหนดวันต่างๆ ตามแต่ความประสงค์ของเจ้าภาพ โดยมีการจัดเตรียมอุปกรณ์เครื่องใช้ต่างๆ ไว้ให้บริการแก่เจ้าภาพ โดยเฉพาะในเรื่องของหีบศพและดอกไม้ประดับหีบเจ้าภาพก็สามารถติดต่อขอให้วัดจัดการให้ได้ ซึ่งก็มีหลายแบบหลายราคาให้เลือก โดยมากทางวัดจะจัดเตรียมภาพถ่ายรูปแบบของหีบศพและการจัดดอกไม้แบบต่างๆ ซึ่งเป็นรูปแบบบริการของวัดที่เราเห็นได้ตามฌาปนสถานของวัดต่างๆ ในปัจจุบัน ดังนั้น รูปแบบของการจัดงานศพในลักษณะบริการที่ครอบคลุมก็เกิดขึ้นมาตั้งแต่ปลายทศวรรษที่ 2510 หรือก่อนหน้านั้นแล้ว ในสมัยนั้นวัดที่มีชื่อเสียงในการให้บริการแก่เจ้าภาพได้แก่ วัดเทพศิรินทราวาส วัดมกุฏกษัตริยาราม วัดโสมนัสวรวิหาร วัดธาตุทอง เป็นต้น โดยวัดเหล่านี้ส่วนใหญ่แล้วเป็นวัดหลวงที่มีการเผาศพแก่ชนชั้นสูงในสังคมมาเป็นเวลานาน ซึ่งปัจจุบันวัดเหล่านี้ยังมีชื่อเสียงเรื่องการให้บริการจัดงานศพอยู่

รูปแบบการให้บริการงานศพของวัดมีลักษณะมากขึ้น โดยทางวัดจะมีฝ่ายฌาปนสถานสำหรับบริหารจัดการโดยเฉพาะ มีการจัดเตรียมคนงานสำหรับบริการเจ้าภาพในพิธีศาลาบำเพ็ญกุศลและเมรุเผาศพในปัจจุบันก็คือทุนในการผลิตบริการงานศพของวัด ความจำเป็นที่เจ้าภาพต้องพึ่งพาวัดทั้งในเรื่องศาลาสวดอภิธรรมศพ เมรุเผาศพ พระสงฆ์และสัปเหร่อสำหรับประกอบพิธีกรรม ทำให้ฌาปนสถานของวัดยังได้กลายเป็นตลาดสำหรับร้านค้าอุปกรณ์เครื่องใช้ในพิธีศพ เช่น โลงศพ ดอกไม้ เครื่องสังฆทาน ซึ่งร้านค้าพร้อมหยิบยื่นผลประโยชน์ให้แก่วัดเพื่อสิทธิในการขายอุปกรณ์เครื่องใช้เหล่านี้ วัดจึงมีโอกาสนในการแสวงหาผลประโยชน์จากพิธีศพได้มาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สำหรับวัดที่เป็นที่นิยมในการจัดงานศพของเจ้าภาพทั่วไป ซึ่งในปัจจุบันมีวัดหลายแห่งที่มีชื่อเสียงด้านการจัดงานศพและมีรายได้ส่วนใหญ่มากจากการให้บริการงานศพ

จากประเพณีการจัดงานศพได้กลายเป็นการให้บริการพิธีกรรมงานศพ วิธีผลิตที่แต่เดิมครอบครัวผู้ตายรวมถึงญาติพี่น้องเพื่อนฝูงเข้าไปเกี่ยวข้องกับขั้นตอนของพิธีกรรม ซึ่งสะท้อนถึงหน้าที่ทางสังคม (social function) ที่แฝงในการจัดงานศพได้ลดความสำคัญลงไป แม้ว่าเจ้าภาพบางส่วนยังคงเข้าไปจัดการด้วยตนเองในบางขั้นตอน เช่น การจัดหาโลงศพ การจัดดอกไม้ประดับหีบ การจัดเตรียมอาหารเครื่องดื่ม ซึ่งปัจจุบันวัดต่างๆ ยังคงยึดหยุ่นให้กับหลักปฏิบัติของเจ้าภาพตรงนี้อยู่ อย่างไรก็ตาม เจ้าภาพส่วนใหญ่ก็ยังจำเป็นต้องพึ่งพาบริการจากฌา

ปณสถานของวัดเป็นหลัก จึงปฏิเสธไม่ได้ว่าปัจจุบันการจัดพิธีกรรมงานศพกลายเป็นการว่าจ้างผู้ผลิตบริการเพื่ออำนวยความสะดวกและประหยัดเวลา วัดได้กลายมาเป็นผู้ให้บริการงานศพ และได้พัฒนารูปแบบการให้บริการสนองความต้องการของเจ้าภาพอย่างครอบคลุมในทุกๆ ขั้นตอน เพียงแค่เจ้าภาพนำศพและเงินสำหรับชำระค่าบริการมาปณสถานเท่านั้น

วัดในฐานะผู้ให้บริการพิธีกรรมงานศพ

การเปลี่ยนแปลงของสภาพเศรษฐกิจสังคมทำให้วัดรับบทบาทในเรื่องพิธีกรรมงานศพมากขึ้น การขยายตัวของชุมชนเมืองทำให้สังคมต้องการการจัดการศพที่เป็นที่เป็นทางมากยิ่งขึ้น นั่นคือ การเกิดขึ้นของฌาปนสถานที่มีหน้าที่จัดการกับศพที่เป็นกิจลักษณะ โดยเราได้กล่าวมาในตอนที่แล้วว่าวัดได้เข้ามาทำหน้าที่ตรงนี้ ด้วยวัดรับหน้าที่ในเรื่องพิธีกรรมอยู่แล้ว อีกทั้งวัดเองก็เป็นสถานที่หนึ่งที่คนในสังคมใช้เป็นสถานที่เผาศพมาตั้งแต่อดีต กล่าวได้ว่ากระบวนการแบ่งงานกันทำในสังคมได้ทำให้วัดมีบทบาทต่อการผลิตพิธีกรรมหรือการให้บริการงานศพ ซึ่งบทบาทของวัดในเรื่องนี้ก็เกี่ยวข้องกับระบบตลาดมากยิ่งขึ้น โดยความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าภาพกับวัดก็กลายเป็นผู้ให้บริการและลูกค้าที่ซื้อ-ขายพิธีกรรมงานศพ โดยอาศัยกลไกตลาดเป็นตัวกำหนดการรับจัดงานศพแก่เจ้าภาพ การจัดงานศพในวัดจึงเป็นเรื่องของเจ้าภาพที่มีกำลังทรัพย์พอจะเสียค่าใช้จ่ายได้

การจัดงานศพจะขึ้นอยู่กับเงื่อนไขทางเศรษฐกิจของเจ้าภาพในจัดหามาใช้จ่าย หรืออาศัยความช่วยเหลือด้านการเงินจากญาติพี่น้อง โดยเป็นที่รู้กันว่าการจัดงานศพอย่างดีตามวัดที่มีชื่อเสียงเจ้าภาพจะต้องมีกำลังทรัพย์พอประมาณ สำหรับเจ้าภาพยากจนมากๆ อาจจะต้องติดต่อขอความช่วยเหลือจากมูลนิธิที่ช่วยเหลือศพยากจนหรือศพอนาถา เช่น มูลนิธิปอเต็กตึ๊ง มูลนิธิร่วมกตัญญู หรือการเข้าร่วมเป็นสมาชิกของสมาคมฌาปนกิจสงเคราะห์ต่างๆ เพื่อรับประกันว่าจะมีค่าใช้จ่ายสำหรับการจัดงานศพเมื่อเสียชีวิต อย่างไรก็ตาม ไม่ใช่ที่วัดต่างๆ จะไม่มีการจัดงานศพในเชิงสงเคราะห์เลย ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับจุดประสงค์ของวัดต่างๆ โดยที่วัดบางแห่งจะเน้นการทำศพในลักษณะสงเคราะห์ เช่น วัดพระพิเรนทร์ ที่ถือว่าเป็นต้นแบบของการจัดงานศพแบบสงเคราะห์ของวัดในกรุงเทพฯ (สุเมธ ตันสกุล, 2536) แต่วัดที่จัดงานศพสงเคราะห์มักไม่ค่อยมีชื่อเสียงเท่าใดนัก เมื่อเปรียบเทียบกับวัดที่มีเจ้าภาพมาจัดงานศพที่ใหญ่โตหรูหรา กรณีของวัดธาตุทองที่มีจุดประสงค์ที่จะรับทำศพในเชิงสงเคราะห์ด้วยเช่นกัน แต่ด้วยชื่อเสียงของวัดทำให้เจ้าภาพยากจนไม่กล้าเข้าไปติดต่อกับทางวัด ทำให้เห็นว่าชื่อเสียงของวัดที่เกี่ยวกับการจัดงานศพเป็นการกล่าวถึงบทบาทของการให้บริการในเชิงธุรกิจมากกว่าบทบาทในเชิงสังคมสงเคราะห์

หน่วยทางสังคมที่มีบทบาทเด่นทางด้านการทำงานทำศพในเชิงสังคมสงเคราะห์มาตั้งแต่อดีต คือมูลนิธิหรือสมาคมเก็บศพของชาวจีน ซึ่งได้เข้าแบ่งเบาภาระของทางการในการจัดการศพคนยากจนหรือศพไร้ญาติในช่วงที่ระบบสุขาภิบาลในกรุงเทพฯ ยังไม่ดีนัก ศพคนยากจนและศพไร้ญาติกลายเป็นปัญหาด้านสาธารณสุขมาตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ 5 โดยศพไร้ญาติอาจไม่มีคนพบเห็นถึง 2-3 วันจนศพขึ้นอืด โดยเฉพาะศพของชาวจีนที่อพยพเข้าเป็นกสิกรรับจ้างในกรุงเทพฯ ซึ่งไร้ญาติและมีสภาพชีวิตไม่สู้ดีนัก จนกระทั่งมีกลุ่มพ่อค้าชาวจีนร่วมกับจัดตั้ง "คณะเก็บศพไต้ฮงกง" ขึ้นในปี พ.ศ. 2452 เพื่อเก็บศพไร้ญาติทั้งคนจีนคนไทย จนถึงปี 2480 เก็บศพไร้ญาติราว 1,000 ถึง 2,000 คนต่อปี โดยใช้รถลากที่ชาวบ้านในสมัยนั้นเรียกว่า "รถป่องแป้ง" ซึ่งรถป่องแป้งเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตคนกรุงเทพฯ ในอดีต โดยเฉพาะคนที่ไม่มียศฐานะหรือคนจีนที่ไม่มีญาติพี่น้องเมื่อคุยกับถึงการตายแล้ว จะพูดถึงรถป่องแป้งมากกว่าจะคิดถึงวัด (กรรณิการ์ ต้นประเสริฐ, 2545) คณะเก็บศพไต้ฮงกงเป็นรากฐานของมูลนิธิปอเต็กตึ๊ง นอกจากนี้ยังมีมูลนิธิและสมาคมอื่นๆ ที่ก่อตั้งเพื่อมาช่วยเหลือศพผู้ยากไร้หรือศพอนาถาในเวลาต่อๆ มา ตั้งแต่การบริจาคโลงศพจนถึงความช่วยเหลือด้านอื่นๆ บทบาทด้านสงเคราะห์ทำศพของมูลนิธิหรือสมาคมต่างๆ ที่มีมาอย่างต่อเนื่องจึงเป็นที่กล่าวถึงมากกว่าวัด

การให้บริการงานศพของวัดในเชิงของการแสวงหารายได้เป็นที่เห็นได้มาตั้งแต่อดีต ผลจากความจำเป็นทางด้านเศรษฐกิจทำให้วัดต้องแสวงหารายได้มาจุนเจือรายจ่ายของวัดวัดหลวงสำคัญๆ บางแห่งก็มีผลประโยชน์ส่วนหนึ่งมาจากการถูกใช้เป็นสถานที่เผาศพมาช้านาน จนช่วงปลายทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา สภาพเศรษฐกิจสังคมกรุงเทพฯ ได้เอื้ออำนวยให้วัดต่างๆ สามารถแสวงหารายได้พิถีกรรมงานศพได้มากขึ้น ผลที่เกิดขึ้นก็คือ วัดกลายเป็น฼าปนสถานที่มีรูปแบบการดำเนินการที่เป็นระบบ และการให้บริการพิถีกรรมงานศพที่ครอบคลุมต่อความต้องการของเจ้าภาพ

วัดในกรุงเทพฯ ส่วนใหญ่จะมีโครงสร้างบริหารคล้ายคลึงกัน มีเจ้าอาวาสเป็นตำแหน่งสูงสุดในการตัดสินใจดำเนินการเรื่องต่างๆ ภายในวัด วัดที่มีขนาดใหญ่จะมีการแต่งตั้งรองเจ้าอาวาสหรือพระสงฆ์มาช่วยดูแลการดำเนินงานของวัดเป็นฝ่ายๆ เช่น ฝ่ายบัญชี ฝ่ายดูแลที่ธรณีสงฆ์ เป็นต้น นอกจากนี้จะมีฆราวาสส่วนหนึ่งเป็นคณะกรรมการของวัด เช่น ไวยาวัจกรหรือมรรคนายก โดยหน้าที่ของฆราวาสมักรับผิดชอบด้านการประสานงานกับหน่วยงานราชการ หรือด้านธุรกรรมอื่นๆ ที่นอกเหนือหน้าที่ของสงฆ์ สำหรับกิจการทางด้าน฼าปนสถานก็อีกหน่วยสำคัญหนึ่งของวัดต่างๆ โดยมีรองเจ้าอาวาสหรือมีการแต่งตั้งพระสงฆ์ขึ้นมากำกับดูแล บางวัดอาจจะมีฆราวาสทำหน้าที่คล้ายกับผู้จัดการงาน฼าปนสถานเพื่อช่วยเหลือพระสงฆ์อีกที

ฅาปนสถานส่วนใหญในกรุงเทพฯ ทางวัดเป็นผู้ดำเนินการเอง มีวัดเพียงไม่กี่แห่ง ที่ให้หน่วยงานราชการเช่าสถานที่เพื่อใช้เป็นฅาปนสถานสวัสดิการแก่สมาชิกหน่วยงานนั้นๆ ซึ่งมักจะลดราคาให้แก่ข้าราชการในสังกัดและครอบครัว แต่ก็ให้บริการแก่บุคคลทั่วไปโดยคิดราคาเต็ม เช่น วัดโสมนัสฯ ได้ให้กองทัพบกเช่า วัดพระศรีมหาธาตุในกรณีของกองทัพอากาศ วัดตรีทศเทพที่ทั้งฅาปนสถานที่ดำเนินการโดยวัดเอง และฅาปนสถานที่สำนักงานตำรวจแห่งชาติเช่าดำเนินการ อย่างไรก็ตาม รูปแบบของการให้บริการระหว่างฅาปนสถานที่วัดดำเนินการเองกับฅาปนสถานของหน่วยราชการไม่ได้มีความแตกต่างกันมากนัก

ฅาปนสถานส่วนใหญ่จะกำหนดอัตราค่าบริการค่อนข้างตายตัว โดยทำรายการบริการและค่าใช้จ่ายให้แก่เจ้าภาพเมื่อมาติดต่อขอรับบริการ ตรงนี้วัดแทบทุกแห่งทำเพื่อความสะดวกแก่เจ้าภาพ วัดที่มุ่งรายได้จากบริการงานศพมักมีรายการค่าบริการที่ละเอียดและมีทางเลือกด้านการบริการให้แก่เจ้าภาพมากกว่า เช่น รูปแบบของหีบศพหรือดอกไม้ ศาลาปรับอากาศ การเตรียมพิธีกรอาราธนาศีล วงปี่พาทย์ เป็นต้น แต่มีวัดบางสวนที่ไม่ได้กำหนดอัตราค่าบริการในบางรายการ เช่น วัดธาตุทองไม่ได้กำหนดค่าบริการศาลาสวดอภิธรรมโดยให้เจ้าภาพทำบุญตามความสมัครใจ หรือบางวัดที่มีผู้มาใช้บริการนานๆ ครั้งอาจไม่ได้กำหนดค่าบริการอย่างเป็นทางการเนื่องจากไม่มีความจำเป็น

สำหรับการรับจัดงานศพในเชิงสงเคราะห์ส่วนใหญ่ทางวัดจะอนุโลมค่าใช้จ่ายบางส่วน เช่น ค่าบำรุงศาลา ค่าบำรุงเมรุ ค่าน้ำค่าไฟ เป็นต้น เจ้าภาพจะต้องขออนุญาตจากพระสงฆ์ที่ดูแลกิจการฅาปนสถาน หรือวัดบางแห่งมีการจัดตั้งมูลนิธิของวัดขึ้นมาดูแลเรื่องศพอนาคตา โดยจะพิจารณาเป็นรายๆ ไปตามความจำเป็น อย่างไรก็ตาม เจ้าภาพที่มาขอความอนุเคราะห์ทางวัดมักได้รับบริการที่ค่อนข้างจำกัด โดยส่วนใหญ่ทางวัดจะอนุญาตให้จัดงานศพเพียง 1 คืน

บริการต่างๆ ที่ทางวัดจัดเตรียมให้แก่เจ้าภาพ ได้แก่ การประกอบพิธีกรรมทางศาสนา การฅาปนกิจศพ บริการด้านสถานที่ พนักงาน รวมถึงจัดเตรียมสิ่งของเครื่องใช้เกี่ยวกับงานศพซึ่งมีหลายแบบหลายราคาให้เจ้าภาพเลือกตามความพอใจ

การประกอบพิธีกรรมทางศาสนาเป็นพิธีกรรมแบบพุทธเป็นหลัก คือ การสวดบทอภิธรรมศพและพิธีในวันฅาปนกิจเป็นการชักฝ้ามหาบังสุกุล การสวดอภิธรรมศพจะสวดในช่วงค่ำ โดยมีพระสงฆ์ 4 รูปมาประกอบพิธี บทสวดจะแบ่งเป็น 4 จบซึ่งแต่ละวัดจะใช้เวลาในการสวดไม่เท่ากัน โดยทั่วไปจะใช้เวลาสวดประมาณ 30 นาทีถึง 1 ชั่วโมง วัดจะให้เจ้าภาพเลือกว่าจะสวดกี่

คืน ตามธรรมเนียมปฏิบัติทั่วไปจะจัดสวด 3 คืน 5 คืน 7 คืน เจ้าภาพบางรายอาจจะจัดสวดถึง 9 คืน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับกำลังทรัพย์ของเจ้าภาพ เพราะจำนวนคืนที่เพิ่มขึ้นก็จะมีค่าใช้จ่ายต่างๆ ตามมาด้วย ทั้งค่าสถานที่ ค่าสิ่งของเครื่องใช้ในพิธี และค่าพนักงาน อย่างไรก็ตาม เจ้าภาพบางคนก็เลือกที่จัดงานศพในหลายคืนเพื่อให้งานศพดูใหญ่โตมีหน้ามีตา หรือเพื่อรองรับแขกบางรายที่อาจมีเวลาว่างไม่มากนักในการเลือกวันมาร่วมงานได้สะดวกขึ้น นอกจากนี้เจ้าภาพบางคนเชื่อว่าการสวดอภิธรรมถือเป็นการทำบุญให้แก่ผู้ตาย หากผู้ตายมีอายุมากก็จะนิยมจัดงานศพหลายคืน ในการบริการด้านพิธีกรรมทางวัดจะคิดค่าบริการเฉพาะ พระสงฆ์ที่ประกอบพิธีกรรมจะได้สิ่งของถวายจากเจ้าภาพในแต่ละคืน ได้แก่ เครื่องสังฆทาน ผ้าไตร รวมถึงเงินทำบุญที่เจ้าภาพใส่ซองถวายประมาณรูปละ 100 ถึง 200 บาท

สำหรับพิธีงตึกแบบจีน ซึ่งรวมถึงการประกอบพิธีโดยพระสงฆ์จีนและเผาเครื่องกระดาศ ทางวัดจะให้เจ้าภาพเป็นผู้ดำเนินการเอง วัดบางแห่งมีข้อจำกัดเกี่ยวกับพิธีสวดงตึก แต่ส่วนใหญ่ก็อนุโลมให้เผาเครื่องกระดาศได้ เช่น วัดธาตุทองที่ไม่อนุญาตให้จัดพิธีงตึกโดยให้ผู้หญิงเป็นผู้ประกอบพิธี และเครื่องดนตรีที่ส่งเสียงรบกวน ดังนั้นเจ้าภาพที่มีเชื้อสายจีนและต้องการจัดพิธีงตึกจะนิยมจัดงานศพในวัดที่ไม่มีข้อห้าม ซึ่งวัดมีชื่อเสียงที่เจ้าภาพชาวจีนนิยมไปจัดงาน คือ วัดหัวลำโพง วัดพลับพลาไชย รวมถึงวัดฝั่งธนบุรีในย่านที่มีชาวจีนอาศัยอยู่มาก ซึ่งวัดเหล่านี้มักมีเตาเผาเครื่องงตึกบริการเจ้าภาพด้วย โดยเจ้าภาพที่ต้องการจัดพิธีงตึกจะต้องเสียค่าอนุญาตให้ทางวัด และค่าไฟฟ้าเพิ่มในคืนที่ทำพิธี รวมถึงค่าบำรุงเตาเผาเครื่องกระดาศ

การประกอบพิธีกรรมในวัดทำให้วัดมีรายได้จากการคิดค่าบริการด้านสถานที่และค่าบริการเมรุของวัด วัดส่วนใหญ่จัดตั้งฌาปนสถานมักจะมีศาลาสวดอภิธรรมศพและเมรุเผาศพควบคู่กันไป แต่วัดบางแห่งอาจมีแต่ศาลาอภิธรรมศพไม่มีเมรุบริการ ซึ่งเมื่อถึงวันฌาปนกิจเจ้าภาพจะต้องเคลื่อนย้ายศพไปทำการฌาปนกิจที่ฌาปนสถานแห่งอื่นอีกที่ ศาลาของวัดอาจจะมีขนาดแตกต่างกันไปหรือบางศาลาจะมีการติดตั้งเครื่องปรับอากาศและเครื่องขยายเสียงไว้ให้บริการ ซึ่งวัดบางแห่งจะคิดค่าบำรุงของศาลาโดยขึ้นอยู่กับขนาดของศาลาและสิ่งอำนวยความสะดวก ตัวอย่างเช่นวัดหัวลำโพงมีศาลาบริการที่คิดค่าบำรุงแตกต่างกัน 5 ระดับ คือ 600 บาท 800 บาท 1,000 บาท 1,500 บาท จนถึงศาลาขนาดใหญ่ที่รองรับแขกได้กว่าร้อยคน 2,000 บาท ขณะที่วัดส่วนใหญ่จะคิดค่าบำรุงศาลาประมาณคืนละ 500 ถึง 600 บาท นอกจากค่าบำรุงศาลาแล้วทางวัดจะคิดค่าสาธารณูปโภค และหากเจ้าภาพใช้เครื่องขยายเสียงหรือเครื่องปรับอากาศจะต้องเสียค่าบำรุงและค่าไฟฟ้าเพิ่มเติมด้วย สำหรับการใช้เมรุเผาศพ เจ้าภาพจะต้องเสียค่าบำรุงเมรุและค่าเชื้อเพลิงซึ่งมีค่าใช้จ่ายประมาณ 2,000 ถึง 2,500 บาท โดยแบ่งเป็นค่าบำรุงเมรุอยู่ที่

ประมาณ 500 ถึง 1,000 บาทขึ้นอยู่กับวัดที่เจ้าภาพใช้บริการ และค่าเชื้อเพลิงประมาณ 1,500 บาทต่อศพ หรือวัดบางแห่งคิดค่าบริการฌาปนกิจรวมกัน 2,000 บาท

พนักงานที่ทางวัดจัดเตรียมไว้ให้บริการในพิธีศพ เริ่มตั้งแต่การเคลื่อนย้ายศพจากโรงพยาบาลหรือบ้านผู้ตายมายังเพื่อประกอบพิธีรดน้ำศพ ซึ่งจะมีพนักงานช่วยเคลื่อนย้ายและยานพาหนะบริการ สัปเหร่อที่ทำหน้าที่สำคัญในการจัดการเกี่ยวกับศพเบื้องต้น การนำศพบรรจุในหีบ รวมทั้งดูแลจัดการในขั้นตอนฌาปนกิจศพ พนักงานดูแลศาลาสวดอภิธรรมที่ทำหน้าที่อำนวยความสะดวกแก่เจ้าภาพและดูแลทำสะอาดของศาลาในแต่ละคืน โดยส่วนใหญ่แต่ละศาลามักจะมีพนักงานดูแล 2 คน แต่หากมีแขกมาร่วมงานจำนวนมากทางวัดจะจัดเตรียมพนักงานเพิ่มให้ โดยค่าบริการของพนักงานส่วนใหญ่จะเก็บคนละ 200 บาทต่อคืนหรือครั้งที่ให้บริการ นอกจากนี้วัดบางแห่งอาจมีการจัดเตรียมพิธีกรช่วยอาราธนาศีลให้บริการเจ้าภาพด้วย

ในเรื่องอุปกรณ์เครื่องใช้ในพิธีทางวัดจะเป็นรายการต่างๆ ให้เจ้าภาพเลือกโดยสิ่งของเครื่องใช้สำคัญๆ ในพิธี ได้แก่ หีบศพ ดอกไม้ประดับหีบศพและเมรุ อาหารเลี้ยงแขกเครื่องสังฆทาน รวมถึงเครื่องใช้จีปาณะต่างๆ เช่น ฐูปเทียน อาหารเช่นศพ เป็นต้น เนื่องจากฌาปนสถานไม่ได้เป็นผู้ผลิตสิ่งของเหล่านี้โดยตรง จึงจำเป็นต้องติดต่อกับร้านค้าอุปกรณ์ต่างๆ โดยวัดทำหน้าที่เป็นตัวกลางระหว่างเจ้าภาพกับร้านค้า แต่เดิมทางวัดจะแนะนำร้านค้าให้กับเจ้าภาพซึ่งอาจจะอยู่ในละแวกใกล้ๆ วัดหรือเป็นร้านค้าที่รู้จักและอุปถัมภ์วัดมานาน เจ้าภาพงานศพเองก็นิยมสั่งเครื่องใช้อุปกรณ์ผ่านทางวัด แม้ทางวัดจะไม่มีข้อจำกัดว่าเจ้าภาพจะต้องสั่งอุปกรณ์ผ่านทางวัดเท่านั้น หรือราคาของอุปกรณ์เหล่านี้อาจจะแพงกว่าราคาตลาด แต่เจ้าภาพก็เห็นว่าสะดวกและประหยัดเวลามากกว่าจึงใช้บริการผ่านทางวัด ทำให้ร้านค้าพยายามเข้าไปสัมพันธ์กับทางวัดเพื่อจะได้สิทธิในการขายอุปกรณ์ในบริการของวัดซึ่งค่อนข้างผูกขาด โดยอาจมีความสัมพันธ์ในลักษณะอุปถัมภ์แก่วัดเรื่อยมา ต่อมาภายหลังวัดบางแห่งหันมาใช้วิธีประมูลสิทธิในการขายร้านค้าอาจจะจ่ายผลประโยชน์ให้กับทางวัดเป็นรายเดือนหรือแบ่งเปอร์เซ็นต์ในการขายให้แก่วัดประมาณ 10 ถึง 20 เปอร์เซ็นต์ แต่วัดบางแห่งยังคงเลือกใช้วิธีแนะนำร้านค้าโดยไม่ใช้การประมูล โดยให้เหตุผลว่าจะทำให้ราคาสูงกว่าปกติ อย่างไรก็ตาม ร้านค้าที่ทางวัดแนะนำมักอุปถัมภ์ช่วยเหลือทางวัดอยู่เสมอ ซึ่งความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับร้านค้านั้นค่อนข้างสำคัญ ร้านค้าที่ให้บริการในวัดส่วนใหญ่มักจะเป็นร้านค้าที่ติดต่อกับทางวัดมานาน หรือในบริการบางอย่างทางวัดอาจจะให้วัดของทางวัดเป็นผู้ให้บริการเพื่อหารายได้พิเศษ

หีบศพจะเป็นรายการที่ทางวัดจะต้องติดต่อทางร้านค้า โดยทางวัดจะมีรูปถ่ายของหีบศพแต่ละแบบพร้อมราคาให้เจ้าภาพเลือก โดยมีราคาตั้งแต่ 2,000 บาทจนถึงหีบที่มีราคา

หลายหมื่นบาทขึ้นอยู่กับรูปแบบของหีบ หีบศพที่เป็นที่นิยมคือหีบลายเทพพนมโดยอาจจะบุผ้าจะลู่สวดลายไว้ด้านนอกทำให้ดูสวยงามขึ้นยิ่ง หีบศพที่ทางวัดนำมาให้บริการจะมาจากร้านค้าที่ประมูลกับทางวัดโดยวัดจะได้ส่วนแบ่งเปอร์เซ็นต์ต่อครั้ง วัดบางแห่งอาจไม่ใช้การประมูลแต่ก็จะแนะนำร้านค้าที่ให้การอุปถัมภ์วัดมานาน

บริการจัดดอกไม้ประดับหีบและเมรุจะมีค่าบริการแตกต่างกันตามรูปแบบและชนิดของดอกไม้ โดยให้เจ้าภาพเลือกแบบจากรูปถ่ายเช่นกันซึ่งมีราคาตั้งแต่ 3,000 บาท ถึง 12,000 บาท โดยมีการดำเนินการหลายลักษณะ วัดบางแห่งจะดำเนินการเองโดยให้พนักงานของวัดเป็นผู้จัดบริการให้เจ้าภาพ ส่วนอีกลักษณะหนึ่งคือวัดจะติดต่อกับร้านบริการจัดดอกไม้ ซึ่งจะมีคนเก่าแก่ของวัด ร้านค้าเจ้าประจำหรือร้านค้าที่ประมูลสิทธิ โดยวัดจะได้เปอร์เซ็นต์ส่วนแบ่งจากค่าบริการให้แต่ละครั้ง

ในเรื่องอาหารสำหรับเลี้ยงแขกในช่วงพักสวดอภิธรรม ส่วนใหญ่เจ้าภาพจะนิยมเลี้ยงข้าวต้ม กระจ่างปลา เกี่ยมอี หรือเบเกอร์ โดยจะมีราคาแตกต่างกันตามชนิดและขนาดของหม้อ หม้อเล็ก 50 คนราคาประมาณ 1,000 ถึง 1,500 บาท หม้อใหญ่ 100 คนประมาณ 1,500 ถึง 2,500 บาท เบเกอร์จะมีราคาสูงกว่าผู้ให้บริการจะจัดให้เป็นชุด ชุดละ 20 ถึง 40 บาท สำหรับบริการอาหารว่างนี้ วัดบางแห่งจะให้พนักงานหรือคนเก่าแก่ของวัดเป็นผู้บริการเพื่อหารายได้พิเศษ หรือติดต่อทางร้านค้าเป็นผู้ให้บริการ ซึ่งจะมีทั้งร้านประจำที่ให้บริการในวัดมานานและร้านที่ประมูลกับทางวัด ทั้งนี้วัดใหญ่ๆ ที่มีศาลาสวดอภิธรรมจำนวนมากอาจจะมีทั้งที่พนักงานหรือคนเก่าแก่มาให้บริการและจากร้านค้าก็ได้ แต่ไม่ว่าทางวัดจะใช้รูปแบบใดผู้ให้บริการอาหารมักต้องแบ่งรายได้บางส่วนให้กับทางวัดด้วย สำหรับเจ้าภาพที่ต้องการจัดอาหารเองหรือนำร้านค้าข้างนอกมาบริการแขก ทางวัดก็จะอนุญาตให้แต่เจ้าภาพจะต้องเสียค่าบำรุงด้วยซามให้ทางวัดและค่าพนักงานล้างจานด้วย

สำหรับเครื่องสังฆทาน ผ้าสบง (ผ้าบังสุกุล) และผ้าไตร (ผ้ามหาบังสุกุล) ซึ่งเป็นสิ่งของที่เจ้าภาพในต้องถวายพระสงฆ์ในช่วงประกอบพิธีกรรมทั้งในการสวดอภิธรรมและฌาปนกิจศพ เจ้าภาพสามารถให้ทางวัดจัดเตรียมให้ได้ โดยเครื่องใช้ในพิธีเหล่านี้ทางวัดจะนำมาจากร้านค้าที่ติดต่อไว้เช่นเดียวกับอุปกรณ์อื่นๆ ของวัด แต่วัดบางแห่งที่มีเจ้าภาพมาจัดงานศพกับทางวัดจำนวนมากอาจให้บริการในรูปแบบของการเช่าซื้อ เนื่องจากต้องการแก้ปัญหาที่พระสงฆ์ได้รับปัจจัยถวายมากเกินไปจนความจำเป็น ซึ่งรูปแบบนี้วัดจะได้รับประโยชน์จากค่าเช่าแทนตัวแบ่งจากร้านค้าหรือการอุปถัมภ์ โดยพระสงฆ์ที่ได้รับของถวายจากพิธีศพจะได้รับประโยชน์จากส่วนแบ่งค่าเช่าซื้อด้วย

สิ่งของเครื่องใช้พิธีอื่นๆ เช่น ภูษาเทียน อาหารเช่นศพ ดอกไม้จันทน์ หรือน้ำดื่ม ส่วนใหญ่ทางวัดจะเป็นผู้จัดหามาให้บริการแก่เจ้าภาพ โดยราคาของสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ อาจจะสูงกว่าราคาตามท้องตลาด แต่เจ้าภาพก็มักนิยมใช้บริการของทางวัดเนื่องจากสะดวกและไม่ต้องเสียเวลาจัดหามาเอง นอกจากอุปกรณ์เครื่องใช้ที่ได้กล่าวถึงแล้ว วัดบางแห่งจะเป็นผู้ติดต่อร้านค้าที่ให้บริการอื่นๆ ที่เกี่ยวกับพิธีศพหากเจ้าภาพสอบถามด้วย เช่น ของชำร่วย วงมโหรี อาหารสำหรับเลี้ยงเพลและแขกในงานวันฌาปนกิจ เป็นต้น ซึ่งทำให้เจ้าภาพได้รับความสะดวกในการจัดงานศพในวัดจนแทบจะไม่ต้องดำเนินการใดๆ เลย

หากพิจารณาถึงรูปแบบการให้บริการของวัดที่กล่าวมาข้างต้น พบว่าในรายการบริการต่างๆ จะให้ความสำคัญต่อการอำนวยความสะดวกสบายแก่เจ้าภาพให้มากที่สุดจนเจ้าภาพแทบจะไม่ต้องยุ่งเกี่ยวกับการจัดงานศพเลย รวมถึงบริการที่เตรียมไว้ดูจะรองรับค่านิยมในการจัดงานศพของเจ้าภาพที่ให้ความสำคัญต่อการจัดงานศพใหญ่โตสมเกียรติ การสร้างทางเลือกเกี่ยวกับอุปกรณ์หรือเครื่องตกแต่งโดยมีราคาเป็นตัวกำหนด เช่น หีบศพ ดอกไม้ประดับหีบหรือเมรุ ซึ่งมีราคาแตกต่างกันไป ความหรูหราของอุปกรณ์หรือเครื่องตกแต่งเหล่านี้ รวมถึงบริการที่ครอบคลุมถึงการติดต่อให้วงมโหรีบรรเลงในช่วงฌาปนกิจ ร้านรับจัดโต๊ะจีน และของชำร่วย ขณะที่พิธีกรรมทางศาสนากลับมีความสำคัญลดลงจนปัจจุบันวัดบางแห่งใช้เวลาการสวดอภิธรรมศพค่อนข้างน้อย วัดส่วนใหญ่ยังคงสวดบทอภิธรรมศพในภาษาบาลีซึ่งเจ้าภาพและแขกที่มาร่วมงานส่วนใหญ่ไม่เข้าใจความหมายทำให้ขาดความใส่ใจคุณค่าในเชิงศาสนาของพิธีกรรมงานศพ

แม้การเปลี่ยนแปลงของวิถีการผลิตพิธีกรรมงานศพทำให้วัดเป็นพื้นที่สำหรับการประกอบพิธีกรรมงานศพ ซึ่งทำให้วัดเป็นผู้ให้บริการจัดงานศพทั้งในด้านพิธีกรรม สถานที่ รวมถึงเครื่องใช้ในพิธี อย่างไรก็ตาม วัดที่มีบทบาทในพิธีกรรมงานศพมากขึ้นกลับไม่มีบทบาทต่อการชี้แนะและกำหนดรูปแบบของการประกอบพิธีกรรมมากนัก การเปลี่ยนแปลงในเรื่องพิธีกรรมทางศาสนาที่เกิดขึ้นก็เพียงเพื่อให้สอดคล้องตามสภาพเศรษฐกิจสังคม แต่วัดกลับไม่ได้เข้าไปเปลี่ยนแปลงให้พิธีกรรมงานศพเน้นถึงความสำคัญของคุณค่าทางศาสนามากขึ้น กล่าวได้ว่ารูปแบบบริการงานศพพัฒนาขึ้นมาเพื่อตอบสนองต่อพฤติกรรมการจัดงานศพของคนในสังคม แม้วัดจะเห็นว่าการจัดงานศพของเจ้าภาพดูสิ้นเปลือง แต่โดยมากทางวัดจะไม่เข้าไปก้าวก่ายเจ้าภาพมากนักโดยเห็นว่าเป็นความพอใจส่วนบุคคล โดยเหตุผลที่ทำให้อิทธิพลของผู้บริโภคที่มีบทบาทต่อการกำหนดรูปแบบการให้บริการของวัดอย่างมาก สามารถอธิบายให้ได้ดังนี้

ประการแรก รูปแบบของพิธีกรรมเป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่สังคมสั่งสมขึ้นมา วัดไม่ได้มีบทบาทในการกำหนดรูปแบบของพิธีกรรมมากไปกว่าฆราวาส เพียงแต่เป็นผู้ประกอบพิธีกรรมในส่วนที่เป็นความเชื่อทางศาสนา วัดหลวงสำคัญๆ ก็รองรับการจัดงานศพของชนชั้นสูงมาตั้งแต่อดีต ซึ่งตามธรรมเนียมปฏิบัติของหลวง เจ้าภาพมักคำนึงถึงพิธีรีตอง การเลือกใช้อุปกรณ์เครื่องใช้อย่างดี และเครื่องตกแต่งต่างๆ เมื่อสังคมมีการจัดงานตามอย่างพิธีหลวงมากขึ้น ธรรมเนียมปฏิบัติดังกล่าวได้กลายมาเป็นแนวทางของการจัดงานศพตามวัดต่างๆ โดยทั่วไป

ประการที่สอง วัดที่เข้ามามีบทบาทในฐานะผู้บริการพิธีกรรมงานศพเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขทางเศรษฐกิจ การจัดตั้งฌาปนสถานของวัดส่วนหนึ่งเป็นเพราะเห็นว่างานศพสามารถเป็นแหล่งรายได้สำหรับจุนเจือค่าใช้จ่ายกิจการของวัด การใช้จ่ายของเจ้าภาพจึงเป็นเรื่องความพอใจส่วนบุคคลที่วัดจะไม่เข้าไปก้าวกายเท่าใดนัก ซึ่งการใช้จ่ายในการจัดงานศพหรือศพจะมีประโยชน์ต่อแสงหารรายได้ของวัด การสวดอภิธรรมศพหลายๆ คืนทำให้วัดมีรายได้จากค่าบำรุงศาลาในแต่ละคืน และค่าบริการที่ติดตามมาทั้งในเรื่องสิ่งอำนวยความสะดวก ค่าสาธารณูปโภค ค่าอาหาร หรืออุปกรณ์เครื่องใช้ในพิธี นอกจากนี้ วัดส่วนใหญ่ยังมักได้รับประโยชน์จากร้านค้าต่างๆ โดยวัดทำให้เป็นตัวกลางติดต่อระหว่างเจ้าภาพกับร้านค้า การมีบริการที่ครอบคลุมและอำนวยความสะดวกเจ้าภาพให้มากขึ้นทำให้วัดได้ประโยชน์จากส่วนแบ่งรายได้ของร้านค้าเหล่านี้ ทั้งบริการที่เกี่ยวกับพิธีกรรม เช่น หีบศพ เครื่องปัจจัยถวายพระ หรือไม่เกี่ยวข้องเท่าใดนัก เช่น ดอกไม้ประดับ อาหาร ของชำร่วย วงมโหรี แสดงให้เห็นว่า รูปแบบการบริโภคของเจ้าภาพมีผลประโยชน์ในเชิงเศรษฐกิจแก่ทางวัดอย่างมาก ในแง่นี้วัดจำเป็นต้องมีรูปแบบการให้บริการที่ตอบสนองความต้องการของเจ้าภาพซึ่งเป็นเงื่อนไขหนึ่งที่ทำให้ได้รับประโยชน์จากการเป็นผู้ให้บริการงานศพ โดยทำให้บริการจัดงานศพกลายเป็นแหล่งรายได้หลักและค่อนข้างจะมั่นคงให้กับวัดหลายๆ แห่งในปัจจุบัน ซึ่ง "ความเป็นธุรกิจ" ในบริการงานศพของวัดจึงดูได้จากรายการค่าบริการที่กำหนดไว้อย่างละเอียดและครอบคลุม รวมทั้งการสร้างทางเลือกในการตอบสนองความพอใจของเจ้าภาพ

ขณะที่การบริการจัดงานศพของวัดต่างๆ ในกรุงเทพฯ ถูกพัฒนาให้สอดคล้องของความต้องการของเจ้าภาพ ซึ่งในหลายๆ เรื่องสามารถได้ว่าเกินความจำเป็นในเชิงศาสนา ซึ่งมีวัดบางแห่งที่ไม่เห็นด้วยกับแนวทางดังกล่าว วัดชลประทานรังสฤษฎ์ได้ริเริ่มรูปแบบการบริการพิธีกรรมศพแนวประหยัดขึ้น โดยเริ่มดำเนินการมาตั้งแต่ปี 2516 และกลายเป็นรูปแบบการให้บริการงานศพอีกกระแสหนึ่งซึ่งเป็นการให้บริการที่ทรงคุณค่าในเชิงศาสนาเพิ่มขึ้น

พระปัญญาอันมหิกษุซึ่งเป็นเจ้าอาวาสวัดชลประทานเห็นว่าพิธีกรรมงานศพของคนในสังคมส่วนใหญ่เป็นการฟุ่มเฟือย โดยให้ความสำคัญกับรายจ่ายที่เกินความจำเป็น ซึ่งไม่สอดคล้องตามหลักพุทธศาสนาที่ควรให้เจ้าภาพใช้จ่ายอย่างสมเหตุสมผล การที่เจ้าภาพตั้งสวดศพไว้หลายๆ คืนทำให้ต้องเสียค่าใช้จ่ายสูง ซึ่งต้องเสียค่าใช้จ่ายที่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับเรื่องพิธีกรรมทางศาสนา เช่น ค่าอาหารเลี้ยงแขก ค่ามหรสพ ค่าเครื่องประดับตกแต่งต่างๆ บริเวณโลงศพ เป็นต้น ซึ่งความสิ้นเปลืองทั้งหมดนี้เป็นเพราะการทำกระดูกคนให้กลายเป็นขี้เถ้าเท่านั้น (พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญาอันมหิกษุ), 2536) แต่ทั้งพระสงฆ์และเจ้าภาพกลับให้ความสนใจกับความหมายทางศาสนาของการจัดพิธีศพเท่าใดนัก

พิธีกรรมงานศพในบริการของวัดชลประทานฯ เป็นการกลับไปให้ความหมายต่อคุณค่าในเชิงศาสนาของงานศพมากขึ้น ทั้งนี้พระปัญญาอันมหิกษุมีความเห็นว่าพิธีกรรมงานศพไม่ได้เป็นเรื่องของศาสนามาแต่เดิม การจัดงานศพที่สอดคล้องกับวิถีปฏิบัติทางศาสนาพุทธจึงควรตีความกันใหม่โดยให้นำหนักกับการแสดงธรรมเทศนาของพระสงฆ์

...ข้าพเจ้าได้ศึกษาและสนใจในพระพุทธานามาก็นานแล้ว ยังไม่เคยพบเรื่องใดเกี่ยวข้องกับพิธีการศพเลย พบแต่เรื่องแสดงธรรมเทศนาเท่านั้น

ทางพุทธศาสนาไม่มีพิธีสวดส่งวิญญาณของผู้ตาย หรือพิธีอื่นใดทั้งหมด ท่านผู้อ่านอาจนึกค้ำว่า แล้วทำไมพระจึงสวดหน้าศพแล้ว ขอให้เหตุผล ดังต่อไปนี้

....

จงเข้าใจว่ามีใช้การสวดผี เพราะผีคือฐากของคนตายแล้ว ถึงสวดก็ไม่ใช่ประโยชน์ แก่ผีอันมีราคาประดุจท่อนซุง การที่นิมนต์พระไปสวดที่บ้านศพ ก็เพียงเพื่อบรรเทาความเศร้าโศกของเจ้าภาพเท่านั้น...

เรื่องจะดับทุกข์ได้ก็คือการศึกษาให้รู้ความจริงของธรรมดา จะรู้ความจริงก็ต้องฟังจากเรื่องทางพระพุทธานามแล้วจักดับโศกได้ นี่เป็นเหตุให้ต้องนิมนต์พระไปสวดอภิธรรมหน้าศพ แต่ผู้ฟังส่วนมาก 99% ไม่เข้าใจว่าท่านสวดอะไรจึงมิได้สนใจฟังเลยกลายเป็นสวดผีที่พูดกันจริงๆ

ข้าพเจ้าคิดว่าการสวดศพควรมีแต่นิดหน่อย แต่การเทศนาควรมีให้มากๆ เพราะได้รู้ได้เข้าใจเหตุผล..." (พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญาอันมหิกษุ), 2536: 127)

การกลับไปให้ความสำคัญกับพิธีกรรมทางศาสนาของวัดชลประทานฯ จึงมีการเปลี่ยนแปลงจากการสวดอภิธรรมภาษาบาลีที่นิยมปฏิบัติโดยทั่วไป เป็นการแสดงเทศนาของพระสงฆ์โดยลดเวลาของการสวดบทอภิธรรมเพียง 3-4 นาที และให้เวลาพระสงฆ์แสดงธรรม 35-40 นาที ซึ่งเห็นว่าเป็นประโยชน์ในทางพุทธศาสนามากกว่า สำหรับบริการด้านอื่นๆ ของวัดจะเป็นการแนะนำการจัดงานศพอย่างประหยัดให้แก่เจ้าภาพ ซึ่งดูเหมือนเป็นการรณรงค์ควบคู่กับการให้บริการ สำหรับโรงศพและดอกไม้ประดับ ทางวัดจะแนะนำร้านใกล้วัดซึ่งมีราคาไม่สูงมากนัก และพยายามให้เจ้าภาพเลือกใช้อุปกรณ์ต่างๆ อย่างสมเหตุสมผลไม่หรูหราจนเกินไป นอกจากนี้ทางวัดมีการกำหนดระเบียบในการจัดงานศพ โดยจะจำกัดสิ่งที่ทางวัดเห็นว่าเป็นการสิ้นเปลืองเกินไป

วัดชลประทานอนุญาตให้เจ้าภาพตั้งสวดศพได้ไม่เกิน 5 คืน การจัดสวดถึง 7 คืน 9 คืนถือขึ้นว่าเป็นการสิ้นเปลือง อีกทั้งจำนวนคืนของการสวดอภิธรรมไม่ได้มีคุณค่าในเชิงศาสนาพุทธมากนัก ซึ่งพระปัญญาธานทภิกขุตีความบทสวดอภิธรรมว่าไม่ใช่การสวดส่งผีหรือสวดอุทิศบุญกุศลให้แก่ผู้ตาย จึงไม่มีความจำเป็นต้องสวดอภิธรรมหลายๆ คืน

วัดยังจำกัดการให้บริการในบางขั้นตอนที่ทางวัดเห็นว่าสิ้นเปลืองและไม่มีคุณค่าในเชิงศาสนา รวมถึงพฤติกรรมที่ไม่สมควรที่ยังคงพบเห็นในการจัดงานศพของคนในสังคม โดยข้อห้ามที่ทางวัดกำหนดไว้ ได้แก่ ไม่ให้มีการเลี้ยงอาหารในงานศพ อนุญาตเฉพาะน้ำดื่มหรือน้ำหวาน ไม่ให้มีการแสดงมหรสพ ไม่อนุญาตให้เล่นการพนัน ดื่มสุรา ตลอดจนการนอนเฝ้าศพ

สำหรับค่าบริการของวัดชลประทานมีอัตราไม่แตกต่างจากวัดอื่นๆ เท่าใดนัก โดยมีค่าบริการศาลาสวดอภิธรรมคืนละ 600 บาท ค่าฌาปนกิจรวมค่าบริการและเชื้อเพลิง 2,000 บาท และพนักงานต่อคืนคนละ 200 บาท แต่ทางวัดจะไม่มีรายการค่าใช้จ่ายสำหรับสิ่งของเครื่องใช้ที่สิ้นเปลือง บางรายการพยายามแนะนำทางเลือกที่ประหยัดค่าใช้จ่ายแก่เจ้าภาพ เช่น ดอกไม้ประดับที่ทางวัดจะมีดอกไม้เทียมสำหรับตั้งประดับที่เตรียมไว้ซึ่งประหยัดเงินค่าดอกไม้สดแก่เจ้าภาพ หากปฏิบัติตามคำแนะนำของทางวัด เจ้าภาพจะเสียค่าใช้จ่ายในการจัดงานศพ 3 คืนไม่เกิน 8,000 บาท

รูปแบบการให้บริการของวัดชลประทานไม่สอดคล้องกับค่านิยมในจัดงานศพเพื่อความมีหน้ามีตาของเจ้าภาพ การที่ทางวัดกำหนดข้อจำกัดในการให้บริการบางครั้งที่เจ้าภาพบางรายติดต่อมาแล้วเปลี่ยนใจเนื่องจากไม่สามารถจัดงานได้หลายคืนหรือไม่ให้มีการจัดเลี้ยงรับรองแขก รูปแบบบริการงานศพที่รณรงค์นี้ในช่วงแรกจึงไม่ประสบผลสำเร็จนัก แต่ต่อมาเจ้าภาพที่

พิธีกรรมงานศพในฐานะสินค้า

วัดในฐานะผู้ให้บริการงานศพมีบทบาทค่อนข้างน้อยในการกำหนดรูปแบบพิธีกรรมงานศพ ซึ่งได้กลายเป็นสินค้าบริการอย่างหนึ่งที่ถูกผลิตขึ้นเพื่อตอบสนองตลาด แต่กลับเป็นวัฒนธรรมการบริโภคงานศพที่มีอิทธิพลต่อการกำหนดรูปแบบการให้บริการของวัดมากกว่า วัดที่เข้ามามีบทบาทในฐานะผู้บริการพิธีกรรมงานศพเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขทางเศรษฐกิจ ทำให้วัดจำเป็นต้องผลิตบริการที่เจ้าภาพเกิดความพอใจและเป็นบริการที่ทำให้วัดได้ประโยชน์ทางด้านรายได้เป็นที่ตั้ง

เมื่อพิจารณาในเรื่องการบริโภคงานศพ สิ่งที่ทำให้เกิดการทุ่มเทค่าใช้จ่ายในการจัดงานศพของเจ้าภาพมาตั้งแต่อดีตก็คือ คุณค่าเชิงสัญลักษณ์ที่แฝงในการจัดงานศพ โดยเฉพาะจุดประสงค์ที่เจ้าภาพต้องการจัดงานศพเพื่อโอ้อวดสภาพทางสังคมหรือฐานะทางเศรษฐกิจ ซึ่งต่อมาพฤติกรรมการบริโภคดังกล่าวได้กลายมาเป็นค่านิยมโดยทั่วไป โดยการจัดงานศพให้เป็นที่ยอมรับกลายเป็นสิ่งที่ถูกประเมินค่าจากขนาดของรายจ่ายมากกว่าการประเมินคุณค่าทางศาสนา โดยตั้งแต่อดีตแล้วที่เจ้าภาพมักนิยมทุ่มเทค่าใช้จ่ายไปกับการจัดเตรียมสถานที่ อุปกรณ์เครื่องใช้ในพิธี เครื่องประดับตกแต่ง สิ่งของที่จัดเตรียมรับรองแขกที่มาร่วมงาน ดังนั้น รูปแบบการให้บริการของวัดที่ถูกพัฒนาขึ้นได้กลายเป็นบริการที่เน้นการอำนวยความสะดวกสบายแก่เจ้าภาพให้มากที่สุด ทั้งที่เกี่ยวข้องกับการประกอบพิธีกรรมและที่เป็นบริการ "แต่งองค์ทรงเครื่อง" ให้งานศพดูใหญ่หรูหรา รวมทั้งการสร้างทางเลือกเกี่ยวกับอุปกรณ์หรือเครื่องตกแต่งโดยมีราคาเป็นตัวกำหนด

ในบริการต่างๆ เหล่านี้ ยิ่งเจ้าภาพมีความต้องการจัดงานศพให้หรูหราใหญ่โต วัดก็ยิ่งได้รับค่าบริการมากขึ้น โดยราคาที่เจ้าภาพต้องจ่ายให้กับความใหญ่โตของพิธีศพจะอยู่ที่ความมากน้อยของการใช้จ่ายตามปัจจัยต่างๆ ดังนี้

1) จำนวนของแขกมาร่วมในพิธี ซึ่งทำให้เจ้าภาพมีเสียค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้น เช่น ในเรื่องสถานที่ที่ต้องใช้ศาลาขนาดใหญ่ของวัดซึ่งต้องเสียค่าบำรุงมากขึ้น จำนวนของอาหารเครื่องดื่มที่รับรองแขกที่มาในงาน ทั้งอาหารว่างในระหว่างพิธี หรือการจัดเลี้ยงหลังพิธีเลี้ยงเพลพระในช่วงวัดเผา จำนวนของข้าราชการที่แจกในงานวันเผา ไปจนถึงค่าใช้จ่ายเล็กๆ น้อยๆ ที่ขึ้นอยู่กับจำนวนของแขกหรือ เช่น บัตรเชิญ ภูบเทียน ดอกไม้จันทน์ เป็นต้น

2) ขั้นตอนของพิธีกรรมงานศพให้ดูใหญ่โต แน่นอนว่าขั้นตอนของพิธีกรรมยังมีมากมายจ่ายก็จะมีมากตามไปด้วย โดยเฉพาะการจัดให้มีพิธีสวดอภิธรรมหลายๆ คืน จะทำให้

ต้องเสียค่าบำรุงศาลาบำเพ็ญกุศลมากขึ้น ค่าแรงแก่พนักงานของวัด เครื่องปัจจัยถวายพระที่ต้องใช้ในแต่ละคืน ค่าอาหารเครื่องดื่ม ตลอดจนค่าดอกไม้ตกแต่งในพิธีหากจัดให้มีการเปลี่ยนทุกคืน นอกจากนี้เจ้าภาพที่มีฐานะอาจจัดพิธีเพิ่มเติมขึ้นมา เช่น การจัดพิธีทำบุญเมื่อครบวันตาย 7 วัน 50 วัน 100 วัน หรือการเลือกวิธีจัดเก็บอัฐิที่เสียค่าใช้จ่ายสูง อาทิ การเก็บไว้ในเจดีย์หรือการนำอัฐิไปลอยกลางทะเล ซึ่งทำให้ค่าใช้จ่ายในพิธีสูงขึ้นมาก

3) การเลือกใช้อุปกรณ์เครื่องใช้ที่มีความหรูหรา ได้แก่ หีบศพ ดอกไม้ประดับ หีบศพ ดอกไม้ประดับเมรุ ของชำร่วย มีค่าใช้จ่ายขึ้นอยู่กับชนิดดอกไม้และขนาดของการประดับตกแต่ง

สิ่งต่างๆ เหล่านี้เมื่อนำมาประกอบกันจะทำให้มีขนาดของการใช้จ่ายในการจัดงานสูงมาก แต่หากมองให้แง่ของผู้ให้บริการแล้วย่อมหมายถึงโอกาสในการแสวงหารายได้จากบริการต่างๆ ให้แก่เจ้าภาพ ดังนั้น วัดจึงไม่เข้าไปก้าวก่ายการใช้จ่ายของเจ้าภาพเท่าใดนัก แม้เห็นว่าเป็นความสิ้นเปลืองแต่ก็ถือเป็นความพอใจของเจ้าภาพ การสวดอภิธรรมศพหลายๆ คืนทำให้วัดมีรายได้จากค่าบำรุงศาลาในแต่ละคืน และค่าบริการที่ติดตามมาทั้งในเรื่องสิ่งอำนวยความสะดวก ค่าสาธารณูปโภค ค่าอาหาร หรืออุปกรณ์เครื่องใช้ในพิธี นอกจากนี้ วัดมักได้รับประโยชน์จากร้านค้าต่างๆ โดยวัดทำให้เป็นตัวกลางติดต่อระหว่างเจ้าภาพกับร้านค้า การมีบริการที่ครอบคลุมและอำนวยความสะดวกเจ้าภาพให้มากขึ้นทำให้วัดได้ประโยชน์จากส่วนแบ่งรายได้ของร้านค้าเหล่านี้ ทั้งบริการที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม เช่น หีบศพ เครื่องปัจจัยถวายพระ หรือบริการที่ไม่เกี่ยวข้องกันกับพิธีเท่าใดนัก เช่น ดอกไม้ประดับ อาหาร ของชำร่วย วงมโหรี แสดงให้เห็นว่า การบริโภคที่ให้ความสำคัญต่อคุณค่าเชิงสัญลักษณ์ของเจ้าภาพมีผลประโยชน์ในเชิงเศรษฐกิจแก่การให้บริการของวัดอย่างมาก

พิธีกรรมงานศพในฐานะสินค้าจึงมีมูลค่าทางเศรษฐกิจสูง แต่หากกลับไปพิจารณาถึงคุณค่าทางศาสนาจะพบว่า คุณค่าทางศาสนาถูกลดความสำคัญลงไปมาก หากเรามองว่าพิธีกรรมงานศพเป็นพิธีกรรมทางศาสนา หัวใจสำคัญของการจัดงานน่าจะเป็นเรื่องการประกอบพิธีกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสวดบทอภิธรรมศพที่เป็นหลักกรรมทางศาสนา แต่เมื่อเปรียบเทียบกับอดีตซึ่งการสวดบทอภิธรรมจะใช้เวลานานตลอดคืน ปัจจุบันการสวดบทอภิธรรมจะสวดโดยย่อเพื่อให้ใช้เวลาให้น้อยลง ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวส่วนหนึ่งก็เพื่อให้สอดคล้องตามสภาพสังคมที่ผู้คนไม่สามารถให้เวลาจัดงานศพมากนักทั้งในฐานะเจ้าภาพหรือผู้มาร่วมพิธี อย่างไรก็ตาม กลับไม่ได้เข้าไปเปลี่ยนแปลงให้พิธีกรรมงานศพเน้นถึงความสำคัญของคุณค่าทางศาสนามากขึ้น ส่วนใหญ่ยังคงถือรูปแบบพิธีกรรมที่ปฏิบัติต่อๆ กันมา โดยวัดส่วนใหญ่ยังคงสวด

บทอภิธรรมศพในภาษาบาลีซึ่งเจ้าภาพและแขกที่มาร่วมงานส่วนใหญ่ไม่เข้าใจความหมายทำให้ขาดความใส่ใจคุณค่าในเชิงศาสนาของพิธีกรรมงานศพ นอกจากนี้ วัดบางแห่งยังให้ความสำคัญต่อการประกอบพิธีกรรมอย่างเห็นได้ชัดโดยใช้เวลาการสวดอภิธรรมศพไม่ถึง 30 นาที

เมื่อพิจารณาเนื้อหาของพิธีกรรมงานศพในแง่ศาสนาแล้วจะพบว่ามีความขัดแย้งทางด้านความหมายต่อคุณค่าเชิงสัญลักษณ์ โดยการสวดอภิธรรมศพเป็นการสอนคนที่มาร่วมงานทั้งเจ้าภาพและแขกจะได้พิจารณาในมรณานุสสติ กัมมัฏฐาน ให้ตระหนักถึงความตายว่าเป็นเรื่องธรรมดาที่ไม่มีใครหลีกเลี่ยงไปได้ มนุษย์ทุกคนต้องเผชิญการเวียนว่ายตายเกิดจึงไม่ควรยึดถือ "อัตตา" ที่มี ดังนั้น ชีวิตควรตั้งอยู่บนความไม่ประมาทด้วยการหมั่นทำกุศลทำความดี ขณะที่การจัดงานศพตามคุณค่าในเชิงสัญลักษณ์เป็นการจัดงานศพเพื่อแสดงฐานะทางสังคมหรือทางเศรษฐกิจของผู้ตายหรือเจ้าภาพ ซึ่งเป็นสิ่งที่แสดงถึง "อัตตา" ของมนุษย์ การยึดติดอยู่กับชื่อเสียงหรือความมีหน้ามีตาของเจ้าภาพ ดังนั้น บริการของวัดไม่สามารถเน้นความหมายจากคุณค่าทั้ง 2 ประการในเวลาเดียวกันได้อย่างสนิทใจนัก

หากมองในแง่เศรษฐกิจ การจัดงานศพที่เน้นแต่พิธีกรรมทางศาสนาจะไม่ก่อให้เกิดมูลค่าในบริการมากนัก เห็นได้จากวัดชลประทานฯ ซึ่งเป็นหนึ่งในวัดที่เน้นให้บริการงานศพในด้านคุณค่าทางศาสนาและเน้นความประหยัด โดยมีข้อจำกัดในการให้บริการที่สังเกตเห็นว่าสิ้นเปลืองหรือไม่เหมาะสม แม้ปัจจุบันวัดจะมีเจ้าภาพที่สนใจจัดงานศพตามแนวทางดังกล่าวมาใช้บริการมากพอสมควร แต่วัดกลับไม่สามารถพึงใจรายได้จากบริการงานศพมาจุนเจือกิจการของวัดได้เท่าใดนัก

ดังนั้น พิธีกรรมงานศพในฐานะสินค้าที่พัฒนาขึ้นมาภายใต้เงื่อนไขด้านเศรษฐกิจของวัด คือ บริการที่เอื้ออำนวยให้เจ้าภาพใช้จ่ายในการจัดงานศพได้อย่างสะดวกสบาย ซึ่งมีความครอบคลุมทั้งเรื่องพิธีกรรม สถานที่ แรงงาน รวมทั้งอุปกรณ์เครื่องใช้สำเร็จรูปต่างๆ ซึ่งมีหลายรูปแบบให้วัดเลือกใช้ซึ่งมีราคาแตกต่างกันไปตามความหรูหรา โดยรูปแบบดังกล่าวได้กลายเป็นรูปแบบบริการงานศพที่เป็นกระแสหลักอยู่ในปัจจุบัน

โดยหากพิจารณาทางด้านมูลค่าทางเศรษฐกิจ พิธีกรรมงานศพในฐานะสินค้าให้ประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจแก่วัดอย่างมาก แต่สำหรับคุณค่าทางศาสนาพบว่ามีความสำคัญลดลงไปมาก นอกจากนี้เรายังเห็นความขัดแย้งทางด้านความหมายของบริการงานศพ ในแง่ศาสนาการจัดงานศพควรเป็นการประกอบพิธีกรรมเพื่อเตือนใจให้แก่เจ้าภาพรวมถึงผู้มาร่วมพิธีให้ตระหนักถึงแก่นแท้ของชีวิตหรือหลักธรรมว่าด้วย "อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา" เพื่อให้เข้าใจถึงความ

ไม่เที่ยงแท้ของสรรพสิ่งรวมถึงชีวิตมนุษย์ หากยังมีชีวิตควรตั้งอยู่บนความไม่ประมาทด้วยการหมั่นทำความดี แต่รูปแบบบริการงานศพที่เป็นอยู่กลับเป็นการเอื้ออำนวยต่อการจัดงานศพอย่างสิ้นเปลืองเพื่อโอ้อวดสถานภาพหรือฐานะของคน ซึ่งแสดงถึงความมีตัวตนหรือ "อัตตา" ของมนุษย์ ดังนั้น สังคมจึงควรหันตั้งถามต่อรูปแบบบริการงานศพให้มากขึ้น พิธีกรรมงานศพในฐานะสินค้ามีคุณประโยชน์ต่อสังคมอย่างไร ?

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 5

บทสรุป

กระบวนการกลายเป็นสินค้าของพิธีกรรมงานศพ

การกลายเป็นสินค้าจากผลผลิตเป็นสินค้าเป็นการเปลี่ยนแปลงของวิธีการผลิตของผลผลิตนั้นๆ จากการผลิตเพื่อใช้เองไปสู่การผลิตเพื่อแลกเปลี่ยน โดยผลผลิตดังกล่าวจะต้องมีมูลค่าแลกเปลี่ยนหรือนัยหนึ่งคือผลประโยชน์ที่จูงใจให้เกิดการแลกเปลี่ยนขึ้น สังคมไทยมีการใช้จ่ายในจัดงานศพค่อนข้างสูง เนื่องจากมีค่านิยมจัดงานศพอย่างใหญ่โตเพื่อให้สมแก่เกียรติของผู้ตายหรือแสดงความมีตาทิพย์หน้าของเจ้าภาพ โดยได้รับอิทธิพลมาจากค่านิยมในการบริโภคเชิงอวดของชนชั้นศักดินาในอดีต แต่เปลี่ยนคุณค่าของสถานภาพทางสังคมไปสู่คุณค่าใหม่ตามระบบเศรษฐกิจการเมืองแบบทุนนิยม ได้แก่ ตำแหน่งหน้าที่การงานทางสังคม และฐานะทางเศรษฐกิจของผู้ตายหรือครอบครัวผู้ตาย ค่านิยมดังกล่าวได้ทำให้การจัดงานศพมีมูลค่าทางเศรษฐกิจอย่างสูง สิ่งนี้ถือเป็นเงื่อนไขสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้การจัดงานศพกลายเป็นสินค้าบริการอย่างหนึ่งในสังคม เนื่องจากมีแรงจูงใจให้เกิดการแสวงหาผลประโยชน์จากการเป็นผู้ให้บริการ

ในส่วนของผู้ให้บริการงานวิจัยชิ้นนี้มุ่งความสนใจในการศึกษาบทบาทของวัดที่เข้าเป็นผู้บริการงานศพ เนื่องจากเห็นว่าในปัจจุบันวัดต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัดในกรุงเทพฯ เป็นหน่วยสำคัญในการผลิตบริการงานศพของสังคม โดยวัดมีการจัดตั้งฌาปนสถานขึ้นมาดูแล โดยเฉพาะซึ่งบริการงานศพถือเป็นกิจกรรมแสวงหารายได้อย่างหนึ่งของวัด ดังนั้น การศึกษากระบวนการกลายเป็นสินค้าจะเกิดขึ้นภายใต้บทบาทของวัดที่ปรับเปลี่ยนบทบาทไปตามเงื่อนไขของระบบทุนนิยมนั้นคือ บทบาทของวัดที่รับใช้ต่อสังคมในเรื่องพิธีกรรมทางศาสนาเป็นบทบาทที่มีกลไกตลาดเป็นเงื่อนไขของการให้บริการเจ้าภาพ

นอกจากนี้ ยังต้องมีกระบวนการที่ทำให้วัดเข้ามาจัดงานศพเพื่อให้บริการ โดยแทนที่การดำเนินการของฆราวาสซึ่งในอดีตมีบทบาทสำคัญมากกว่าวัด เนื่องจากแต่เดิมการจัดงานศพไม่ได้เป็นกิจกรรมที่มีแต่พระสงฆ์ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาเท่านั้น แต่ยังเป็นกิจกรรมของฆราวาสด้วย โดยพิธีกรรมงานศพไม่ได้มีความเชื่อเฉพาะที่มาจากศาสนาพุทธเท่านั้น สำหรับความเชื่อของชาวบ้านยังรวมถึงความเชื่อท้องถิ่นหรือความเชื่อเรื่องผีสิง หรือชนชั้นสูงพิธีกรรมงานศพยังได้รับอิทธิพลมาจากลัทธิพราหมณ์หรือฮินดูซึ่งแฝงอยู่ในประเพณีปฏิบัติแบบศักดินา

ของไทยอยู่ก่อนแล้ว รวมทั้งยังเป็นกิจกรรมทางสังคมอย่างหนึ่งซึ่งทำให้แตกต่างกันตามชนชั้นทางสังคม ดังนั้น งานศพในอดีตจึงมักมีธรรมเนียมปฏิบัติที่มรอาวาสเข้าไปมีส่วนร่วมอยู่มาก

การที่พิธีกรรมงานศพเป็นผลผลิตทางวัฒนธรรมประเพณีอย่างหนึ่ง ทำให้การจัดงานศพเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับธรรมเนียมปฏิบัติของกลุ่มคนในสังคม โดยในแง่วัฒนธรรมประเพณีถือเป็นสิ่งที่ช่วยบรรเทาความสับสนของกลุ่มคนในสังคม การจัดงานศพในสมัยอดีตเจ้าภาพซึ่งหมายถึงครอบครัวของผู้ตายจะเป็นผู้ดำเนินการเองเป็นส่วนใหญ่ โดยอาศัยความช่วยเหลือจากญาติพี่น้อง เพื่อนฝูงที่สนิทสนม ตลอดจนคนร่วมชุมชนมาช่วยงานซึ่งมักนิยมจัดงานที่บ้านของผู้ตาย โดยคนที่มาช่วยงานมักเข้าไปมีส่วนร่วมในการประกอบพิธีกรรม ซึ่งความช่วยเหลือกันในชุมชนส่วนหนึ่งเป็นไปเพื่อประโยชน์ในการบรรเทาความสับสนด้านการผลิต โดยระบบ "ลงแขก" เป็นการแลกเปลี่ยนแรงงานระหว่างกันซึ่งไม่ใช่การว่าจ้าง นอกจากนี้ยังอาจมีเรื่องบุญกุศลเข้ามาเกี่ยวข้อง การจัดงานศพจึงเป็นกิจกรรมที่มีหน้าที่ทางสังคมเพื่อยึดโยงความสัมพันธ์ของกลุ่มคน

สำหรับชนชั้นสูงการจัดงานศพไม่ได้เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ด้านการผลิต แต่เกี่ยวกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจซึ่งการจัดงานศพมักมีรูปแบบที่แสดงเกียรติยศของผู้ตาย แต่การจัดงานศพของคนกลุ่มนี้เจ้าภาพยังมีบทบาทในการจัดการดูแล แม้ในบางส่วนของงานจำเป็นต้องมีการจ้างแรงงานบ้าง โดยเฉพาะการก่อสร้างเมรุชั่วคราว แต่ยังคงควบคุมและดำเนินการโดยเจ้าภาพเพื่อให้สิ่งต่างๆ เป็นไปตามธรรมเนียมปฏิบัติของพิธีหลวง รวมทั้งยังได้รับพระราชทานอนุภรณ์หรือพนักงานจากกษัตริย์ซึ่งเป็นสิ่งแสดงถึงยศถาบรรดาศักดิ์ของผู้ตายเช่นกัน

ดังนั้น การกลายเป็นสินค้าของพิธีกรรมงานศพเท่ากับเป็นการปรับเปลี่ยนบทบาทของวัดในด้านพิธีกรรมที่มีเงื่อนไขทางด้านเศรษฐกิจเข้ามาเกี่ยวข้อง รวมทั้งเป็นการเปลี่ยนแปลงธรรมเนียมแบบแผนของการจัดงานของคนในสังคมที่มีแต่เดิมจากการเป็นผู้ดำเนินการไปสู่ฐานะของผู้ซื้อหรือผู้บริโภค โดยการศึกษาพบว่า ช่วงเวลาที่มีความสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพของพิธีกรรมงานศพไปสู่บริการงานศพในฐานะสินค้าอย่างหนึ่ง คือ ช่วงปฏิรูปเศรษฐกิจวัดในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นผลพวงจากการปฏิรูปเศรษฐกิจการเมืองครั้งใหญ่ของสังคมไทย ความเปลี่ยนแปลงทางด้านสถาบันทำให้วัดได้รับผลกระทบทางเศรษฐกิจจากการที่รัฐสามารถอุปถัมภ์วัดได้น้อยลง รัฐจึงผลักดันให้วัดต้องพึ่งพาตนเองทางด้านเศรษฐกิจมากขึ้น และช่วงเวลาตั้งแต่รัชกาลที่ 7 ที่มีการออกกฎหมายควบคุมการฌาปนสถาน รวมทั้งมีการเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตผู้คนไปทางสังคมเมืองมากยิ่งขึ้น ซึ่งทำให้เกิดความต้องการหน่วยสำหรับผลิตบริการงานศพอย่างชัดเจนมากขึ้น โดยสรุปสาระสำคัญได้ ดังนี้

1. ช่วงปฏิรูปเศรษฐกิจวัดในสมัยรัชกาลที่ 5

จนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ความข้องเกี่ยวของวัดกับพิธีกรรมงานศพยังมีอยู่ไม่มาก แม้ว่าพิธีกรรมงานศพที่ส่วนของการประกอบพิธีกรรมโดยพระสงฆ์ แต่ส่วนใหญ่เจ้าภาพจะนิมนต์พระสงฆ์ไปประกอบพิธีกรรมที่บ้านหรือสถานที่อื่นๆ มากกว่า โดยวัดในอดีตไม่มีศาลาสวดอภิธรรมศพเช่นในปัจจุบัน ที่เกี่ยวข้องกับสถานที่ของวัดมีเพียงเรื่องของการเผาศพ เนื่องจากในเขตเมืองรัฐไม่อนุญาตให้เผาศพในบริเวณบ้านเรือน ถ้าไม่จัดให้เผาศพในบริเวณวัดก็ต้องหาทุ่งโล่งกว้างนอกเขตบ้านเรือนเป็นสถานที่เผาศพ อย่างไรก็ตาม วัดไม่มีเมรุถาวรสำหรับบริการเผาศพแพร่หลายเช่นในอดีต เพียงแต่ให้อนุญาตใช้บริเวณวัดหรือเขตป่าช้าสำหรับให้เจ้าภาพทำเชิงตะกอนเพื่อเผา หรือหากเป็นชนชั้นก็จะสร้างเมรุชั่วคราวที่ลักษณะตามบรรดาศักดิ์ผู้ตายเพื่อเผาเฉพาะงาน โดยการอนุญาตให้เผาศพขึ้นอยู่กับเงื่อนไขความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับเจ้าภาพ สำหรับวัดหลวงจะอนุญาตให้เฉพาะเจ้านายหรือขุนนาง โดยเฉพาะวัดหลวงสำคัญๆ เจ้านายหรือขุนนางที่ต้องการเผาศพจะต้องขออนุญาตจากทางพระราชวัง สำหรับสามัญชนส่วนใหญ่ต้องเผาศพในป่าช้าของวัดราษฎร์หรือท้องทุ่ง

จนเมื่อมีการปฏิรูปเศรษฐกิจวัด การผลักดันจากรัฐได้ทำให้วัดเกี่ยวข้องของพิธีกรรมงานศพเชิงเศรษฐกิจมากขึ้น โดยเฉพาะวัดหลวงที่เริ่มประสบปัญหาทางเศรษฐกิจหลังจากรัฐในการอุปถัมภ์น้อยลง โดยเห็นว่าวัดพอได้รับประโยชน์จากการฃาปนกิจศพในเชิงรายได้ ส่วนหนึ่งเป็นเพราะประเพณีนิยมของการจัดงานศพที่เจ้าภาพมักถวายเงินทำบุญหรือสิ่งก่อสร้างให้แก่วัดหลังจากเสร็จสิ้นพิธีศพ และอีกส่วนหนึ่งเกิดจากความต้องการเผาศพวัดหลวงของพ่อค้าคนดีที่เป็นสามัญชน ทั้งนี้ การใช้วัดหลวงเป็นสถานที่เผาศพถือเป็นสิ่งที่แสดงเกียรติยศของผู้ตายหรือเจ้าภาพ โดยสามัญชนที่มีฐานะมั่งคั่งเหล่านี้สามารถมอบผลประโยชน์ตอบแทนให้แก่วัดได้มาก ดังนั้น รัฐจึงยอมผ่อนปรนกฎเกณฑ์แบบศักดินาที่เป็นข้อจำกัดของวัดในการรับเจ้าภาพที่มาใช้บริการ ซึ่งทำให้วัดสามารถเลือกรับเจ้าภาพได้โดยทั่วไปที่สามารถแลกเปลี่ยนผลประโยชน์กับวัดได้ โดยเฉพาะชนชั้นกลางที่กำลังเติบโตขึ้นในสังคม ซึ่งเป็นเงื่อนไขที่ทำให้วัดสามารถเลือกรับให้บริการแก่บุคคลต่างๆ ตามผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ

อย่างไรก็ตาม การผลักดันให้วัดพึ่งพารายได้จากบริการงานศพยังไม่ประสบความสำเร็จมากนัก ซึ่งจากการศึกษาพบว่า วัดยังมีรายได้หรือผลประโยชน์จากพิธีกรรมได้ไม่มากนัก แม้แต่วัดเทพศิรินทร์ซึ่งเป็นที่นิยมจัดงานศพอย่างต่อเนื่องก็พบว่าวัดยังคงประสบปัญหาด้านเศรษฐกิจอยู่ หรือวัดสระเกศที่มีการก่อสร้างเมรุถาวรสำหรับบริการเผาศพยังต้องพึ่งพา

รายได้จากกิจกรรมอื่นๆ ทั้งนี้ การที่วัดเข้าไปบริการแต่เพียงขั้นตอนเผาศพก็พบว่า ข้อจำกัดในการแสวงหารายได้อยู่มาก

ประการแรก วิธีการเผาศพในอดีตมักส่งผลเสียด้านสาธารณสุขโดยกลิ่นเหม็นรบกวนผู้คนระหว่างเผาออกมาอยู่เสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัดที่อยู่ใกล้พระราชวังและเขตเมืองมักถูกห้ามไม่ให้มีเผาศพ ทั้งที่สั่งห้ามเฉพาะบางเดือนและห้ามไม่ให้มีการเผาศพเลย เพราะสร้างความเดือดร้อนให้ราษฎรเป็นอันมากจนเกิดการร้องเรียนขึ้น ดังนั้น จึงไม่มีความแน่นอนว่าวัดจะสามารถเผาศพได้ตลอดหรือไม่ ซึ่งเป็นอุปสรรคที่วัดไม่สามารถมีผลประโยชน์จากการเผาศพอย่างต่อเนื่อง

ประการที่สอง ผลประโยชน์ที่วัดพึงได้จากเป็นสถานที่เผาศพส่วนใหญ่อยู่ในรูปของเงินบริจาคหรือการถวายสิ่งก่อสร้างซึ่งมีความไม่แน่นอน สำหรับเจ้านายและขุนนางซึ่งส่วนใหญ่ได้รับพระราชนุญาตให้วัดจึงไม่เรียกร้องผลประโยชน์แล้วแต่ใครมีกำลังจะถวายวัดในส่วนที่วัดสามารถเรียกร้องผลประโยชน์ได้เช่นพ่อค้าคหบดีส่วนใหญ่เป็นคนจีนจะจำกัดอยู่เฉพาะกลุ่มที่หันมาทำศพด้วยวิธีเผา ซึ่งบางกลุ่มยังคงถือธรรมเนียมการฝังอยู่

ประการสุดท้าย แม้มีความพยายามทำให้บริการเผาศพในวัดมีรูปแบบที่เป็นทางการขึ้น โดยก่อสร้างเมรุปูนเพื่อรับเผาศพโดยคิดค่าบริการ แต่ในสมัยนั้นยังมีค่านิยมในการก่อสร้างเมรุเฉพาะงานอยู่ เนื่องจากเมรุถือเป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งที่แสดงถึงยศถาบรรดาศักดิ์ของผู้ตาย นอกจากนี้ ชนชั้นสูงยังรังเกียจในการใช้เมรุร่วมกับบุคคลต่ำศักดิ์ แม้เมรุปูนวัดสระเกศจะมีรายได้จากค่าบริการเผาศพในช่วงปีแรกๆ แต่ต่อมาเมื่อขาดการดูแลเมรุก็หมดความนิยมลง แนวคิดที่จะใช้เมรุในลักษณะของทุนจึงยังไม่ประสบความสำเร็จและแพร่หลาย

ในช่วงปฏิรูปเศรษฐกิจวัด การผลักดันให้วัดแสวงหารายได้จากพิธีกรรมงานศพของรัฐถือว่าไม่ประสบความสำเร็จมากนัก แม้รัฐจะมีส่วนสำคัญในการปรับเปลี่ยนบทบาทของวัด แต่ไม่สามารถทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของวิถีการผลิตของพิธีกรรมงานศพได้มากนัก แม้ว่าจะเกิดแนวคิดที่จะทำให้เมรุถาวรกลายเป็น "ทุน" สำหรับแสวงหารายได้ของวัด แต่พฤติกรรมการจัดงานศพยังไม่เอื้ออำนวยเท่าที่ควร ในเรื่องแรงงานเจ้าภาพยังมีหน้าที่จัดหาแรงงานในการจัดงานศพตามแต่เงื่อนไขทางสถานภาพของตน เจ้านายและขุนนางที่มีคนในปกครองก็อาศัยคนเหล่านั้นมาเป็นเรือจ้าง หรืออาศัยการจ้างแรงงานมาช่วยงานในบางขั้นตอน สำหรับชาวบ้านสามัญชนจะจัดหาแรงงานโดยอาศัยความสัมพันธ์ในหมู่ชาวบ้านในชุมชนมาช่วยเหลือกัน ด้วยการยึดถือการช่วยเหลือกันจัดพิธีกรรมงานศพเป็นเรื่องบุญกุศลหรือเป็นการแลกเปลี่ยนความ

ช่วยเหลือกัน บริการของวัดจึงยังไม่อาจแทนที่บทบาทของเจ้าภาพได้มากไปกว่าขั้นตอนการ
ฌาปนกิจ

อย่างไรก็ตาม บทบาทของรัฐก็มีส่วนสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงของ
เศรษฐกิจวัดซึ่งทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับสังคมเปลี่ยนแปลงจากการอุปถัมภ์ค้ำจุนไปสู่
ความสัมพันธ์ที่มีผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเข้ามาเกี่ยวข้อง โดยเปิดโอกาสให้วัดให้บริการเผาศพ
ตามผลประโยชน์ที่พึงได้ ซึ่งทำให้วัดสามารถวางบทบาทต่อการผลิตบริการอยู่ในเงื่อนไขของระบบ
ตลาด

2. ในช่วงหลังการออกกฎหมายควบคุมการเผาศพ

นับแต่สมัยรัชกาลที่ 7 เป็นต้นมา เป็นช่วงที่ปัจจัยต่างๆ เอื้ออำนวยให้วัด
สามารถเข้ามามีบทบาทเป็นผู้ให้บริการได้มากขึ้น การเปลี่ยนแปลงของสภาพเศรษฐกิจสังคมที่
กระบวนการแบ่งงานกันทำขยายตัวมากขึ้น ซึ่งทำให้ความเป็นอยู่ของคนในสังคมเมืองไม่ใกล้เคียง
กันอย่างอดีต สังคมเริ่มมีความต้องการหน่วยที่มีหน้าที่ให้บริการงานศพอย่างเป็นทางการลักษณะมาก
ขึ้น โดยเราอาจเริ่มต้นพิจารณาจากผลกระทบของการออกกฎหมายควบคุมฌาปนสถานปี 2481

สภาพของเมืองที่มีความหนาแน่นขึ้นทำให้การเผาศพไม่อาจทำได้ตาม
ความสะดวกเช่นแต่ก่อน การหาห้องทุ่งโล่งกว้างเป็นสถานที่เผาศพทำได้ยากมากขึ้นและก่อให้เกิด
มลภาวะเดือดร้อนผู้คนอย่างมาก รัฐจึงจำเป็นต้องออกกฎหมายควบคุมการเผาศพให้อยู่แต่ในฌา
ปนสถานเป็นการเฉพาะ ซึ่งได้กลายเป็นบทบาทของวัดในเวลาต่อมาเนื่องจากวัดถูกใช้เป็นสถานที่
เผาศพมาช้านาน ผลพวงของกฎหมายนี้เป็นการแบ่งบทบาทหน้าที่แก่วัดในการเป็นฌาปนสถาน
เพื่อให้บริการคนในเมืองได้อย่างเต็มที่ ตรงนี้เป็นจุดสำคัญที่เป็นที่ขยายความต้องการเผาศพที่
วัดของผู้คนโดยทั่วไป

นอกจากนี้ กรรมวิธีในการเผาศพโดยเมรุได้พัฒนาขึ้นจากอดีต โดยในปี
2481 วัดไตรมิตรได้สร้างเมรุที่มีรูปแบบมิดชิด ใช้เตาเผาทันสมัยที่ลดการส่งกลิ่นโดยมีปล่องสูง
สำหรับระบายควัน ซึ่งเตาเผาแบบใหม่นี้รัฐยินยอมให้วัดสามารถเผาศพได้ทุกช่วงเวลา เมรุของไตร
มิตรจึงเป็นแก้ปัญหาของวัดที่แต่เดิมอนุญาตให้เผาศพได้เฉพาะช่วงเวลาหนึ่งๆ เท่านั้น

ด้วยเหตุดังกล่าวทำให้การก่อสร้างเมรุถาวรของวัดในกรุงเทพฯ ขยายตัว
ขึ้น และเมรุสามารถกลายเป็นทุนในการบริการฌาปนกิจศพของวัดได้อย่างต่อเนื่อง ก่อนที่วัดจะ
สามารถขยายรูปแบบบริการการจัดงานศพไปสู่ขั้นตอนอื่นๆ มากขึ้น

เมื่อสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป การจัดงานศพไม่สามารถพึ่งพาความช่วยเหลือของคนใกล้ชิดได้มากดังเดิม การหาคนมาช่วยจัดงานศพที่บ้านทำได้ยากขึ้น การจัดงานศพที่บ้านจึงเป็นเรื่องของคนมีฐานะค่อนข้างดีขึ้นไป แสดงให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับการจัดงานศพ ความสะดวกสบายและการประหยัดเวลาในการจัดงานศพเป็นสิ่งที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมสมัยใหม่มากกว่า

นอกจากนี้ ความยุ่งยากของธรรมเนียมปฏิบัติในการจัดงานศพตามความเชื่อเดิมถูกลดความสำคัญลงไป ขณะที่งานศพถูกยึดถือให้เป็นพิธีกรรมทางศาสนามากขึ้นขั้นตอนที่ยังคงปฏิบัติถูกต้องความให้สอดคล้องต่อหลักธรรมทางศาสนา โดยพิธีกรรมหลักของการจัดงาน คือ การสวดอภิธรรมศพ การทำบุญ และการฌาปนกิจ จึงเป็นความสะดวกสบายแก่เจ้าภาพที่จะมอบหน้าที่ในการจัดงานให้แก่วัด ในขั้นตอนที่ต้องอาศัยความรู้เฉพาะในเรื่องหลักปฏิบัติทางศาสนาที่มีเจ้าหน้าที่พิธีการของวัดและสัปเหร่อเป็นผู้ดูแลการจัดงานศพย่อมตัดปัญหาด้านเวลา ความกังวลใจของเจ้าภาพในการประกอบพิธีตามหลักศาสนาที่ถูกต้อง แม้สิ่งนี้จะป็นข้อดีอยู่บ้างแต่ก็ทำให้ครอบครัวผู้ตาย ญาติมิตร และผู้มาร่วมงานซึ่งเดิมมีส่วนร่วมกับการงานศพค่อนข้างมาก กลับขาดการรับรู้และเข้าใจในคุณค่าของพิธีกรรมงานศพมากขึ้น ดังนั้น ในเวลาต่อมาสังคมจำเป็นต้องพึ่งพาบริการของวัดมากขึ้นกลายเป็นเป็นแบบแผนของวิถีชีวิตผู้คนในสังคมสมัยใหม่

วัดจึงสามารถขยายการให้บริการมากไปกว่าเฉพาะในเรื่องของการเผาศพ โดยความต้องการบริการที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม คือ การเป็นสถานที่สวดอภิธรรมด้วย ดังนั้นนับจากช่วงทศวรรษ 2480 เป็นต้นมา นอกจากวัดต่างๆ จะมีการสร้างเมรุถาวรที่ทันสมัยกันอย่างแพร่หลาย ยังได้มีการสร้างศาลาสวดอภิธรรมศพขึ้นมาให้บริการแก่เจ้าภาพขึ้นด้วย โดยมีวัดพระพิเรนทร์และวัดโสมนัสซึ่งเป็นฌาปนสถานกองทัพบกเป็นต้น ซึ่งสอดคล้องกับความนิยมจัดงานศพของเจ้าภาพที่เพิ่มมากขึ้น โดยมีการจัดเตรียมพนักงานของวัดและสัปเหร่อมาช่วยดูแลความสะดวกแก่เจ้าภาพ

การที่วัดมีศาลาสวดอภิธรรมศพและเมรุถาวรสำหรับฌาปนกิจอย่างเป็นทางการลักษณะ ทำให้วัดได้เป็นพื้นที่หลักในการจัดงานศพของคนกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นการสะดวกสำหรับร้านค้าอุปกรณ์เครื่องใช้ที่จะเสนอขายสินค้ากับเจ้าภาพผ่านฌาปนสถานของวัด วัดจึงกลายเป็น "ตลาด" ระหว่างร้านค้าอุปกรณ์เครื่องใช้ต่างๆ กับเจ้าภาพ การติดต่อระหว่างวัดและร้านค้าที่ต่อเนื่องทำให้เกิดความสัมพันธ์ในการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างกัน โดยร้านค้าพยายามผูกขาดสิทธิในการขายจึงมอบประโยชน์ให้แก่ทางวัด รูปแบบของประโยชน์แต่เดิมจะใช้ลักษณะ

ของการอุปถัมภ์โดยร้านค้าอาจจะรู้จักกับวัดมานานและให้ความช่วยเหลือทางวัดด้านต่างๆ เช่น การเรียรายเพื่อก่อสร้างหรือซ่อมแซมวัด หรือการจัดงานเทศกาลต่างๆ ของวัด แต่ต่อมาวัดบางแห่งหันมาใช้รูปแบบของการประมูลโดยให้สิทธิแก่ผู้ที่เสนอผลประโยชน์แก่วัดมากที่สุด

การทำหน้าที่เป็นตัวกลางระหว่างเจ้าภาพกับร้านค้าทำให้วัดสามารถให้บริการที่ครอบคลุม โดยเจ้าภาพแทบไม่ต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดงานเลย เพียงแค่ทำหน้าที่รับรองแขกที่มาร่วมงาน เจ้าภาพเพียงแค่อัดฉีดฝ่ายฌาปนสถานของทางวัดเพื่อขอรับบริการ โดยวัดจะจัดทำรายการบริการต่างๆ ที่วัดกำหนดค่าบริการ ได้แก่ บริการด้านสถานที่ คือ ศาลาสวดอภิธรรมศพ เมรุ พร้อมสิ่งอำนวยความสะดวก เช่น เครื่องปรับอากาศ เครื่องขยายเสียง เป็นต้น บริการด้านพนักงาน ตั้งแต่การเคลื่อนย้ายศพมายังวัดพร้อมยานพาหนะ พนักงานประจำศาลา และสัปเหร่อ บริการด้านอุปกรณ์เครื่องใช้สำเร็จรูปต่างๆ ซึ่งมีหลายขนาดหรือรูปแบบให้เจ้าภาพเลือก เช่น หีบศพ เครื่องสังฆทาน ดอกไม้ อาหาร ฐูปเทียน เป็นต้น สำหรับอุปกรณ์เครื่องใช้ที่มีหลายรูปแบบ เช่น หีบศพ ดอกไม้ ทางวัดจะมีรูปถ่ายให้เจ้าภาพพิจารณาพร้อมราคาที่แตกต่างไปความหรูหรา นอกจากนี้ บริการอื่นๆ เช่น ของชำร่วย วงมโหรี การจัดเลี้ยงอาหารในวันเผา หากเจ้าภาพร้องขอวัดจะแนะนำร้านค้าที่ติดต่อกับทางวัด

รูปแบบบริการดังกล่าวได้กลายเป็นรูปแบบบริการงานศพที่เป็นกระแสหลักอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งเป็นบริการที่เอื้ออำนวยให้เจ้าภาพใช้จ่ายในการจัดงานศพได้อย่างสะดวกสบาย โดยเฉพาะกลุ่มเจ้าภาพที่นิยมจัดงานศพอย่างใหญ่โตหรูหรา วัดจะสามารถได้ประโยชน์จากการใช้จ่ายอย่างฟุ่มเฟือยของเจ้าภาพเหล่านี้ การจัดงานศพหลายๆ คืนทำให้วัดให้ค่าบำรุงศาลา ค่าบำรุงเครื่องอำนวยความสะดวก ค่าอาหารเครื่องดื่มเลี้ยงระหว่างพิธี ตลอดจนส่วนแบ่งผลประโยชน์จากบริการอุปกรณ์เครื่องใช้จากร้านค้าซึ่งวัดอาจได้รับในรูปแบบอุปการณ์ เงินประมุขสิทธิ์ หรือส่วนแบ่งเปอร์เซ็นต์การขายแต่ละครั้ง ซึ่ง "ความเป็นธุรกิจ" ของบริการอาจพิจารณาได้จากรายการค่าบริการที่กำหนดไว้อย่างละเอียดและครอบคลุม รวมทั้งการสร้างทางเลือกในการตอบสนองของความพอใจของเจ้าภาพ

ดังนั้น หากพิจารณาบริการงานศพว่าเป็นสิ่งที่พัฒนาขึ้นภายใต้เงื่อนไขทางด้านเศรษฐกิจของวัด พิธีกรรมงานศพในฐานะสินค้าจึงถูกทำให้มีมูลค่าทางเศรษฐกิจสูง ในแง่ผลประโยชน์ตอบแทนจากการเป็นผู้ให้บริการ บริการงานศพกลายเป็นแหล่งรายได้สำคัญอย่างหนึ่งของวัด โดยมีวัดหลายๆ แห่งมีชื่อเสียงในสังคมด้านบริการจัดงานศพในเชิงธุรกิจ ซึ่งสามารถนำรายได้มาจุนเจือกิจการด้านอื่นๆ ของวัด

ผลกระทบของการกลายเป็นสินค้าของพิธีกรรมงานศพ

1. ผลกระทบต่อคุณค่าของพิธีกรรมงานศพ

การกลายเป็นสินค้าของพิธีกรรมงานศพทำให้การจัดงานศพอยู่ในรูปของการซื้อขายแลกเปลี่ยนบริการ โดยพิธีกรรมงานศพในฐานะสินค้าบริการอย่างหนึ่งจะมีความสำคัญต่อผู้ผลิตบริการในเชิงของรายได้ด้วย ซึ่งรูปแบบของการให้บริการจะต้องสร้างมูลค่าแลกเปลี่ยนหรือผลประโยชน์เชิงเศรษฐกิจแก่ผู้ผลิต

พิธีกรรมงานศพในสังคมไทยประกอบด้วยคุณค่าในเชิงใช้สอยหรืออภินัยหนึ่งคือคุณค่าในเชิงความเชื่อทางศาสนา ซึ่งทำให้การจัดงานศพต้องมีขั้นตอนทางพิธีกรรมโดยมีพระสงฆ์เป็นผู้ประกอบพิธี ซึ่งพิธีกรรมหลักในงานศพประกอบด้วยการสวดอภิธรรมศพและการฌาปนกิจ และคุณค่าในเชิงสัญลักษณ์ หรือคุณค่าในแง่ของการสื่อสารความหมายผ่านการจัดงานศพ ซึ่งในสังคมไทยส่วนหนึ่งการจัดงานศพเป็นการแสดงสถานภาพทางสังคมและเศรษฐกิจ ทำให้เกิดค่านิยมของการใช้จ่ายในการจัดงานศพที่เน้นความใหญ่โตหรูหราอันแสดงถึงความมีตามีหน้าของเจ้าภาพหรือผู้ตาย ซึ่งทำให้เจ้าภาพคำนึงในเรื่องสถานที่ การตกแต่ง และการจัดเตรียมอุปกรณ์เครื่องใช้อย่างดีที่แสดงสถานภาพทางสังคมหรือเศรษฐกิจ

หากพิจารณาคุณค่าทางศาสนา การจัดงานศพมีความสำคัญอยู่ที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาให้แก่ผู้ตาย รวมทั้งเป็นการบรรเทาจิตใจให้แก่ครอบครัวและญาติมิตร ซึ่งการประกอบพิธีกรรมเป็นบทบาทหน้าที่ของพระสงฆ์มาตั้งแต่อดีต ดังนั้น หากสังคมไทยจัดงานศพขึ้นเพื่อมุ่งหวังได้รับแต่เพียงคุณค่าทางศาสนา การจัดงานศพจะไม่ก่อให้เกิดผลประโยชน์เชิงเศรษฐกิจมากนัก

ขณะที่คุณค่าในเชิงสัญลักษณ์ของพิธีกรรมงานศพทำให้พิธีกรรมงานศพมีมูลค่าในเชิงเศรษฐกิจสูง เนื่องจากนำมาสู่การทุ่มเทใช้จ่ายในการจัดงานศพของเจ้าภาพเพื่อความมีหน้ามีตา ดังนั้น รูปแบบบริการจัดงานศพนอกจากการประกอบพิธีกรรมแล้วจึงเป็นการให้บริการแก่เจ้าภาพทั้งในเรื่องสถานที่พร้อมสิ่งอำนวยความสะดวก การจัดเตรียมอุปกรณ์เครื่องใช้สำเร็จรูปที่มีหลายรูปแบบให้เจ้าภาพเลือกตามความพอใจ โดยราคาจะมีความแตกต่างกันไปตามขนาดหรือความหรูหราของเครื่องใช้เครื่องตกแต่งนั้นๆ เช่น หีบศพ ดอกไม้ประดับหีบ ดอกไม้ประดับเมรุ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ล้วนนำมาซึ่งค่าบริการหรือผลประโยชน์ที่วัดพึงได้รับ

พิธีกรรมงานศพในฐานะสินค้าจึงให้ความสำคัญด้านมูลค่าทางเศรษฐกิจมากกว่าคุณค่าทางศาสนา ขณะที่คุณค่าทางศาสนามักมีความสำคัญลดลงเรื่อยๆ นอกจากการเปลี่ยนแปลงตามสภาพเศรษฐกิจสังคมที่ทำให้การประกอบพิธีกรรมทางศาสนาจำเป็นต้องย่อหย่อนให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตสังคมสมัยใหม่ ยังเป็นผลมาจากการขาดความใส่ใจของทั้งวัดในฐานะผู้ให้บริการ เจ้าภาพ รวมทั้งแขกผู้มาร่วมงาน

แม้วัดจะอยู่ในฐานะผู้ให้บริการแต่ไม่ได้ปรับปรุงการประกอบพิธีให้สื่อคุณค่าแก่เจ้าภาพและแขกที่มาร่วมงานมากขึ้น วัดส่วนใหญ่ยังคงยึดถือรูปแบบเดิมที่ปฏิบัติต่อกันมา การสวดบทอภิธรรมส่วนใหญ่ยังคงสวดด้วยภาษาบาลีทำให้คนส่วนใหญ่ไม่ทราบความหมายจนคิดว่าเป็นการสวดให้คนตาย ซึ่งบทสวดอภิธรรมเป็นการสวดเพื่อเตือนใจคนเป็นไม่ให้ประมาทในชีวิต ส่วนการอุทิศส่วนกุศลเป็นพิธีกรวดน้ำหลังจากสวดอภิธรรมศพและการถวายปัจจัยแก่พระสงฆ์ ยิ่งไปกว่านั้นวัดบางแห่งใช้เวลาในการสวดอภิธรรมศพอย่างรวดเร็วอย่างให้ได้ขาด จึงเป็นสิ่งที่น่าคิดว่า การที่เจ้าภาพฐานะดีนิยมจัดให้มีการสวดอภิธรรมศพหลายๆ คืนนั้นได้รับคุณค่าทางศาสนาจากพิธีกรรมมากนักน้อยเพียงใด

สำหรับเจ้าภาพและผู้มาร่วมงาน ในอดีตที่การจัดงานศพเป็นกิจกรรมทางสังคม (Social Function) ในการจรรโลงความสัมพันธ์ของกลุ่มคนทางสังคม โดยเจ้าภาพหรือครอบครัวผู้ตายอาศัยความร่วมมือของญาติมิตรเพื่อนฝูงในการดำเนินการจัดงานศพให้เสร็จสิ้น ลุล่วงไป ทำให้ทุกฝ่ายเข้าไปมีส่วนร่วมกับพิธีกรรมในขั้นตอนต่างๆ จึงเข้าใจถึงความหมายที่แฝงมากับขั้นตอนต่างๆ ในการประกอบพิธีกรรมได้มากกว่าการจัดงานศพโดยอาศัยบริการของวัด ทั้งนี้การดูแลจัดการงานศพแทบทุกขั้นตอนตกเป็นหน้าที่ของผู้ให้บริการโดยเจ้าภาพเพียงทำหน้าที่รับรองแขกที่มาในงานเท่านั้น สำหรับแขกผู้มาร่วมงานเพียงมีหน้าที่มาร่วมงานเพื่อเป็นเกียรติแก่เจ้าภาพ ดังนั้น คุณค่าหรือประโยชน์ที่เจ้าภาพได้รับจากพิธีกรรมงานศพในฐานะสินค้าจึงเหลือเพียงความสะดวกสบายจากบริการต่างๆ ของวัด

2. ผลกระทบต่อเศรษฐกิจวัด

กระบวนการกลายเป็นสินค้าของพิธีกรรมงานศพที่เกิดขึ้นภายใต้บทบาทของวัดในฐานะผู้ให้บริการ ได้ทำให้วัดต้องผลิตบริการงานศพภายใต้เงื่อนไขของระบบตลาด แม้การปฏิรูปในสมัยรัชกาลที่ 5 จะผลักดันให้วัดต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับการแสวงหารายได้ผ่านระบบตลาด แต่ส่วนใหญ่กิจกรรมดังกล่าวไม่ได้เป็นกิจกรรมทางศาสนา เช่น รายได้จากค่าเช่าที่ดิน อาคารตึกแถว เป็นต้น สำหรับงานศพถือเป็นพิธีกรรมทางศาสนา การแสวงหารายได้จากพิธีกรรมจึงดูมีความขัดแย้งต่อบทบาทของวัดที่มีต้องสังคมมากกว่ากิจกรรมอื่นๆ ด้านหนึ่ง การประกอบ

พิธีกรรมทางศาสนาถือเป็นหน้าที่สำคัญของวัดหรือสงฆ์ที่เหลืออยู่หลังจากบทบาทด้านอื่นๆ ของวัดถูกกระจายไปยังสถาบันใหม่ในช่วงเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจการเมือง ในแง่นี้วัดก็ควรมีหน้าที่บริการสังคมโดยทั่วไป แต่อีกด้านหนึ่ง พิธีกรรมงานศพในฐานะแหล่งรายได้จุนเจือเศรษฐกิจวัดได้กลายเป็นบริการที่มีราคากำหนดไว้ โดยบทบาทของวัดอยู่ในฐานะผู้ให้บริการสินค้าอย่างหนึ่งที่ตอบสนองต่อเจ้าภาพผู้ให้บริการภายใต้ระบบแลกเปลี่ยนที่มีผลประโยชน์เกี่ยวข้อง

ด้วยความจำเป็นทางด้านเศรษฐกิจทำให้วัดจำเป็นต้องผลิตบริการงานศพภายใต้เงื่อนไขด้านผลประโยชน์ของวัด รูปแบบของบริการที่วัดผลิต จึงจำเป็นต้องสนองตอบความพอใจของผู้บริโภคในด้านคุณค่าเชิงสัญลักษณ์มากกว่าคุณค่าทางศาสนา ทั้งนี้ คุณค่าเชิงสัญลักษณ์มีอิทธิพลต่อค่านิยมของสังคมในการทุ่มเทการใช้จ่ายในการจัดงานศพซึ่งทำให้งานศพนี้อาจมีมูลค่าแลกเปลี่ยนสูง ซึ่งเปิดโอกาสให้วัดในฐานะผู้ผลิตบริการเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ได้มาก

หากพิจารณาถึงการบริการของวัดที่เน้นการอำนวยความสะดวกต่างๆ แก่เจ้าภาพอย่างครอบคลุม ทั้งเรื่องสถานที่ พนักงาน อุปกรณ์เครื่องใช้ทั้งที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมทางศาสนาหรือที่เป็นเครื่องประดับตกแต่ง และเปิดโอกาสให้เจ้าภาพใช้จ่ายในการจัดงานศพตามความพอใจ ทั้งระยะเวลาของการจัดงาน การสร้างทางเลือกของอุปกรณ์เครื่องใช้หลายรูปแบบหลายราคาตามขนาดหรือความหรูหรา รูปแบบดังกล่าวทำให้วัดได้ผลประโยชน์จากค่าบริการต่างๆ และส่วนแบ่งรายได้จากร้านค้าที่เกี่ยวข้อง แต่ก็เป็นสิ่งสะท้อนว่าวัฒนธรรมการบริโภคพิธีกรรมงานศพของคนในสังคมมีอิทธิพลต่อวัดในการกำหนดรูปแบบของการจัดงานศพ วัดจึงเป็นเพียงผู้ผลิตบริการที่ตอบสนองต่อความต้องการของผู้บริโภค ซึ่งทำให้วัดต้องสูญเสียบทบาทในการชี้นำสังคมทางด้านพิธีกรรมตามหลักศาสนา

แม้ว่าการเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคมที่ต้องการหน่วยสำหรับการจัดงานศพอย่างเป็นกิจลักษณะ โดยวัดได้เข้ารับบทบาทต่อการเป็นผู้ให้บริการงานศพ ซึ่งน่าจะทำให้วัดที่มีบทบาทในเชิงพิธีกรรมทางศาสนามาตั้งแต่อดีตสามารถเน้นคุณค่าทางศาสนาให้เพิ่มมากขึ้น นั่นคือการชี้นำในสังคมปรับเปลี่ยนการบริโภคพิธีกรรมงานศพอย่างสิ้นเปลืองมาสู่การจัดงานศพที่เน้นหลักธรรมคำสอนทางพุทธศาสนาอย่างเหมาะสม ซึ่งหากพิจารณาคำสอนตามบทสวดอภิธรรมศพแล้ว ซึ่งสะท้อนต่อหลักธรรมคำสอนทางพุทธศาสนาด้วยเรื่อง "อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา" หรือความไม่เที่ยงแท้ของชีวิตที่มนุษย์ต้องเผชิญ ทำให้เห็นว่ารูปแบบบริการของวัดที่เป็นอยู่เป็นสิ่งที่ขัดแย้งด้านความหมาย ด้วยบริการที่สอดคล้องต่อค่านิยมที่แสดงถึง "อัตตา" อันแสดงควมมีตัวตนของมนุษย์ โดยให้ความสำคัญต่อการแสดงสถานภาพทางเศรษฐกิจสังคมของผู้ตาย

อย่างไรก็ตาม หากวัดกลับไปเน้นการจัดงานศพตามหลักธรรมทางพุทธศาสนา โดยคำนึงถึงการใช้จ่ายอย่างความเหมาะสมมากกว่าการจัดงานเพื่อแสดงฐานะทางเศรษฐกิจ ดังเห็นได้จากวัดชลประทานฯ ที่นำเอาพิธีกรรมงานศพกลับมาตีความใหม่ โดยต้องการชี้นำสังคมให้จัดงานศพโดยเน้นที่คุณค่าในเชิงศาสนามากขึ้น และตัดการใช้จ่ายที่ไม่สอดคล้องต่อแนวทางของพุทธศาสนาไม่ให้เจ้าภาพสิ้นเปลืองเกินความจำเป็น แต่รูปแบบดังกล่าวไม่ก่อประโยชน์เชิงรายได้แก่วัดมากนัก ดังนั้น หากวัดเลือกมีบทบาทชี้นำแก่สังคมถึงพิธีกรรมงานศพที่เหมาะสมตามหลักศาสนา วัดจำเป็นต้องวางบริการงานศพให้อยู่นอกเงื่อนไขทางเศรษฐกิจของวัด

ดังนั้น การกลายเป็นสินค้าของพิธีกรรมงานศพจึงทำให้เกิดความขัดแย้งในบทบาทของวัดที่มีต่อสังคม ระหว่างการเป็นผู้ให้บริการที่นำเอาเงื่อนไขทางเศรษฐกิจของวัดเป็นที่ตั้ง ซึ่งมีรูปแบบการให้บริการที่ได้รับอิทธิพลจากค่านิยมอันสิ้นเปลืองของสังคม กับการมีบทบาทในฐานะผู้ชี้นำพิธีกรรมทางศาสนาต่อสังคม แต่วัดอาจต้องคิดถึงการแสวงหารายได้อื่นๆ เพื่อมาจุนเจือกิจการด้านศาสนา

3. ผลกระทบทางสังคม

พิธีกรรมงานศพที่กลายเป็นสินค้า ผู้บริการจะใช้ราคาหรือค่าบริการเป็นตัวตัดสินใจในการรับบริการแก่เจ้าภาพ ซึ่งเป็นลักษณะเดียวของสินค้าทั่วไป แม้ว่าวัดซึ่งเป็นสถาบันทางศาสนาจะมีบทบาทในฐานะผู้ให้บริการงานศพในกรุงเทพฯ แต่ก็ไม่อาจหลีกเลี่ยงที่จะข้องเกี่ยวกับระบบตลาดได้ ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าภาพกับวัดจึงกลายเป็นผู้ให้บริการและลูกค้า โดยอาศัยกลไกตลาดเป็นตัวกำหนดการตัดสินใจ บริการงานศพในวัดจึงเป็นเรื่องของเจ้าภาพที่มีกำลังทรัพย์พอจะเสียค่าใช้จ่ายได้

หากพิจารณาเฉพาะในส่วนของการประกอบพิธีกรรมถือเป็นหน้าที่พระสงฆ์ในการรับใช้สังคม โดยการประกอบพิธีกรรมเป็นบทบาทด้านศาสนาของวัดและพระสงฆ์ซึ่งมีสำคัญมากที่สุดอย่างหนึ่งหลังจากบทบาทอื่นๆ ของวัดอยู่กระจ่ายไปยังสถาบันอื่นๆ ของสังคมที่พัฒนาขึ้นภายใต้การเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจการเมือง ดังนั้น ในส่วนของพิธีกรรมทางศาสนาจึงเป็นส่วนเดียวที่ไม่มีกำหนดราคา โดยพระสงฆ์จะได้รับการถวายปัจจัยและเงินทำบุญจากเจ้าภาพซึ่งเป็นลักษณะที่มีมาตั้งแต่อดีต

อย่างไรก็ตาม การจัดงานศพของวัดไม่มีเฉพาะเรื่องของการประกอบพิธีกรรมเท่านั้น การจัดงานศพจำเป็นต้องมีสถานที่และสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ ในพิธี ซึ่งบริการต่างๆ เหล่านี้ เจ้าภาพจำเป็นต้องจ่ายค่าบริการให้แก่วัด ในปัจจุบันการจัดงานศพ 3 ถึง 5 คืน

เจ้าภาพต้องเสียค่าบริการให้แก่วัดไม่ต่ำกว่า 1 หมื่นบาท สำหรับคนยากจนแล้วไม่ยากที่จะหาเงินมาจัดงานศพในระยะเวลาอันสั้น หากไม่ได้รับความช่วยเหลือจากญาติพี่น้องก็จำเป็นต้องกู้เงินมาใช้จ่าย

เจ้าภาพยากจนจำเป็นต้องเลือกวัดที่คิดค่าบริการไม่สูงนักหรือวัดที่รับจัดงานศพในเชิงสงเคราะห์ ซึ่งอนุโลมค่าใช้จ่ายบางรายการโดยเฉพาะการยกเว้นค่าบำรุงศาลาสวดอภิธรรม ค่าบำรุงเมรุ คงเหลือแต่เพียงค่าใช้จ่ายที่วัดมีต้นทุนในการจัดหาบริการ เช่น หีบศพ ค่าเชื้อเพลิงในการเผาศพ เป็นต้น แม้ว่าวัดต่างๆ รวมถึงวัดที่มีชื่อเสียงในการจัดงานศพจะเปิดโอกาสให้เจ้าภาพยากจนขอความอนุเคราะห์จากทางวัดได้โดยให้ติดต่อกับรองเจ้าอาวาสที่ดูแลกิจการฌาปนสถาน แต่จะได้รับการปฏิบัติที่แตกต่างออกไปโดยวัดจะจำกัดบริการเพียงสวด 1 คืนแล้วเผาทันที ซึ่งแสดงให้เห็นว่าวัดเหล่านี้ยังมีบทบาทในการทำศพสงเคราะห์น้อยอยู่

การจัดงานศพที่ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขทางเศรษฐกิจของเจ้าภาพ โดยบริการต่างๆ มีราคาที่ต้องจ่าย ทำให้เจ้าภาพที่ยากจนมีความลำบากในการจัดงานศพมากกว่าเจ้าภาพที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี เจ้าภาพยากจนจะต้องขวนขวายหาทางออกในการจัดงานศพให้ผู้ตายตามกำลังที่มี เช่น การติดต่อวัดที่ยอมให้ความอนุเคราะห์ การขอรับความช่วยเหลือจากมูลนิธิที่บริจาคหีบศพหรือให้ความช่วยเหลือด้านการเงิน หรือการเข้าร่วมเป็นสมาชิกของสมาคมฌาปนกิจสงเคราะห์ ขณะที่เจ้าภาพร่ำรวยซึ่งสามารถเลือกวัดและใช้บริการของวัดได้เต็มที่เพียงแค่นำศพและเงินค่าบริการไปติดต่อทางวัด การจัดงานศพจึงเป็นเครื่องสะท้อนอย่างหนึ่งของความไม่เท่าเทียมของกลุ่มคนในสังคม

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- กวรรณิการ์ ต้นประเสริฐ. ปอเต็กตึ๊ง: บนเส้นทางประวัติศาสตร์สังคมไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2545.
- กาญจนาคพันธุ์. เมื่อวานนี้ ตอน เด็กคลองบางหลวง. กรุงเทพมหานคร: เรืองศิลป์, 2520.
- กุลลินี มุทธากลิน. การวิเคราะห์การบริโภคแนวพุทธปรัชญา. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, ภาควิชาเศรษฐศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.
- จิตรา ก่อหนักเกียรติ. ธรรมเนียมนี้คือคำพร เฮง-เฮง-ฮง-ชก. กรุงเทพมหานคร: แพรว, 2541.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. ลัทธิเศรษฐกิจการเมือง. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ สุธี ประศาสน์เศรษฐ์. ระบบเศรษฐกิจไทย พ.ศ. 2394-2453. ใน ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ. 2484. ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (บรรณาธิการ). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527.
- ชอมเมอร์วิลล์, แม็กซ์เวล. สยามริมฝั่งเจ้าพระยา. แปลโดย ศุภรัตน์ ธาราคักดี. กรุงเทพมหานคร: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2544.
- ดอริง, คาร์ล. การเผาศพในประเทศสยาม. ใน พระเมรุมาศ พระเมรุ และเมรุ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์. หน้า 385-398. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์, 2539.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. ทองเที่ยวบุญบังไฟในอีสาน : บุญบังไฟต้องรับใช้ชาวยโสธรไม่ใช่ชาวยโสธรรับใช้บุญบังไฟ. กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2536.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. บริโภค/โพสต์โมเดิร์น. กรุงเทพมหานคร : มติชน, 2547.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. พุทธศาสนาในความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2543.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. วัฒนธรรมของคนชั้นกลางไทย. ใน สังคีต พิริยะรังสรรค์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร (บรรณาธิการ). ชนชั้นกลางบนกระแสประชาธิปไตยไทย. หน้า 49-87. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536.
- เนตรนภิศ นาควิชะระ; ปิยนาด บุนนาค และ จุลทัศน์ พยาชมวานนท์. วัดในกรุงเทพฯ: การเปลี่ยนแปลงในรอบ 200 ปี (พ.ศ. 2325-2525). กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.

- บริหารเวชกิจ, หลวง. ความเห็นเรื่องการมาปนกิจ คัดจากบันทึกประจำการสร้างเมรุวัดไตรมิตรวิทยาราม. พระนคร: โรงพิมพ์ศาสนศึกษา, 2483.
- ปราณี วงษ์เทศ. พิธีกรรมเกี่ยวกับการตายในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2534.
- ปรีชา วงศาสุลักษณ์. บทบาทของสื่อมวลชน ที่เสริมสร้างคุณค่าให้กับพระเครื่องและพระบูชา. วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต, ภาควิชาการสื่อสารมวลชน บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536.
- ปีย์ มาลากุล. ระเบียบการศพ. กรุงเทพมหานคร: ยูเนียนโปรดักชั่น, 2529.
- ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ เบเคอร์, คริส. เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ. พิมพ์ครั้งที่ 2 เชียงใหม่ : ตรัสวิน (ซิลค์เวอร์บ็อคส์), 2542.
- พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญาธานนทิกขุ). มรณานุสติ: รวมพระธรรมเทศนาเรื่องเกี่ยวกับชีวิตและความตาย. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, 2536.
- พระไพศาล วิสาโล. พุทธศาสนาไทยในอนาคต : แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์, 2546.
- พระมหาพิรเดช ฐิตเตโช (กิตติเจริญพรงาม). การพึงสวดพระอภิธรรมในพิธีงานศพ : ศึกษาเฉพาะกรณีพิธีงานศพในกรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต, สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2545.
- พระเสถียร ผางอาษา. การวิเคราะห์ค่าใช้จ่ายการจัดงานศพของคนไทยในกรุงเทพมหานคร : กรณีศึกษาวัดประยุรวงศาวาส. วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต, สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกริก, 2542.
- พวงทิพย์ เกิดทรัพย์. การคงอยู่และการเปลี่ยนแปลงพิธีศพของชาวจีนที่วัดหัวลำโพงในกรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต, สาขาวิชามานุษยวิทยา ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.
- มนวิภา ไชยพันธ์. ประเพณีการทำศพของไทยสมัยปัจจุบัน. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2522.
- มันเดล, เออเนสต์. เศรษฐศาสตร์การเมืองเบื้องต้น. แปลโดย กนกศักดิ์ แก้วเทพ. กรุงเทพมหานคร: คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523.
- มาร์กซ์, คาร์ล. ว่าด้วยทุน : เศรษฐศาสตร์การเมืองวิพากษ์. แปลโดย เมธี เขียมมวรา. กรุงเทพมหานคร: อีทวรรณ, 2542.
- เมธี เขียมมวรา. เศรษฐศาสตร์การเมือง. กรุงเทพมหานคร: อีทวรรณ, 2542.

- รังสรรค์ ณะพรพันธุ์. ทุนวัฒนธรรม: วัฒนธรรมในระบบทุนนิยมโลก. กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2546.
- วไลวัลย์ เวชุนุเคราะห์. ระบบการเงินของสงฆ์. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534.
- วิทยากร เชียงกุล. อธิบายศัพท์เศรษฐศาสตร์การเมือง. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สายธาร, 2545.
- ศราวุธ เอี่ยมเยี่ยม. ธุรกิจศพ. กรุงเทพมหานคร: เวิร์คพอยท์พับลิชชิง, 2547.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. พัฒนาการทางสังคม-วัฒนธรรมไทย. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์, 2544.
- ศิวาภรณ์ รัตนพันธุ์. การศึกษาเพื่อเสนอแนะแนวทางการพัฒนาและอนุรักษ์วัด ใน กรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538.
- ส. พลายน้อย. ประเพณีจีน: รวมขนบธรรมเนียม วัฒนธรรมและความเชื่อของคน. กรุงเทพมหานคร: เอลโล่การพิมพ์, 2542.
- ส. พลายน้อย. เล่าเรื่องบางกอก. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพมหานคร: สายธาร, 2544 .
- สมภพ ภิมภย์. พระเมรุมาศ พระเมรุ และเมรุ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์, 2539.
- สมบุญ สุธำราญ. พุทธศาสนากับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคม. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527.
- สมรักษ์ ชัยสิงห์กานานนท์. รสนิยม: ภาษาในสังคมไทยยุคบริโภคนิยม. กรุงเทพมหานคร: โครงการหนังสือเล่ม สสถาบันวิจัยสังคม จุฬาฯ, 2544.
- สกินเนอร์, จอร์จ วิลเลียม. สังคมจีนในประเทศไทย: ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์. แปลโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์ และคณะ. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2529.
- สุภา ศิริมานนท์. แคปิตะลิสม์. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: ศยาม บริษัทเค็ดไทย จำกัด, 2536.
- สุเมธ ต้นสกุล. พฤติกรรมการหารายได้ของบุคคล ร้านค้า และองค์กรที่เกี่ยวข้องกับการจัดงานศพ ในกรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2536.
- เสฐียรโกเศศ. ประเพณีเนื่องในการตาย. กรุงเทพมหานคร: ศยาม, 2539.
- หมายรับสั่งและใบบอกในรัชกาลที่ 5. พระนคร: กรมศิลปากร, 2510.

- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก.ร.5 ยธ/20. เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงโยธาธิการ เรื่อง ทำเมรุวัดสระเกศ (2 มิถุนายน รศ.113 – 11 พฤศจิกายน รศ. 119).
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก.ร.5 ยธ/20. เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงโยธาธิการ เรื่อง สุสานวัดเทพศิรินทร์. (1 พฤศจิกายน รศ.111 – 22 ตุลาคม รศ.125).
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก.ร.6 ศ/8. เอกสารรัชกาลที่ 6 กระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง ปฏิสังขรณ์วัดประยูรวงศาวาส (22 พฤษภาคม 2453 – 6 มีนาคม 2456).
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก.ร.6 ศ/19. เอกสารรัชกาลที่ 6 กระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง รายงานมรณนายกวัดจักรวรรดิราชาวาส กรุงเทพฯ (20 มิถุนายน 2450 – 1 พฤศจิกายน 2455).
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก.ร.6 ศ/19. เอกสารรัชกาลที่ 6 กระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง รายงานมรณนายกวัดประยูรวงศาวาส กรุงเทพฯ (26 มกราคม 2453 – 9 กันยายน 2455).
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม.ร.5 – ร.6 รล-พล/2. เอกสารเย็บเล่ม ชุด พระราชหัตถเลขา ร.5 – 6 (พล.) เรื่อง ซึ่งพระยาจำเมือง จะทำศพมารดาที่บ้านนั้น เผาไม่ได้ ถ้าจะอนุญาตก็จะไม่สิ้นสุดได้ (รศ.119).
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม.ร.5 ศ/46. เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง ขออนุญาตเผาศพ และห้ามเผาศพ (8 เมษายน รศ.120 – 5 กรกฎาคม รศ. 129).
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม.ร.5 ศ/46. เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง รายงานมรณนายก (รศ.122 – 22 สิงหาคม รศ. 129).
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม.ร.7 ม/34. เอกสารรัชกาลที่ 7 กระทรวงมหาดไทย เรื่อง การใช้จ่ายเงินในงานศพ. (30 เมษายน – 4 พฤษภาคม 2472).
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม.ร.7 ว/3. เอกสารรัชกาลที่ 7 กระทรวงวัง เรื่อง การศพหม่อมราชวงศ์สุวพรรณ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา (15 เมษายน 2470).
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม.ร.7 ว/3. เอกสารรัชกาลที่ 7 กระทรวงวัง เรื่อง ค่าเช่าเมรุปูนวัดสระเกศ (2 - 21 มิถุนายน 2469).
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.10.2/11. เอกสารกองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี สำนักนายกรัฐมนตรี เรื่อง สร้างวัดพระศรีมหาธาตุ (พ.ศ. 2483 - 2495).
- อนันต์ ยูสานนท์. คู่มือการตาย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2520.
- อุทิศ จีนิพนธ์สกุล. วิวัฒนาการเศรษฐกิจวัด. กรุงเทพมหานคร: สร้างสรรค์, 2528.

ภาษาอังกฤษ

Baudrillard, Jean. The consumer society : myths and structures. London: Sage, 1999.

Edwards, Richard C; Reich, Michael and Weisskopf, Thomas E. The capitalist system : a radical analysis of American society. Englewood Cliffs, N.J. : Prentice-Hall, 1972.

Heilbroner, Robert L. The nature and logic of capitalism. New York : W.W. Norton, 1985.

Plion-Bernier, Raymond. Festivals and ceremonies of Thailand. translated from French by Joann Elizabeth Soulier. Bangkok: Assumption Press, 1973.

Polanyi, Karl. The Great Transformation. In Woolsey, Nicole (ed.). Reading in Economic Sociology. P. 38-61. Biggait, 2002.

Trigg, Andrew. Veblen, Bourdieu and Conspicuous Consumption. Journal of Economic Issues. 35 (March 2001): 99-115.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นายปัญญา เลิศสุขประเสริฐ เกิดเมื่อวันที่ 1 มีนาคม พ.ศ. 2522 ที่จังหวัด กรุงเทพมหานคร จบการศึกษาในระดับปริญญาตรีจากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒในปี 2544 โดยได้รับเศรษฐศาสตรบัณฑิต (เกียรตินิยมอันดับสอง) เข้าศึกษาในระดับปริญญาโทในหลักสูตรเศรษฐศาสตรมหาบัณฑิต คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปีการศึกษา 2545

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย